

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**MEZOPOTAMYA KAVİMLERİNDE SOSYAL VE EKONOMİK
HAYAT
(SUMER, BABİL VE ASUR)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Birol MENDİRES**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Gürkan GÖKÇEK**

Ankara-2010

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**MEZOPOTAMYA KAVİMLERİNDE SOSYAL VE EKONOMİK
HAYAT
(SUMER, BABİL VE ASUR)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Birol MENDİRES**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Gürkan GÖKÇEK**

Ankara-2010

ONAY

Birol MENDİRES tarafından hazırlanan “Mezopotamya Kavimlerinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (Sümer, Babil ve Asur)” başlıklı bu çalışma, 17 Mayıs 2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı/ Eskiçağ Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ (Başkan)

Doç. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

Yrd. Doç. Dr. Remzi KUZUOĞLU

ÖNSÖZ

Mezopotamya, yüz yıl öncesine kadar kapalı bir kutu gibiydi, çivi yazısının da çözülmesiyle Mezopotamya Uygarlığının karanlık devirleri de bir bir belirmeye başlamıştır. Bu tezimde parça parça işlenen bilgilere bütünlük kazandırmak istedim. Gündelik yaşamdan, kadın haklarına, tarım faaliyetlerinden hukuk kavramına, ticaretten borçlanmaya varan, Mezopotamya kavimlerinde sosyal ve ekonomik hayat hakkında bilgiler sundum. Bunu da Sumer, Babil ve Asur devletleri kapsamında ele alarak tezimi hazırladım.

Bu tezin her aşamasında fikirlerinden yararlandığım saygı değer hocam PROF. DR. İLHAMİ DURMUŞ ve bu tezin danışmanlığını yürüten, belirlenmesinde bana yardımcı olan, desteğini esirgemeyen DOÇ. DR. GÜRKAN GÖKÇEK'e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

SUMERLİLERDE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

A)SUMERLİLERDE SOSYAL HAYAT.....	10
1)SUMERLİLERDE TOPLUM YAPISI.....	10
1.1) Halk ve Sosyal Sınıflar.....	10
1.2)Yazının Toplumsal Hayata Etkileri.....	14
1.3)Kentleşme ve Etkileri.....	19
2)SUMERLİLERDE AİLE HAYATI.....	23
2.1) EVLENME.....	23
2.1.1) Urukagina Kanununda Evlenme.....	23
2.1.2) Ur-Nammu Kanununda Evlenme.....	23
2.1.3) Lipit İštar Kanununda Evlenme.....	25
2.1.4) Ešnunna Kanununda Evlenme.....	27
2.2) BOŞANMA.....	28
2.2.1) Ur-Nammu Kanununda Boşanma.....	29
2.2.2) Ana İttiŠu Kanununda Boşanma.....	30
2.2.3) Lipit-İštar Kanununda Boşanma.....	30
2.2.4) Ešnunna Kanununda Boşanma.....	31
2.3) EVLATLIK ALMA.....	31
2.4) MİRAS(VERASET).....	33

B) SUMERLİLERDE EKONOMİK HAYAT	36
1) ZİRAAT	36
2) HAYVANCILIK.....	39
3) MADENCİLİK.....	40
4) TİCARET	42
4.1) Ticaret Yolları.....	48
4.2) Sumerlilerde Deniz Ticareti.....	49
4.3) Mısır'la Ticaret.....	50
4.4) Hindistan'la Ticaret.....	51

II.BÖLÜM

BABİLLİLERDE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

A) BABİLLİLERDE SOSYAL HAYAT	54
1.) BABİLLİLERDE TOPLUM YAPISI.....	54
1.1) Halk ve Sosyal Sınıflar.....	54
1.2) Kentleşme ve Etkileri.....	57
1.3) Günlük Yaşam.....	60
2.) BABİLLİLERDE AİLE HAYATI.....	63
2.1) EVLENME.....	63
2.1.1) Hammurabi Kanununda Evlenme.....	65
2.2) BOŞANMA.....	69
2.3) EVLATLIK ALMA.....	72
2.4) MİRAS(VERASET).....	73
B) BABİLLİLERDE EKONOMİK HAYAT	78
1.) ZİRAAT	78
2.) HAYVANCILIK.....	87

3.) MADENCİLİK.....	92
4.) TİCARET.....	93
4.1) Meyhanecilik.....	96
4.2) Köle ticareti.....	98
4.3) Faiz.....	101
4.4) Borçlanma.....	102
4.4.1) Hammurabi Kanununda Borçlanma.....	102
4.4.2) Ammi Şaduqa Fermanında Borçlanma.....	118
4.5) Ağırlık, Ölçü ve Para Birimleri.....	122

III. BÖLÜM

ASURLULARDA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

A) ASURLULARDA SOSYAL HAYAT.....	125
1.) ASURLULARDA TOPLUM YAPISI.....	125
2.) AİLE HAYATI.....	129
2.1) EVLENME.....	129
2.1.1) Eski Asurda Evlenme.....	129
2.1.2) Orta Asurda Evlenme.....	133
2.2) BOŞANMA.....	135
2.2.1) Eski Asur'da Boşanma.....	136
2.2.2) Orta Asur'da Boşanma.....	138
2.3) EVLATLIK ALMA.....	139
2.4) MİRAS(VERASET).....	139
2.4.1) Eski Asurlularda Miras.....	139
2.4.2) Orta Asurlularda Miras.....	141
A) ASURLULARDA EKONOMİK HAYAT.....	143

1.) ZİRAAT	143
2.) HAYVANCILIK.....	145
3.) MADENCİLİK.....	147
3.1)Ticareti Yapılan Madenler.....	147
3.1.1) Kalay.....	147
3.1.2) Gümüş.....	148
3.1.3) Altın.....	149
3.1.4) Bakır.....	150
3.1.5) Amutum.....	151
4.) TİCARET	152
4.1) Asurlular ve Anadolu Halkı Arasındaki Ticari İlişkiler.....	152
4.2) Asurlu Tüccarların Ticari Faaliyet ve Yönelimleri.....	155
4.2.1) Borç Verme Usulleri ve Borç Senetleri.....	156
4.2.2) Bankacılık.....	158
4.2.3) Vergiler.....	162
4.2.3.1) Nishattum Vergisi.....	163
4.2.3.2) Saddû'atun vergisi.....	164
4.2.3.3) Tâtum vergisi.....	164
4.2.3.4) Qaqqadâtum vergisi.....	164
4.2.3.5) E/işratum vergisi.....	165
4.2.3.6) Wasitum vergisi.....	165
4.2.3.7) Eribtum vergisi.....	165
4.2.3.8) Metum Vergisi.....	165
4.2.4) Köle Ticareti.....	166
4.2.5) Gayrimenkul Ticareti.....	167
4.3) Ölçü Birimleri.....	168
SONUÇ.....	170

KAYNAKÇA.....	175
TÜRKÇE ÖZET SAYFASI.....	183
İNGİLİZCE ÖZET SAYFASI.....	184

KISALTMALAR

AK	Orta Asur Kanunları
A.U.	Ankara Üniversitesi
DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Ešn	Ešnunna Kanunları
HK	Hammurabi Kanunları
Lipit-Ištar	Lipit Iştar Kanunları
Urg	Urukagina Reformları
Ur-Nam	Ur-Nammu kanunları
Vb.	Ve benzeri
Vs	Ve saire
()	Ideogramlar ve açıklamalar nedeniyle)
[]	Kırık
[.....]	Kırık sayısı belli değil
<....>	Aslında olmayan ve yazarlar tarafından yapılan tamamlamalar

GİRİŞ

Çivi yazısı bir uzmanlık alanıdır. Hangi ilim alanının menşesi'ni, tarihini yazmak gerekse bunu çivi yazılı kaynaklara başvurmadan, yapmak mümkün değildir. Çünkü bu gibi araştırmalar ancak bu dilleri bilenler tarafından yapılabilir. Fakat şunu da unutmamak lazımdır ki, araştırma ve dolayısıyla sentez yapılacak alanların uzmanları ile mesela hukukçular, din tarihçileri, ziraatçılar, madenciler, zoologlar ve v.s. kişilerle işbirliğinden verimli sonuçlar alınabilir ve bu şekilde hukuk tarihi, dinler tarihi, ziraat tarihi v.s. konular üzerinde araştırmalar ortaya çıkabilir.

Toprak altından çıkarılan çivi yazılı metinlerin çoğu günlük hayatı yansıtan belgeler olduğu için bu gibi iş mektupları, senetler mukaveleler ve hesap kayıtları gibi hukuk konusuna ait belgelere önem vermek zorundayız. Bu yüzden tezimizin konusu olan toplum hayatı, sosyal hayat, ekonomik hayat gibi konuları ele alırken çivi yazılı metinlerden yararlanıp, o günün önemli şahsiyetlerini ve onların çıkardığı kanunları anlatmakla başlamak istedim.

Mezopotamya Grekçe “İrmakların ortasındaki ülke” anlamına gelen ve Dicle - Fırat havzasını kapsayan Mezopotamya, dünyanın en eski devletler topluluğudur. Dicle ve Fırat, Doğu Anadolu'nun dağlarında doğarlar. Başlangıçta birbirine yakın olan bu iki ırmak daha sonra birbirinden uzaklaşırlar ve bugünkü Irak'a gelince tekrar yaklaşırlar. Mezopotamya adı verilen havza burada başlar.¹

Mezopotamya; topraklarının verimli, ikliminin elverişli olması ve istilalara açık olmasından dolayı tarih boyunca çeşitli kabilelerin istilasına uğramıştır. Bu bölgede kurulan en önemli uygarlıklar Sumerler, Akadlar, Babiller, Asurlular ve Elamlılar oluşturur.

Mezopotamya medeniyetinin temellerini atan Sumerlerle, Mezopotamya'nın da siyasi tarihi de başlamış oldu. Başlangıçta Kurulan Ur, Uruk, Kiş, Lagaş, Eridu gibi köy ve kasabaların büyümesiyle şehirler ortaya çıktı. Şehirler(site), tapınağın etrafındaki evlerden meydana geliyordu. Tarihleri boyunca yerleşme bakımından

¹ Diakov, 1987:88

kuzey Mezopotamya'ya dahi taşmamış, şehir devletlerini de içine alan büyük ve yerleşik bir devlet de kuramamışlardır. Her biri kendi başına bağımsız, kendilerine has tanrı ve idarecileri bulunan, toprak, su ve başka sebeplerden birbirleriyle ve çevredeki kavimlerle mücadele eden küçük siyasi teşkilatlar halinde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Başlangıçta yazı gündelik hayata ait kayıtları yapmak ve hesap tutmak gibi, tamamıyla pratik maksatları karşılamak için icat edildiği anlaşılmaktadır. Sumerlerin kavim ve küçük şehir devletleri olarak M.Ö. takriben 1900- 1800'lerde ortadan kalkmasından sonra bile bu kuvvetli kültürün ve "Sumerlilik" izleri bütün Mezopotamya'ya, Suriye, Filistin ve bilhassa Anadolu kısmen Mısır'a yayılmış bu memleketler üzerinden Yunanlılara kadar ulaşmıştır.²

Lagaş Kralı Urugakina tespit edilen en eski kanun koyucudur. M.Ö 2350 yıllarında yaşadığı kabul edilen Urukagina, ruhban sınıfının idaresine karşı başlayan ihtilal neticesinde Lagaş hükümdarlığını elde etmiştir. Ruhban idaresini devirdikten sonra dini bir özelliği olan Patesi unvanını terk edip Kral unvanını alan Urukagina'nın, demokrat ve hürriyet sever bir lider olduğunu, teşkilatçılığı ve kanun koyuculuğundan anlamaktayız.³ 8 yıl hüküm süren Kral Urugakina kendinden evvelki idarecilerin sonucu meydana gelen yolsuzlukları, halkın huzursuzluğunu ve hoşnutsuzluğunu ortadan kaldırmak için bozuk bir idareyi düzeltmeye çalıştı.⁴

Urukagina, yolsuzlukların arttığını, tapınağa ait olan hayvan ve tarlaların rahipler tarafından yağmalandığını, bununla da kalmayarak, ensi ve rahiplerin birlikte hareket ederek tapınak adına kutsal ne varsa ensi ve askerleri ile ortak kazançlar için kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu yağmalamalar sadece tapınağın hayvan ve topraklarıyla sınırlı kalmamış, halkın bütün mallarından da oldukça yüklü vergiler alınmaya başlanmıştır.⁵ Bunun için rahiplerin ve memurların hareket ve icraatlarını kontrol altına alarak, ihmal edilen kanunları yeniden tesis ederek, yeni hükümlerle yasaları düzeltmeye çalışmıştır. Böylece Kral Urukagina, kendisinden asırlarca sonra tarihte ilk sosyal reform yapıcı olarak, ilk hukuki esasları belirlemiştir.

² Bilgiç, 1982: 81

³ Günaltay, 1987: 107

⁴ Tosun, 1973: 563

⁵ Yıldırım, 2004: 61

Sumer kralı Urukagina'nın sosyal reformlarını içeren metin, üçü koni biri oval şeklinde olan 4 kil belge üzerine yazılmış olarak, Fransızların 1878'de Lagaş'ta yaptıkları kazılarda bulunmuştur. Metinler çivi yazısı uzmanı François Thureau-Dangin tarafından kopya edilerek çevirileri yapılmıştır.⁶ Sosyal reformları konu alan bu metinler kendinden sonra gelecek kanunlarda olduğu gibi proloq, sosyal reformlar ve epiloq olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Metnin başları kırık ve eksik durumdadır. Bu kısımlar hakkında kesin bir sonuç çıkarılamamaktadır.⁷ Ancak e!e geçen bu sosyal reformdan hükümdarın otoritesini tehlikeye düşüren bozulmuş memleket idaresini düzeltmek ve halkın huzursuzluğunu gidermek istediğini anlıyoruz. Talimatnamenin proloq kısmında, kralın Lagaş tanrısı Ningirsu ve tanrıçası Bau ile tanrıça Nanşe'ye ithafen yaptırdığı mabetlerden, kanallardan ve şehir surlarından bahsedilmektedir.⁸ Urukagina'nın reformları ve ıslahatları sayıldıktan sonra yapılan fiyat ayarlamaları, vergi zorbalığının kaldırılması ve borçların affedilmesi yer alır.⁹ Kral Urukagina reformlarına ait kuralların kanun halinde yazılıp halka bildirilip bildirilmediği henüz belli değildir. Yalnız Urukagina'nın yapmış olduğu bu reform, halkın hafızasından asırlar boyunca silinmedi ve bu kral daima zulümden uzak, adil bir kral olarak onların kalbinde yaşadı.¹⁰

Urukagina'nın talimatname metninden sonra Mezopotamya'da tam kanun formuna sahip elimize geçen vesika, M.Ö 2100 yılına tarihlenen, III. UR hanedanının ilk kralı olan Ur-Nammu'ya aittir.¹¹ Uruklu Utuhegal (2123-2113) tarafından Ur kentine askeri yönetici olarak seçilen Ur-Nammu, kısa zamanda koruyucusuna karşı gelerek Ur kralı unvanını üstlenmiştir. Böylece Ur'da yeni bir hanedan kurulmuştur. Devlet kurmak için gerekli vasıflara sahip olan Ur-Nammu'nun en önemli özelliği merkeziyetçiliğidir. İyi korunmuş bir bürokrasi sayesinde hâkim olduğu memleketin her tarafını merkeze bağlamaya başararak, halkına büyük bir imparatorluğa temel olabilecek güçte bir devlet bırakmıştır.¹²

⁶ Kramer, 1998:41

⁷ Tosun- Yalvaç, 2002: 11

⁸ Bilgiç, 1963:107

⁹ Tosun, 1973: 564

¹⁰ Çiğ, 2002: 152

¹¹ Bilgiç, 1963: 108

¹² Oates, 2004: 45

Sumer kralı Ur-Nammu'nun kanununa ait tablet bugün İstanbul Eski Şark eserleri müzesinde 3191 envanter numarası ile kayıtlıdır.¹³ Tablet iyi korunmamış olmakla birlikte, mevcut kısmından kanunun bütün özellikleri öğrenilebilmektedir, Tabletin okunabilen kısımlarına göre bir proloq ve 6-7 kanun maddesinden ibaret olup epiloq kısmı yoktur. Ur-Nammu kanununun eldeki nüshası, Hammurabi dönemine ait bir kopyadır.¹⁴ Kanun maddelerinin yazıldığı kısım çok kırık ve eksiktir 22 madde olarak tamamlanması tableti ilk okuyan S.N. Kramer tarafından teklif edilmekle beraber; ancak 6-7'si okunabilmektedir. Bunların içeriğini de idare yolsuzlukları ve kaldırılması, çeşitli ölçü ve ayarların düzenlenmesinden, fakirin zalim ve zenginden korunması için alınan tedbirleri, büyücülük, kaçak köleler ve yaralama sivil ve ceza konularını ele alır.¹⁵

Mezopotamya'nın Sami asıllı kral ve hükümdarları da Sumer örnekleri gibi kanunlar yapmışlardır. Bu Sami kanunlarının başlangıcı M.Ö. 2000 tarihlerine rastlayan ve 200 yıldan fazla devam etmiş olan İsin Hanedanının beşinci kralı Lipit İştâr Kanunu başta gelir.¹⁶ Kral ve sülalesi Sami olduğu halde kanunlar Sumerce Yazılmıştır. Bunun nedeni olasılıkla halkın büyük çoğunluğunun Sumerli olması ve son Sumer devleti III.Ur sülalesi çökmüş olsa bile canlılığını devam ettiriyor olmasıdır.¹⁷

Hammurabi yüz elli yıl önce yaşamış Lipit İştâr'a ait Sumerce Kanunlar F.R. Steele tarafından 1948'de yayınlanmıştır. Fakat ilk defa 1919 yılında H.F. Lutz, Uruk'ta bulunarak Louvre Müzesinde korunan Sumer'ce kanunların yazıldığı birkaç tablet fragmanını yayınlamıştır. Ancak sonradan Francis R. Steele, bu fragmanları kendi işlediği, Nippur kazılarında çıkıp Pennsylvania Müzesinde korunan tablet ile ilişkisinin tespit edilmesi ve bunların üzerinde İsin kralı Lipit İştâr'ın adının bulunması ile kanunları bu kralın adı ile yeniden bir bütün olarak neşr etmiştir.¹⁸

Hammurabi' den 180 yıl önce Sami merkezi olan İsin şehrinde, Sumerliliğin henüz canlı ve kuvvetli olduğu bu şehirde, yerli geçer kanunlar Sumerce kaleme alınmış olup tertibi ve maddelerin kanunları bakımından Hammurabi Kanunlarına

¹³ Tosun-Yalvaç, 2002: 12

¹⁴ Bilgiç, 1963:108

¹⁵ Tosun, 1973: 566

¹⁶ Bilgiç, 1963: 109

¹⁷ Yıldırım, 2004: 62

¹⁸ Tosun-Yalvaç, 2002: 14

prototiplik yaptığı aşikârdır.¹⁹ Tek farkı Hammurabi kanunlarının daha geniş içerikli olmasıdır. Lipit İštar kanunların da hükümdar kendisinin ilahlar tarafından nizam ve intizama tesise, memlekette kanun temin etmeye memur edildiğini söylemektedir.²⁰ Lipit İštar “memlekette adaleti tesis etmek için, şikâyetleri bertaraf etmek, Sumer ve Akad'lara iyilik getirmek” ten bahsetmektedir.

Lipit İštar kanununun metin kısmında köle hukukundan, evlenmeden, mirastan, mülkiyetten, toprak rejiminden, gemi ve hayvan kiralananmasından bahsedilmektedir.

Hammurabi öncesi Kanunnamelerinden, Lipit İštar kanunlarının F.R. Steele tarafından yayınlanmasından bir yıl sonra Irak'lıların Tel Abu Harmal'daki (eski Saduppum) kazılarında bulunup A. Götze tarafından 1948 de yayınlanmış olan, Akkad'ca yazılmış, Eşnunna krallığı kanunu gelir. Aynı kanunun bir kırık birde daha iyi korunmuş duplikat olan ikinci bir tableti (12x1.5) ele geçirilmiştir. Tabletlerin Hammurabi öncesine ait olduğu dil ve yazı özelliğinden anlaşılmaktadır. Götze'ye göre ufak tefek farklılıklar gösteren bu her iki tabletin daha seki bir prototip'e dayanmış olması lazımdır.²¹ Eşnunna bölgesi Hammurabi'den önce küçük bir krallığın merkezi idi. Bu bölge sonradan Hammurabi İmparatorluğunun içine girmiştir.

Eşnunna Krallarından Daduşa zamanına ait olduğu A.Götze ve E. Szlechter tarafından savunulan bu kanun 60 paragraftan oluşmaktadır. Kanun giriş kısmında tanrı Enlil tarafından seçildiği ve Eşnunna krallığına tanrılar tarafından ihsan edildiği yer almaktadır. Medeni ve ceza hukuku, ticari ölçü ayarlamalar, müşterek aile mülkiyeti, doğal ekonomiden para ekonomisine geçiş gibi konular göze batmaktadır.

Ninive'deki (koyuncuk) Asurbanipal kitaplığında 11 tablet halinde bulunan ve Asurlu katiplere Sumerce öğretmek için Sumerce-Asurca olmak üzere iki dilde yazılmış olup, çeşitli kanunları ihtiva eden bir seri tablete, ilk kelimesinden dolayı “Ana İttišu” “vadesi gelinceye kadar” serisi adı verilmiştir.²² Bu kanunların kim tarafından, hangi şehirde ve ne zaman çıkarıldığı bilinmemektedir.

¹⁹ Tosun-yalvaç, 2002: 14

²⁰ Okandan, 1951: 283

²¹ Tosun-Yalvaç, 2002: 14

²² Memiş, 2006: 150

Babil, Basra Körfezi'nin 400 mil kuzeybatısında ve Akdeniz'in 600 milden fazla doğusunda şimdiki Irak'ın içinde bulunan Babil ülkesinin, Fırat Nehri üzerinde bulunan başkentiydi.²³ Babil kentini M.Ö. üçüncü binin ilk yarısında tarih sahnesine çıkan Samilerin Amurru kolundan gelenler kurmuşlardır.²⁴ M.Ö. 2000 yıllarında Arap Yarımadasından yeni göçebe kavimler Akdeniz kıyısına ulaştılar ve Batı Samiler olarak bilinen bu kavimler Mezopotamya'ya sızarak Sümer Akad kültürüyle bütünleştiler.²⁵ Asırlarca Sümer ve Akad hâkimiyetinde kalan Amurular; tacir, aylıklı asker ve işçi olarak çalıştılar. Daha sonra Akad ilinde toplanan Amuru'lar buralardaki Samilerle birleştiler.²⁶ Babil'in krallık durumuna gelmesi M.Ö. 19yy da şehrin coğrafi durumunun uygun olmasıyla oldukça gelişmiş ve M.Ö. 18 yy. da Mezopotamya Babil'in egemenliğinde birleşmiştir.²⁷ Sumer devrinde önemsiz küçük bir yer olan Babil, Kuşkusuz Babil devletinin de, devrinin en etkileyici kentidir. MÖ 539 yılındaki Persli Kirus'un saldırısına kadar varlığını devam ettiren, Babil krallığının tarihini Eski Babil Krallığı (M.Ö. 2000±1500), Orta Babil Krallığı (M.Ö 1500±1000) ve Yeni Babil Krallığı (M.Ö 1000±539) olmak üzere üç bölümde incelemek mümkündür.

En ünlü hükümdarı olan Hammurabi'nin kesin tarihi hala tartışma konusu olmakla beraber, biz Hammurabi' nin 43 yıllık saltanatını M.Ö. 1728 ile 1686 yılları arasına yerleştiriyoruz. Başkent olarak Babil bu yıllarda en parlak devrini yaşamış ve Mezopotamya tarihinin hiçbir devrinde Babil şehri bu derece önemli rol oynamamış önderlik yapmamıştır.

1901-1902 yıllarında bir Fransız arkeologlar bilim topluluğu V. Scheil'in başkanlığında, Elam'ın şehri olan Sus'ta Hammurabi kanunlarının çivi yazısı ile yazılı bulunduğu bir diorit steli, bir kazıda üç büyük diorit parçası halinde meydana çıkarmıştır. Bunların birleştirilmesiyle koni şeklinde 2.25m. yüksekliğinde 1.65 çapında bir stel ortaya çıkmıştır. Bu steli Louvre Müzesi'ne götürmüşlerdir. Stelin en üst kısmında, aynı zamanda adalet tanrısı ve güneş tanrısı olan ve taht üzerinde oturmuş olan Şamaş'ın önünde dua eder vaziyette duran Kral Hammurabi'yi kabul ederken tasvir edilmesini görüyoruz. Kanunların metni Şamaş ve Hammurabi tasvirinin

²³ Clayton-Price,1999:397

²⁴ Günaltay,1989:509

²⁵ Yıldırım,2004:54

²⁶ Günaytay,1989:511

²⁷ Yıldırım,2004:55

altına, anıta çepeçevre yazılmıştır. Hammurabi kanunları başta bir “prologue” (önsöz) ve sonda da bir “epilogue” (sonsöz) olmak üzere 282 kanun maddesinden ibarettir.²⁸

Hammurabi Kanununun ele aldığı bahisler umumiyetle mahkemeye karşı işlenen suçlar, hırsızlık ve yataklık suçları, çeşitli arazi ve ev işleri, ticaret, alışveriş, evlilik, aile mülkiyet, evlatlık edinme, taarruz ve kısas, meslek adamlarına ait suçlar, ziraat konulan, çeşitli kira sözleşmeleri ve esirler üzerinde toplanmaktadır.²⁹

Bir diğer belgede Hammurabi soyunun sondan bir evvelki kralı olan Hamurabi'den aşağı yukarı yüz yıl sonra yaşamış olan Ammi-şaduqa'ya aittir. Bu belgenin bir kırık nüshası British Müzesinde, yine kırık fakat Londra nüshasından daha az kırık olan diğer bir nüsha da İstanbul'da bulunmaktadır. F.R. Kraus 1958 yılında bu nüshayı 260 sahifelik bir kitap halinde neşretmiş ve bir çok hukuk terimlerinin izahlarını yapmıştır. Eserin işenmesi ve hazırlamasında Landsberger'in yardımı olmuştur. Metinde hoşnutsuzluk ve huzursuzluğu kaldırmak için halkın bazılarının vergilerini affetmeği esas almaktadır.³⁰

M.Ö.2300-2000 yılları arasında Batı Sami (Amurru) halklarının Orta Mezopotamya'ya ve Babil'e doğru ilerleyen hareketi başlamıştır. Yaklaşık 300 yıl süren bu hareket, yörenin kültürü, politikası, dini ve sosyal hayatı üzerinde derin izler bırakmıştır.³¹ Çivi yazılı belgelere göre Batı Sami halkları, Akadlıların, Subarların, Kutların ve Sumerlilerin politik ve kültür egemenliği altında kalarak, adı geçen bölgede bu eski halklar ile kaynaşarak yüzyıllarca süren Asur Devleti'ni kurmuşlardır.³² Asur, tanrı Asur adına kurulmuş bir şehirdir. Halkı da bu kentin adını taşır. Asur M.Ö.2000 yıllarından 612 yılına kadar devam eden, ilk önce Asur şehri ve çevresinde kurulan küçük bir devlet iken, I. Binyılın ilk yarısında Mezopotamya, Elam, Suriye ve bir süre Mısır'ı içine alan büyük bir imparatorluk olmuştur.

²⁸ Tosun-Yalvaç, 2002: 4

²⁹ Bilgiç, 1963: 114

³⁰ Tosun-Yalvaç, 2002: 17

³¹ Yıldırım, 2004: 37

³² Sever, 1987: 421

Asur tarihi, kronolojiye göre genellikle; Eski Asur Çağı M.Ö. 2000-1600, Orta Asur Çağı M.Ö. 1500- 1000, Yeni Asur Çağı M.Ö. 1000-612 olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır.³³

Hammurabi Kanunlarından sonra Mezopotamya'nın en önemli hukuk belgesi, Orta Asur dönemine ait olduğu kabul edilen Asur yasalarıdır. Bu yasaların diğer Mezopotamya kanunlarında gördüğümüz gibi ne bir prologu nede bir epilogu vardır. Kanunların başlıca konusu kadınlarla ilgili suçlar ve yine kadınların mülkiyet hakları ile ilgilidir.

³³ Sever, 1987: 41

I. BÖLÜM

SUMERLİLERDE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

SUMERLİLERDE SOSYAL HAYAT

Sumerlilerin sosyal yapısını incelerken toplum yapısı ve aile hayatı olmak üzere iki bölüm halinde inceledim, toplum yapısını değinirken de halk ve sosyal sınıfları, yazının toplumsal hayata etkileri, kentleşme ve etkileri başlıkları altında incelemeyi, aile hayatını da incelerken evlenme, boşanma, evlatlık alma, miras olmak üzere dört başlık altında incelemeyi uygun buldum

1) SUMERLİLERDE TOPLUM YAPISI

1.1) Halk ve Sosyal Sınıflar

Sumerliler Mezopotamya'ya geldikleri zaman Orta Asya'daki içtimai ve siyasi teşkilatlarını muhafaza ediyorlardı. Bu teşkilat tarihi devirlerde şahidi olduğumuz kabile yani boy ve soy esasına dayanıyordu. Gelen göç dalgaları sonucunda her biri beğendikleri yerde yerleşmek üzere yurtlaştırmışlardı. Bundan dolayıdır ki tarihin aydınlanmaya başladığı zamanlardan itibaren Sumer halkını bir takım sitelere bölünmüş görüyoruz. Her biri krallık merkezleri olduklarını bildiğimiz (krallık şehirleri) bu sitelerin en mühimlerini ifade ediyorlardı.³⁴

Toplum soylular, sıradan vatandaşlar, yanaşmalar ve kölelerden oluşmaktaydı. Halkın çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçilerdi. Ayrıca yazıcılar, gemiciler, balıkçılar, mimarlar, duvarcılar, marangozlar ve çömlekçiler de kent yaşamının vazgeçilmez unsurlarıydı. Her kentte zengin tüccarlar ve güçlü aileler de vardı. Tapınak sosyal yaşam merkeziydi. Sumer kentleri zenginleşip geliştikçe, çekim merkezleri haline dönüştü ve Mezopotamya çevresinden göç almaya başladı. Bu dönemde Güney Mezopotamya'ya dışarıdan gelenlerin çoğunluğunu Sami kökenli topluluklar oluşturuyordu. Gelenler kentlerde ve kentlerin çevresindeki tarım alanlarında artan işgücü ihtiyacını karşılıyordu.³⁵ Sumerlilerde idare sistemi derebeylik şeklini andırmaktadır. Bu sistemde askeri ve mülki memurluklar, tımar ve zeamet prensibine dayanıyordu. Arazi, tarla, bahçe, hane, hayvanlar, tımar ve zeamet teşkil ediyordu.

³⁴ Günaltay, 1987: 354

³⁵ Köroğlu, 2006: 66

Sumerliler de halk amelu'lar yani hür insanlar, diğeri de Uardu'lar yani esirler olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Esir olmayan her vatandaş hürdü. Amelu'lar toplumsal rollerine ve servetlerine göre bir takım sınıflara ayrılıyorlardı. Amelular hür olma hakkını doğuş itibariyle kazanıyorlardı. Bunların çocukları da hür olma hakkını elde ediyorlardı. Amelu kendi toprağına, sanatına ve ticaretine serbestçe tasarruf edebilirdi. Yani istediğı zaman başka birisine satabilirdi. Amelu küçük arazi sahibi ise çocuklarıyla beraber bu arazi de çalışırdı, zenginler kudretliler ise arazilerini bizzat işletmezler kiraya (icar) verirdi. Her amelu kendi hesabına sanat ve ticaret yapabilir, yaptırabilirdi. Bu serbestliğı, Sinear'da erkenden sermayedarların türemesine ve kollektif teşebbüslere yol açmıştır.

Her hür vatandaş (amelu) kendi sitesindeki Şubitim'e yani aksakallar meclisine iştirak etmeye mecburdular. Şubitum'lar belediye başkanlarının reisliğı altında toplanan bir nevi belediye meclisi mahiyetinde idi. Bu meclisler mali işleri ve adaletin işleyişini düzenlerdi. Kral amelu'ya arazi satmak ve satın almak hakkını verir buna istinaden onun kullandığı setleri, kanalları muhafaza etmek için vergi vermeye icabında angarya çalışmak zorunda kalıyordu.³⁶

Diğeri bir sınıf ise Uardu'lar idi esirlik Sumerlilerde en eski devirlerden itibaren görülmektedir. Esirlik köle olarak doğanlar yani babaları köle olanlar ile savaşta esir düşmüş olanlardan oluşuyordu. Esirlik vasfı ebediyen değildi köle belirli bir ücret ödediğı takdirde hürriyetini de satın alabilirdi.

Erken hanedan döneminin karakteristik özelliğı toplumun "haneler" halinde örgütlenmiş olmasıdır. Üyeleri birlikte yaşayan çekirdek aileden daha geniş toplumsal birimlerdir bunlar.³⁷ Hanelerin kökeni, ekonomik açıdan bağımsız akrabalık gruplarına dayanıyor olabilir; bunlar sonraları, bir tanrıya ya da kralı merkez alan kurumlar halinde birleşmişlerdir. Elimizdeki önemli tablet arşivleri bu birimlere dayanır ve dolayısıyla, haneyi merkez alan bir dünya betimler. Geniş saray ve tapınak hanelerinin dışında kalan faaliyetler belgelenmemiştir. Üretimde müştereklik, vatandaşların kazançlarını mabede teslim etmek zorunda kalması Sumerlerin

³⁶ Günaltay, 1987: 363

³⁷ Mieroop, 2006: 79

meydana getirdikleri bu rejime modern tarih tetkiklerinde “mabet sosyalizmi” veya “teokratik sosyalizm” adı verilmiştir.³⁸

Sumerlilerde tanıdığımız en eski kanun koyucu halk içinden yetişmiş ve sonra hükümdarlığa çıkarılmış olan Urukagina’dır. M.Ö 2750 tarihlerine doğru yaşamış olduğu hesap edilen Urukagina kanunlarında ihmal edilen kanunları, çiğnemenin adaleti, halkı ezen zulüm ve haksızlıkları kaldırmak; fakirleri, dulları, yetimleri inleyen zorbalıkları bertaraf etmek, papazların hâkimiyetlerine son vermek için isyan başlattığını, Lagaşın bu büyük ıslahatçısı suiistimallerin kökünü kazıdığını, tebasını hırsızlıktan, ölümden, haksız tecavüzden, zayıfları güçlülerin elinden kurtardığını iftiharla yazarken bunlar içinde bir takım kanunlar, esaslar kurmuş olduğunu söylemektedir.³⁹

Sumerliler yapmış oldukları kanunları tatbik etmek için hâkimler yetiştirmişler, mahkemeler oluşturmuşlardır. Vesikalardan Sumer hâkimlerinin bazılarının adlarını bilebiliyoruz. Sumer mahkemelerinin ekseriya üç dört hâkimden oluştuğu anlaşılıyor. Yargılama, davacının bizzat veya diğer bir şahıs vasıtasıyla başlardı. Hakim heyeti delilleri tetkik eder, karşı tarafın müdafaası dinlenir, ondan sonra hüküm verilirdi. Hâkim katî hükmünü verebilmek için delilleri kafi görmese yemin verdirirdi. Yemin şekli genellikle “ano’nun, Enlil’in ve ikisinin laneti olsun!...” şeklinde olurdu.⁴⁰

Her hanenin çalışanları hiyerarşik olarak örgütlenmişti. Erkek ve kadın işçiler (Sumerce gurus ve géme) bu hiyerarşinin en altına yer alıyor ve en kalabalık grubu oluşturuyorlardı. Köle konumunda olmamakla birlikte bağımlı işçilerdi. İşçiler aileleriyle birlikte ya da çalıştıkları örgütün sağladığı kurumsal barınaklarda kalabiliyorlardı. Çalışmalarının karşılığında tayınla ödüllendiriliyorlardı: aylık olarak standart miktarlarda arpa ve yıllık olarak yağ ve yün. Bu ürünleri alan kişiler çoğunlukla çalışan erkek ve kadınlardı, ama çocuklar ve yaşlılar da alıcıydı. Bu tayınların üretken olsunlar ya da olmasınlar hane bağımlılarına verilen destek olduğu açıktır. Miktar işçinin cinsiyetine ve statüsüne göre belirleniyordu: erkek işçi kadın işçinin iki katı tayın veriliyor, amir astına, uzman zanaatkâr vasıfsız işçiye kıyasla

³⁸ Memiş, 2006: 142

³⁹ Günaltay, 1987: 377

⁴⁰ Günaltay, 1987: 379

daha fazla tayı alıyordu. Hanelerin bağımlılarının temel gıda ve giyecek malzemelerini vererek geçindiği bu model tüm üçüncü bin yıl boyunca Yakınoğu toplumunun demek karakteristik özelliği olarak kaldı. Verilen ürünler eksiksiz bir diyet için yetersiz olduğundan, bu kişilerin hane dışı kanallardan da başka yiyeceklere ulaşabildikleri sonucuna varmak durumundayız. Bu bağımlılar ve aileleri muhtemelen sebzeleri ve balıkları kendileri yetiştiriyor ya da avlıyorlardı; ya da beklide tayıların bir kısmı karşılığında malları alıyorlardı.

İşçilerin çoğu rutin işler yapıyorlardı. Kadınlar özellikle tahıl öğütücüsü ve dokumacı olarak çalışıyorlardı. Bu dönemde öğütme işi, tahılın taş zemin üzerinde elle tutulan daha küçük bir taşla öne arkaya doğru sürülmesini gerektiren çok yıpratıcı biri işti. Kadınların her gün belli miktarlarda üretim yapmaları gerekiyordu. Üretilen miktar nihai ürünün kalitesine bağılıydı ve büyük oranda değışebiliyordu. III.Ur döneminin sonlarına ait metinlerden kotaların yüksek olduğunu biliyoruz: bir kadın günde 10 litre normal un ya da 20 litre kaba un üretilmesi gerekiyordu. Dokumacılık kotaları da günde iki metrekafe gibi yüksek düzeylerde olabiliyordu. Ağır işlerdi bunlar. Hesaplarda kadınların grup halinde verilmesine karşın, bireysel olarak evde çalışmış ve aynı zamanda çocuklara bakmış olmaları mümkündür. Bu işler temelde ev sanayileriydi.⁴¹

Büyük bir hanenin üyesi olmak ayrıca, toplumun zayıf üyelerinin ayakta kalabilmesini sağlıyordu. Kendi kendilerini geçindiremeyen dullarla çocuklar tapınak hanelerine girerek çalışmaları karşılığında temel düzeyde bir destek alıyorlardı. Dolayısıyla hane, toplumun, hem bireylerin hem de çekirdek ailelerin kendilerine içerisinde bir yer buldukları temel yapı taşlarından biriydi. Hem kentlerde hem de kırsal kesimlerde haneler vardı. Kırsal kesimde zamanla, kurumsal kontrol dışında kalan, toprağa ortak olarak sahip olan büyük ailelerden oluşma kırsal topluluklar sisteminin sürdürölmüş olması muhtemeldir. Toprak satışıyla ilgili yaklaşık elli belgelik bir grup, Erken Hanedan döneminde bu toplulukların var olduklarını – ama aynı zamanda, toplum içerisindeki önemlerinin azaldığını – gösteriyor. Bir tarım alanı satıldığında çoğunlukla, çok sayıda satıcıdan tek bir alıcıya geçerdi. Satıcıların toprak üzerindeki hakları farklı düzeylerdeydi. Toprakla en yakından ilgili olanlar en yüksek

⁴¹ Mieroop, 2006: 80

miktarı, diğerleri biraz daha azını alıyorlardı ve çok sayıda insan da işlem sırasında örneğin yemek gibi sembolik hediyeler veriliyordu. Dolayısıyla toprak muhtemelen ortak mülkiyetti ve tek bir birey tarafından devredilmesi mümkün değildi. Kayıtlı alıcılarınsa tek bir birey, muhtemelen, kimi zaman güç kullanarak bireysel mülkiyet hakkı edinebilmiş seçkinlerdi. Bu seçkinlerin tümünün kurumsal hanelerin, statülerinden yararlanılarak kişisel mülk edinmiş üyeleri olmaları mümkündür.⁴²

Sumerlilerin toplumsal ve siyasal yapıları ve sanatları konusunda, mezarlıklar da en az kentler kadar önemli bir bilgi kaynağıdır. Ur kentinde, Erken Hanedanlar III dönemi ile Akkad dönemi arasına (2600-2100) tarihlenen yaklaşık 2 bin mezar kazılmıştır. Bunların bir bölümü basit veya büyük oranda tahrip olmuş mezarlardır. İçlerinden 16'sı "Kral Mezarı" olarak anılır. Mezarlardan en etkileyici buluntulara sahip olanının içine yüzeyden eğimli bir rampa ile inilmiş ve mezar odasının yanında erkek (asker) ve kadın refakatçilerin bedenleriyle birlikte toplam 74 iskelet, ayrıca cenaze törenine ait 6 öküz tarafından çekilen iki arabayla karşılaşılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla kral ölünce maiyetindekiler de kurban edilmiş ve birlikte gömülmüşlerdi. Kral mezarlarında ele geçen etkileyici buluntular arasında Sümer sanatının en gözde örnekleri olan öküz kafalı lir kutusu, "Ur Standardı" olarak adlandırılan ve üzerinde savaşa gidiş ve dönüş sahneleri işlenmiş pano, altın miğfer, çok sayıda altın kap, değerli taşlarla işlenmiş mücevherler, müzik aletleri, mobilya parçaları ve silahlar sayılabilir. Mezarların bir krala ait olduğunu gösteren yazılı bir belge ele geçmemekle birlikte, büyük bir törenin parçası olarak gömülen çok sayıda insan ve mezara bırakılan armağanlar, kazıyı gerçekleştiren Woolley'i bu tür bir yorum yapmaya zorlamıştır.⁴³

1.2) Yazının Toplumsal Hayata Etkileri

Şehir devletleri halinde yaşayan Sümerlilerin var ettikleri kültür ve sanatın tesirleri, yazınında etkisiyle Sümerlilerin M.Ö 1900-1800 yıllarında ortadan kalkmasından sonra bile bu kuvvetli kültürün ve Sumerlilik izleri bütün Mezopotamya, Suriye-Filistin, Anadolu kısmen Mısır'a yayılmış bu memleketler üzerinden Yunanlılara, dolayısıyla da Avrupa uygarlığının gelişmesinin temelinde yer almıştır.⁴⁴

⁴² Mieroop, 2006: 80

⁴³ Köroğlu, 2006: 65

⁴⁴ Bilgiç, 1982: 81

Silindir mühürler ilk önceleri tapınakta erzakları korumak için damga olarak kullanılıyordu. Fakat bu güvenlik önlemi yeterli değildi ve bir kabın içindekileri korumuş olsa da, onu hırsızlardan ve sadakatsiz memurların haksızlıklarından tümüyle uzak tutamazdı. Bu arada sayı sayma, belkide tartı bile öğrenilmişti ama tapınak depolarında korunan hayvan, tahıl, meyve, kap ve diğer şeylerin miktarlarını doğru olarak akılda tutmanın olanağı yoktu. Bu yüzden her bir parça için kum ve kerpiç zemine çizgiler çekilmeye başlanmış ve zamanla, şekil verilen bir kilin yüzeyine sayı işareti olarak çizgi kazıma fikri doğmuş olabilir. Kil çabuk kuruyordu ve sorumlu memur bir üçüncü şahsın sayıları değiştirmesini önlemek için, kullandığı küçük tabletleri rahatlıkla yanında bulundurabilirdi. Kısa bir süre içerisinde çizgilerle doldurulan tabletlerin sayıları artınca mal türüne göre anlamlı işaretler yaratılmış olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁵

Uruk döneminde, Neolitik çağdan beri kullanılan baskı mühür geleneği yerini büyük oranda silindir mühürlere bırakmıştır. Değerli ve yarı değerli taşlar silindir biçimine getirilip ortası delindikten sonra üzerlerine hayvan, bitki, günlük yaşama ilişkin sahne veya mitolojik sahne motifleri kazınıyordu. Bu mühür, henüz kurumamış kil üzerine yuvarlanarak, negatif olarak hazırlanmış bezemenin kil üzerinde pozitif baskısı elde ediliyordu. Bu dönemden itibaren Mezopotamya'nın birçok yerinde baskı mühürlerle birlikte silindir mühürler de kullanılmıştır. Yönetici sınıfın gücü elde etme arzusu, bu gücü pekiştiren kontrol araçlarının keşfini kaçınılmaz kılmıştır. Geç Uruk döneminde önce silindir mühürlerle başlayan, daha sonra piktografik yazı ve nihayetinde Sumer çivi yazısı olarak bilinen tam bir yazı sisteminin oluşumu, söz konusu kontrol araçlarının gelişimini özetlemektedir.

Başlangıçta yazı, gündelik hayata ait kayıtları yapmak ve hesapları tutmak gibi, tamamıyla pratik maksatları karşılamak için icat edildiği anlaşıyor. Sumerlilerin icat etmiş oldukları ve modern zamanda “Sumer çivi yazısı” olarak isimlendirilen, yazının elimize geçen ilk örneklerini oluşturan kil tabletler, Eridu, Ur, Umma, Kis, Lagas, Nippur gibi Sumer şehir devletlerinden biri olan ve aşağı Fırat bölgesinde

⁴⁵ Uhlig, 2006: 69

bulunan ve bugünü Warka'ya karşılık gelen Uruk'ta yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır.⁴⁶

Yazı, gelişen devlet yapısında ve artan ekonomik ilişkiler içerisinde ortaya çıkan karışıklıkları önlemek ve işleri düzene koymak çabalarının bir ürünü gibi görünür. Güney Mezopotamya'nın nüfusları hızla artan kentlerinde, merkezi idarenin yürüttüğü inşa projeleri çoğaldıkça, tapınakların depolarında biriktirilen ve buradan dağıtılan ürünlerin miktarı arttıkça basit işaretler, sayılar ve listeler ihtiyacı karşılayamayacak bir konuma ulaşmıştır. Çok yönlü ve karmaşık verileri yansıtabilecek olan yazı, bütün bu engelleri aşmak için geliştirilmiştir.⁴⁷

Yazı yaygınlaştıkça yavaş yavaş küçüldü ve resim özelliğini kaybetti. Tabletlere çizilen yatay hatlar üzerine resim karakterlerinden dönüştürülen çivi biçimli işaret kümeleri art arda yapılmaya başlandı. Yatay, dikey, eğik ve köşe çengeli biçimindeki çivi işaretleri, bir kamışın kesilmiş ucuyla ıslak kile bastırılarak yapılıyordu. Sözcükler, çivi yazısında çoğunlukla tek bir işaretle değil, her biri bir heceyi gösteren çivi işaretleriyle yazılıyordu. Ayrıca eski sistemin devamı olan, yani bir nesneyi gösteren işaretler de kullanılıyordu.

Zamanla dilin yapısına göre karmaşık, ancak belli kuralları olan bir yazı sistemi doğdu. Bu gelişim süreci üçüncü bin yılın ortalarına doğru tamamlandı ve gerçek anlamda bir çivi yazısı oluştu. İlk yazılan belgelerin Sümerce olduğu anlaşılmaktadır. Sonraları çiviyazısını kendine uyarlayan her toplum dillerinin özelliklerine uygun değişiklikler yaparak bu sistemi geliştirdi. Yazının yaygınlaşmaya başlaması bir yazıcı sınıfının ve okul geleneğinin oluşmasını sağladı. Bulunan tabletler arasında, öğrencilerin yazıyı öğrenirken yaptıkları tekrarları gösteren "karalama defterleri" türünde olanlar da vardır. Uruk tabletlerinin bir bölümü de alınıp satılan malların listesini, hayvan ve görevli isimlerini içeren sözlük listeleridir. Bu listeler, başlangıçta tapınaklarda bulunan okullarda uzun yıllar boyunca okuma yazma öğretilirken kopyalanmış ve çoğaltılmıştır.⁴⁸

⁴⁶ Bilgiç, 1982: 90

⁴⁷ Uhlig, 2006: 171

⁴⁸ Mieroop, 2006: 51

Nitekim yazının daha önceleri örf-âdetlere dayanan ve toplumda geçerli olan sözlü kuralların yazılı biçim kazanması sağlanmıştır. Ayrıca, Mezopotamya'da kişisel mülkiyet düşüncesinin erken ortaya çıkması, yazılı hukuk kavramının da erken doğmasına yol açmıştır. Çok önceden, yazıyla birlikte toplum düzeninin sağlanması açısından oldukça önemli olan ekonomik ilişkilerin vazgeçilmez kurallarını içeren, ticari belgeler ve sözleşmeler ile aile çevresinin istikbalini tayin edecek örf-âdetler yazılı kurallar haline getirilmiştir. Bunlar giderek bireysel ilişkilerin daha genel kanunlarla düzenlenmesi sonucunu doğuracaktır. Kralların toplumdaki tüm ilişkileri düzenleyen güç olarak kanun buyurma geleneği, Sumerliler de doğacak, daha sonraki Mezopotamya devletlerinde sürdüğü gibi, diğer Ön Asya devletlerini de etkileyecekti.⁴⁹

Bu önemli toplumsal gelişmelere kültürel gelişmeler eşlik etti. Yazının bulunması, kerpiçten dinsel yapıların yapımı (ziggurat),bu dönemden günümüze, av ya da tapınma sahnelerini gösteren çeşitli heykeller ve silindir biçimi mühürler kalmıştır. Bu mühürler ilk aklımıza özel mülkiyeti getiriyor. Toplumsal bölünmenin güçlenmesi, Sumer'in güneyinde (III.binlerin başı), Ur krallık mezarlarının bulunmasıyla kanıtlandı. Toplum mezarlarından farklı olarak, bu mezarlar bir çok odadan oluşan kerpiç yapılarıdır. Mücevherlerle donanmış ölünün çevresinde, öküz koşulmuş arabalar, silahlı savaşçılar ve iki cinsten köleler vardı. Ur krallık mezarları (ve Mezopotamya'nın öteki merkezlerinin mezarları, Kiş ve Mari gibi) bu ülkede, III.binin başlarına doğru devletin oluştuğuna tanıklık etmektedir.⁵⁰

Mezopotamya'da yaşama dört unsur hükmeder: Sonsuz gökyüzü, güçlü rüzgâr, bereketli toprak ve coşkun akan su. Bunlar inançlı Sümerlerin karşısına güçlü tanrılar olarak çıkarlar. Anu; Gök tanrısıdır, Enlil; rüzgarın hükümdarı, sonradan Nintu adını alacak olan Uras ya da ki yeryüzü tanrıçası ve nihayet aşkın ve bereketin tanrıçası olacak İnanna. Sumerler tarafından yaşamın kaynağı olarak tanımlanan su, “yeryüzü efendisi” olarak da adlandırdıkları Enki'de vücut bulur.⁵¹

⁴⁹ Parmaksızoğlu-Çağlayan, 1976: 79

⁵⁰ Diakov, 1987: 91

⁵¹ Uhlig, 2006: 30

Yüzlercesi arasında öne çıkan en önemli dört tanrıdır. Sumer dilinden Akad diline aktarılırken onların isimleri bir değişim gösterir ama merkezi konumları ve tüm ülke üzerindeki etkileri aynı kalır. İnsanlar güçlerini ve kadere hükmettiklerini bildiği için onlardan yardım diler ve kabul edilip edilemeyeceğini bilmediği halde kurbanlar sunarlardı. Tanrıların başlangıçtan beri dünyaya hükmettiklerine dair inanış, aynı zamanda onların güçlerinin hesaplanamaz olduğu inancını güçlendirdi.

En eski metinlerin buluntu yeri olarak bilenen Uruk şehri, yazı icat edildiğinde çoktan tapınak yönetimi altındaki bir şehir haline gelmişti. Rahip kralın emrinde çiftçiler, çoban ve zanaatçıların yanı sıra, ürünlerin ve kazancın adil dağıtımını sağlayan tapınak görevlileri vardı. Erken çağın bu yönetim şeklini teokratik sosyalizm olarak adlandırabiliriz. Malların stoklanması ve dağıtımı gibi iki temel şart söz konusuydu. Erzaklar hırsızlardan ve istenmeyen tüketicilerden korunmak ve dağıtım için belirlenenler sayılıp kayıt altına almak zorundaydı. Açık kırsal yaşam düzeninin aksine, konutları ve erzakları ile büyüyen şehirlerdeki yaşam tarzı buna elverişli değildi. Bu, doğrudan doğruya erken çağın iki önemli Sumer icadına, silindir mühür ve yazının keşfine yol açmış olabilir.⁵²

1929-1931 yıllarında Alman araştırmacılar tarafından Uruk'taki "kırmızı tapınak" civarında, M.Ö 3000 yıllarına ait bu işaretleri taşıyan yaklaşık bin adet kil tablet ortaya çıkardılar. Tabletlerin tümünün idari metinlerden oluştuğu saptandı. Bu nedenle, yazının ilk başlarda pratik amaçlara hizmet ettiği ve her şeyden önce sadece işaret olduğu kuşkusuzdur. Yemek anlamında kase, kap bir semboldür. Buğday başağının tahıl için kullanıldığı, bir sığır kafatasının üstüne konulan boynuzlar onu anlam olarak boğaya dönüştürdü. Bunun yanında erken soyutlamalarda mevcuttu. Haya üçgeni sal, kadın için kullanılırdı. Ona üç tepeden oluşan kur, sıradağ işareti ilave edildiğinde esir kadın anlamına dönüşür. O zamanlarda dağlardaki yabancı halklardan alınan kadın esirlerin Sumer şehirlerine getirilmelerine dayanır.⁵³

Geç Uruk döneminde Eanna tapınak alanında ele geçen tabletlerin % 85'ini ekonomik işlemlerle ilgili idari belgeler oluşturmaktadır. Tahılların depo edilmesi ve

⁵² Uhlig, 2006: 68-69

⁵³ Uhlig, 2006: 70

bunun idare tarzı, hayvan sürülerinin idaresi ve tekstillerle ilgili metinler bu belgeler arasındaki en büyük üç grubu oluşturmaktadır. Ayrıca balık ve metalleri, yiyeceklerin dağıtımı ve tarlaların boyutları içeren tabletlere de rastlanmaktadır. Tüm bu verilere dayanarak yazının, tapınağın sahip olduğu toprakların giderek artması ve buradan elde edilen zenginliğin bir şekilde düzenli kaydının tutulması gibi ekonomik kaygılarla ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Daha kesin bir ifade ile, vergi ve haraç sistemi ve bu mekanizmanın kontrolü, yazının keşfini kaçınılmaz kılmıştır. Bir belgede 18120 birim peynirin merkezi depolara girdiği bir başka belgede ise 9600 birimden fazla ekmeğin dağıtımının yapıldığı kaydedilmiştir.⁵⁴

Tapınaklardan sonra, Mezopotamya kentlerinde karşımıza çıkan ikinci kamu yapıları saraylardır. Tapınak ve daha sonra da sarayın sahip olduğu toprakları, genellikle iki şekilde işlettiği öne sürülmektedir. İlki tarımsal arazilerin, tapınak yada sarayın bakımından sorumlu kendisine tabi kurumsal aileler tarafından işlendiğidir. İkinci uygulama ise, olasılıkla 3. bin yılın sonlarına doğru, ortaya çıkan ortakçı çiftçilerdir. Söz konusu çiftçiler, ürünün belli bir bölümünü bahsedilen kurumlara yada kurumlara ilişkin toprak ağalarına vermek zorundaydı. Kentin çevresindeki tarımsal arazilerin büyük bir bölümünün erken dönemde tapınak, daha sonrada tapınakla beraber sarayın kontrolünde olduğu bilinmektedir. Mezopotamya kentlerinin uzun tarihi boyunca değişkenlik göstermesine karşın, özel şahıslara ait toprakların varlığına ilişkin yazılı kanıtlar bulunmaktadır. Bu şahısların bahsedilen toprakları uzun yıllar söz konusu kurumlarda çalışarak bağış yoluyla elde ettikleri düşünülmektedir.⁵⁵

1.3) Kentleşme ve Etkileri

Güney Mezopotamya'nın bereketli ovalarında Obeyd döneminde atılan adımlar, uygarlığın gelişmesinde ve yayılmasında bir temel oluşturmuştur. Başta kentleşme olmak üzere, kara ve deniz ulaşımı üzerinde kurulan ticaret ağı, anıtsal mimari örneklerinde elde edilen başarı, ileri tarımsal yöntemler ve sanatsal faaliyetler gibi birçok alanda yapılan yenilikler bunlardan yalnızca birkaçıdır. Madencilik ve teknoloji alanında gösterilen çabalar da bunlara eklenince kentlerde farklı bir yaşam biçimi oluşmaya başlamıştır. Bugünkü arkeolojik veriler, tarihte ilk

⁵⁴ Çevik,2005: 38

⁵⁵ Çevik;2005: 40

kent ve kentleşme olgusunun Güney Mezopotamya'da Uruk (Warka) ve çevresinde gerçekleştiğini göstermektedir.⁵⁶

Geç Uruk döneminde (M.Ö 3500-3100) Uruk kentinin 2,5km²'lik bir alanı kapladığı düşünülmektedir. Bu dönem de kent nüfusuna ait doğrudan kanıtlar bulunmamakla birlikte, bazı etnografik veriler ışığında hektar başına 100-200 kişinin düştüğü varsayılmaktadır. Kamu yapılarının 20 hektarlık bir alanı kapladığı ve geri kalan 230 hektarlık alanın iskâna ayrıldığı düşünülürse, M.Ö 4. Binyılın sonunda Uruk kentinin nüfusunun 25000-50000 civarında olduğu hesaplanmıştır. Sadece boyutları bile Uruk şehrinin sıradan bir şehir olmadığını göstermektedir. Orta Uruk ve Geç Uruk döneminde nüfus artışı devam etmiş, küçük merkezlerin bir araya gelerek iskân modeli sergilediği görülmüştür.

Uruk döneminde (M.Ö 3900- 3100) bir dizi “kent devrimi” denilen yeniliğe sebep olmuştur. Özel mülkiyet ve kontrol mekanizmasının simgesi olan silindir mühürler ve yazı, seri üretimi mümkün kılan çömlekçi çarkı, saban, akrabalık bağlarının ötesinde siyasi temelde örgütlenmiş bir toplumun varlığını gösteren anıtsal kamu yapıları göze çarpmaktadır. Toplumun yapısının da köklü değişikliklere sebep olduğu için, bu süreç devrim olarak nitelendirilebilir.⁵⁷

Uruk dönemi, kentli yaşam biçiminin ortaya çıkışını temsil eder. Dördüncü binyılın başlarından itibaren Güney Mezopotamya'daki kentler çekim merkezi olmuş ve nüfusları hızla artmıştır. Sulu tarım sayesinde ekilip biçilen alanlardan daha çok ürün elde edilmeye başlanmış, depolama olanakları arttırılmıştır. Saban, tekerlekli araba ve nehir taşımacılığı için de kayıklar günlük kullanıma girmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, büyüyen kentlerde tarım ve hayvancılıktan elde edilen ürünlerin dışında kalan maden, değerli taş ve kereste gibi gereksinme duyulan ürünler, uzak bölgelerle, değiş tokuş esasına dayanan ticaret aracılığıyla sağlanmaktaydı.⁵⁸

Kentler, surla çevrili bir iç kent, dış mahalleler (suburbs), liman alanı ve bu alanlara bitişik tarla ve meyve bahçelerinden oluşmaktaydı. Çoğu kent organik olarak

⁵⁶ Çevik, 2005: 41-Diakov, 1987:89

⁵⁷ Çevik, 2005: 40

⁵⁸ Nissen, 2004: 77

geliştiğinden düzenli bir plan sergilemez. Kent, kanal ve caddelerle düzensiz bir şekilde bölümlere ayrılmıştır. Endüstri alanları, olasılıkla kent merkezini kötü kokulardan uzak tutmak için ağırlıklı olarak dış mahallelerde diğer evlerle bir arada bulunmaktadır.

Uruk kentinin Suriye’de ki sömürgesi olan Habuba Kabira kentinin yerleşmesi bizi bu konuda aydınlatmaktadır. Kentin üç aşamada inşa edildiği, dolayısıyla önceden planlandığı saptanmıştır. İlk aşamada caddeler ve drenaj sistemi, ardından da çok sayıda ev inşa edilmiştir. Son aşamayı, 8 hektarlık iç kenti çeviren surların inşasını oluşturmaktadır.⁵⁹

Uruk’un M.Ö. 3. Binyılın ilk çeyreğine kadar (M.Ö 2900-2700) surla çevrili bir kent değildi. Bu dönemden sonra Mezopotamya’da ortaya çıkan bir dizi kent devleti arasında rekabet ve çekişme nedeniyle surlarla kuşatılmıştır. Savunma ve nüfusun kentlere yönelik geri çekilmesi, daha ziyade kent surlarına yakın toprakların ekilip biçilmesine yol açmış olabilir. Bu durum olasılıkla tarımsal verimi arttırmak için yoğun sulama faaliyetlerini gerekli kılmıştır.⁶⁰

Sulama kanallarının yapılması, üretimi büyük ölçüde geliştirdi. Böylece toprağın bataklaşmasının önlenmesi dışında tarlaların düzenli olarak sulanmasını sağlıyordu. Fazla su bentlere ve göletlere aktarılıyor, kurak mevsimlerde tarlalar bu bentlerden, hatta nehirlerden kanallarla getirilen sularla sulanıyordu.

Üretim güçlerinin daha sonra gelişmesi, ilkel topluluk düzeninin bozulmasına ve toplumsal sınıfların oluşmasına yol açtı. IV binin ikinci yarısına ait sanat yapıtları, savaşları ve tutsak almaları temsil etmektedir. Tutsaklar köleleştiriliyor ve emeklerinden soyluların hizmetinde ve sulama düzenlerinin yapımında yararlanılıyordu.⁶¹

Tarımla uğraşan bir toplumda suyun kontrol altına alınması, yağmurun yetersiz olduğu ancak yarı kurak nehir vadileri gibi su bulunan bölgeler için özellikle önemlidir.

⁵⁹ Çevik, 2005: 40

⁶⁰ Çevik, 2005: 34

⁶¹ Diakov, 1987: 90

Sulama faaliyetleri, küçük bir iş gücüyle ilişkili olan endüstriyel üretimin aksine çok büyük işgücünü gerekli kılmaktadır. Hem bu yoğun iş gücünün organize edilmesi hem de sulama işlerinin planlanıp inşa edilmesi, su kullanım programlarının oluşturulması ve bunların komşu düşmanlardan korunması gibi gereksinimler, nihayetinde bu işlerin kaydını tutup iletişim ve denetimi sağlayacak bürokratların oluşumunu gerekli kılmıştır.

Daha açık bir ifadeyle, su kaynaklarını kontrol eden kişi, çiftçiler üzerinde korkunç bir güce sahip olduğundan ve bununda kaynağı diğerlerinden çok daha önemli olduğundan, bu güç toplumda tekelleşerek her şeyi kendi bünyesinde toplayan (din, ticaret, mülkiyet vb) tek merkezli bir idare doğurmuştur.

Mezopotamya'nın kuzeyi olan Nippur çevresinde ki yerleşimin daha sonra güneye Uruk'a yöneldiği görülmektedir bunda başlıca faktör olarak da, bugünkü Fırat Irmağı'nın yatağının yer değiştirmesine bağlanmaktadır. M.Ö 4000'in ortalarında Dicle ve Fırat'ın su miktarının çok fazla olduğu bu dönemden sonra giderek azaldığı, suların çekilmesiyle beraber geniş çaplı iskânın olası hale geldiği düşünülmektedir.⁶²

Redman'a göre Mezopotamya'daki hızlı nüfus artışı, toplu bir göçten ziyade iki bin yılda (M.Ö. 5000-3000) küçük grupların nehir boyunda yayılımı sonucu gerçekleşmiştir.

- Sınırları belli verimli bir bölgede, yavaş ama sürekli nüfus artışı
- Besin üretiminde uzmanlaşma
- İhtiyaç duyulan yabancı hammaddenin elde edilmesi⁶³

Ticaretin, kent ve karmaşık toplum üzerine yapılan araştırmalarda can alıcı önemi bulunduğu örgütlenme ile ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü ticareti yapılacak malların hammadde olarak temin edilmesi ve üretimin yapılması ve bu işin örgütlenmesi topluluk içinde belli bir uzmanlaşmayı gerekli kılmaktadır. Polanyi, günümüzde ticaret ve Pazar kavramlarını birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını, ancak bunların eskiçağda ayrı birimler olduğunu iddia etmiştir. Bazı kişilere göre de

⁶² Çevik, 2005: 31

⁶³ Çevik, 2005: 62

bölgeler arası ticareti, kentlerin oluşumunda temel değişken olarak kabul eder. Köylü toplumların ticaret sayesinde karmaşık toplumlara dönüştüğünü savunur. Jacobs göre ticaret, kentleşmeye yol açan en önemli faktör olduğunu kabul etmiş. Sonuç olarak tarım ve hayvancılığın keşfine kentlerin yol açtığını savunmuştur.

2)SUMERLİLERDE AİLE HAYATI

2.1) EVLENME

Bütün insanlık arasında olduğu gibi sevgi, Sumerlerde de çeşitli tür ve şiddette bir histi. Karı ve kocayı, aile ve çocukları, ailenin diğer fertlerini, arkadaş ve dostları birbirine bağlayan sevgi idi.⁶⁴O zamanlarda da aile kurmak toplumun temelini oluşturuyordu ve aile düzenini de koruyan kanunlar hazırlamışlardır. Bu konuyu iyice aydınlatabilmek için bu kanun yapıcıları ve evlenme ile ilgili mevcut kanunlara göz atalım.

2.1.1) Urukagina Kanununda Evlenme

Kanunlara bir göz atacak olursak, en eski kanun koyucu adını verebileceğimiz kimse Lagas kralı Urukagina'dır. Esas itibariyle bir "reform talimatnamesi" mahiyetindedir. Urukagina zamanında bu reforma ait kurallar kanun halinde yazılıp halka bildirilmiş mi idi, henüz belli değil⁶⁵ ancak kralın önemli toplumsal düzenlemelerden birisi ise, bir kadının birden fazla kocasının olması (poliandri) uygulamasını kaldırmasıdır. Zira reformdan önce karısını boşamak isteyen erkekler ödemek zorunda oldukları ağır nafakayı ve vergiyi vermemek için, karısından başka bir erkekle evlenmesine mani olmuyor, böylece çok kocalı kadınlardan oluşmuş bir toplum meydana geliyordu.⁶⁶

2.1.2) Ur-Nammu Kanununda Evlenme

Urukagina'nın talimatnamesinden sonra Mezopotamya'da tam kanun formuna uygun ele geçen vesika, III. Ur hanedanının ilk kralı olan ve M.Ö. 2100 yıllarına tarihlenen Ur-Nammu'ya aittir. Kanun maddelerince; cinayete ölüm cezası öngörülmüş ve kaçakçılık, köleler ve özgür insanların çocukları evlat edinmeleri,

⁶⁴ Kramer,1998 : 240

⁶⁵ Kramer 1998 : 41

⁶⁶ Memiş, 2006: 148

cinsel suçlar, evlilik, adam yaralama, isyan, yalancı şahitlik ve tarımla ilgili hükümlere yer verilmiştir.

Toplumu oluşturan sınıfları göz önünde bulunduran Ur-Nammu kanunları, insanlarla ilgili olarak özgür erkek (lú), kadın (dam), birinci sınıf kadınlar (nitadam), yerli kadınlar (dumu-gi7) ve dul kadın (nu-ma-su) ve genç erkekleri de (guruš), ayrıca saray ve tapınak hizmetlerinde olan erkek ve kadın köle (arad ve géme) şeklinde sınıflandırma yapmışlardır.

Bu kanun, adam öldürme, köleler ve özgür insanların evlatlık almaları, cinsel suçlar ve evlilik ile ilgili hükümlerinden, Sumerliler de ailenin çok sağlam temel üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz. Bu temel tek bir kadınla evlenilebilmek, evliliği bu sözleşme ile sağlamlaştırmak gibi esaslara düzenlenmiştir. 8.maddedeki “ Eğer sözleşme tableti yoksa...” tabiri evliliğin bir sözleşme ile resmileştirmenin zorunlu olduğu ifade etmektedir. Dolayısıyla mukavelesiz evlilikler muteber değildir. Zira yazılı bir sözleşmeye bağlanmayan bir evlilikte kadın kanuni bir eş sayılmaz. Diğer taraftan, bu iki tarafın rızasıyla yapıldığının beyan edilmesi lazımdı. Bunun için evliliğin ilk adımı olan nişan yapıldı ve erkek tarafı kız tarafına belirli bir bedel veya bir takım eşya gönderirdi. Bu nişan hediyesine Akadca’da tirhatu denilirdi. Ancak, erkek verdiği tirhatu’yu geri almamak , kızın babası ise aldığı tirhatu’nun iki katını iade etmek şartıyla nişandan dönebilirdi.⁶⁷ Erkek tarafından kız tarafına verilen nişan hediyesine karşılık, kız tarafı da erkek tarafına šeriktu adı verilen bir hediye gönderirdi.⁶⁸

Ur-Nammu kanununun aile ile ilgili diğer maddelerden, Sumer toplumunun farklı sınıflarından oluştuğu, ayrıca ailenin muhafazası ve bekası için son derece önemli olan kuralların var olduğu ve bu kurallara göre, zina, tecavüz gibi suçlara muhtelif cezai müeyyidelerin uygulandığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu tür suçlarda, tarafların ve özellikle kadının kendi rızasıyla suça iştirak edip etmediğine bakılarak ceza verilmektedir.

7.maddede “Eğer genç bir adamın karısı, kendi isteğiyle başka bir adamla (cinsel) ilişki kurarsa, onlar o kadını öldürecekler, erkek serbest bırakılacaktır.” İfadesi

⁶⁷ Tosun-Yalvaç, 1989 : 41

⁶⁸ Günlaltay, 1987 : 372

geçmektedir.⁶⁹ Kadının kendi rızasıyla bu suça iştirak etmesinden dolayı, cezanın tamamı kadına verilmektedir.

6. Maddede ise, farklı bir duruma temas edilir: “Eğer bir adam diğer birinin haklarını ihlâl ederse ve genç bir adamın bakire eşine(nişanlısına)tecavüz ederse onlar o adamı öldürecektir.” Buna göre, erkek zorba kabul edilmekte ve bu suretle ceza erkeğe ödetilmektedir. Bu iki maddeden çıkarılacak önemli bir netice de aile ve toplum düzenini bozan zina ve tecavüz suçlarına ölüm cezası verilmesidir. Sumerli Ur-Nammu kanunlarında tespit ettiğimiz bu anlayış, daha sonra diğer Ön Asya kanunlarında da bariz bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Ur-Nammu kanunundan öğrendiğimiz diğer bir husus ise, özgür insanlar ile köleler arasındaki evlilik meseleleriyle ilgilidir. 5.maddede “Eğer bir erkek köle, özgür bir kadınla evlenirse, onun sahibinin (babasının) hizmetindeki bir erkek çocuk mevkiinde olacaktır.” Bu maddeden de Sumerliler de sınıf farklılıkları olduğu anlaşılmaktadır. Fakat insanlar arası sosyal ilişki de söz konusudur. Dolayısıyla özgür bir kadın, bir köle ile evlenebilir.⁷⁰

2.1.3) Lipit-İştar Kanununda Evlenme :

Lipit-İştar, III Ur hanedan'ının çöküşünden sonra, Sami halkları tarafından kurulan İsin şehir devletinin beşinci kralıdır. Başlangıcı M.Ö II. Binyılın başlarına rastlayan İsin şehrinin siyasi varlığı 200 yıldan fazla devam etmiştir. Lipit İştar tarafından takriben M.Ö 1920 yılında yazılmış ve bir Önsöz, bir Sonsöz ile yaklaşık 50 maddesi bulunan kanun, Sami kanunlarının başında gelmektedir.⁷¹ Hammurabi kanunlarına da örnek teşkil eder

Lipit-İştar'ın, büyük tanrılar olan Anu ve Enlil tarafından “memlekete adaleti sağlamak, şikayetleri ortadan kaldırmak ve Sumerlilere ve Akadlılara iyilik getirmek” üzere seçildiğinden, Nippur, Ur, İsin ve Sumer-Akad halkını, muhtemelen II.Ur Hanedanı'nın düşmesine sebep olan esaretinden kurtardığından ve “tebaası arasında adil aile münasebetleri tesis ettiğinden söz edilmektedir.

⁶⁹ Tosun- Yalvaç, 2002: 41

⁷⁰ Şenel, 1990:85

⁷¹ Bilgiç, 1963 : 110

Ur-Nammu kanunundaki bir çok hüküm aynı şekilde Lipit-İstar kanunundan anlaşılacağı üzere Samilerde, evlilik neslin devamı için her iki tarafın rızasıyla oluyordu. Ancak, tarafların birleşmesinden önce evliliğin ilk adımı olan nişan yapılmaktaydı. Nişan, erkek (damat) tarafından kız tarafına belli bir bedel ödemesi üzerine söz alması ile gerçekleşiyordu. Nitekim kanunun 29. Maddesinde “Eğer bir damat kayınpederinin ev halkına katılırsa ve damatlık hediyesi yaparsa, fakat sonra onlar, onu(damadı)evden çıkarırsa ve onun karısını arkadaşına verilerse, onlar(ev halkı)onun getirdiği damatlık hediyesini iki katı olarak iade edecek ve onun arkadaşı onun karısıyla evlenemeyecektir.” Anlaşıldığı üzere kız tarafının nişanı bozması, kendilerine ödenen bedelin iki katını iade etmeleriyle mümkün olabiliyordu. Yine kanunun 27.maddesinde, sözleşme tableti (nikah) ile evlendiği karısından çocuğu olmayan erkeklerin neslini devam ettirmek gayesi ile, belli bir bedel karşılığında hafifmeşrep kadınlardan çocuk elde ettiklerini anlıyoruz. Buna göre ;”Eğer bir adamın karısı ona bir çocuk doğurmazsa, bir sokak kadını (fahişe) ona çocuk doğurursa o (adam) kadına arpa(hububat), yağ, elbise tayını ile (günlük ihtiyacını) sağlayacaktır, sokak kadınlarının doğurduğu çocuklar onun varisi olacaklardır. Onun karısı yaşadıkça, bu sokak kadını evde onun ilk karısıyla oturmayacaktır.”(Bu maddeden bariz bir şekilde anlaşılacağı üzere çocuklar babalarının varis sayılmalarına rağmen sokak kadını meşru bir eş olarak kabul edilmemektedir.

Kanunun 28.maddesi belli şartların oluşması dâhilinde ikinci bir evliliğe imkân tanırken, ilk zevcenin bakımının ikinci zevce tarafından üstlenilmesini mecburi kılmaktadır. Bu maddenin tercümesi şu şekildedir : “Eğer bir adam ilk karısından yüzünü çevirdi ise (ilk karısı çekiciliğini kaybederse veya felçli olursa) o (kadın) evinden kanun yoluyla uzaklaştırılmaz. İlk karısına bakacaktır. Ancak onun kocası sağlıklı bir kadınla evlenebilecek ve ikinci eş birinci eşe bakacaktır.”

Kanunun 26.maddesinde ise , “Eğer onun (adamın) ilk karısı ölürse, karısından sonra cariyesini karılığa alırsa, ilk karısının çocukları onun varisleridir. Cariyenin efendisine doğurduğu çocuklar ise çocuk gibidirler (yani varis değildirler).

30.maddede ise, evli genç bir adamın sokak kadınıyla ilişki kurması söz konusudur. Bu genç adamın sokak kadını ile ilişkisine hâkimlerin müdahalesi bahis

konusudur. Ancak, adam karısını boşarsa, nafaka olarak gümüş verecek ve yine de sokak kadınıyla evlenemeyecektir.⁷² Burada Sâmi toplumunda sokak kadını ile resmi evliliğin kesinlikle yasak olduğunu, fakat mecburi durumlarda sokak kadınlarından bir nevi kiralık anne olarak yararlanıldığını söyleyebiliriz.

2.1.4) Ešnunna Kanununda Evlenme

Ešnunna kanunu, elimize geçen ilk Akadca kanundur. Muhtemelen Ešnunna krallığının bir kralı olan Daduša, zamanında yazılan bu kanun metni, kral Daduša saltanatının bir yıllık olaylarını içermektedir. Ešnunna kanununun ilk 11 paragrafı fiyat ve kira bedellerinin düzenlenmesi ile ilgilidir. Diğer bölüm ise, ziraat, hırsızlık, rehin, güvence, borç vermeler, kölelik borcu, evlenme ile ilgili konular, mülkiyet, cinsel suçlar, evlatlık alma (adoption), özgür olmayan insanların çocukların bakımı, vücut yaralama, kaçak köleler ve öküzlerin yararlanılması gibi hükümleri kapsamaktadır.

Bu kanunda birinci sınıf (yönetici sınıf), ikinci sınıf (muškēnum), üçüncü sınıf saray ve özgür insanların kadın ve erkek köleleri (wardu ve amtu) ve statüleri kesin olarak bilinmeyen, fakat alışılmış sosyal statünün dışında bir yer işgal eden Ubaru (seçkin kişi), Naptaru (emanetçi, hancı), mudu (tanınmış, bilgin) insan tipini ifade etmektedir.⁷³

Ešnunna kanunu, evlenme hakkında detaylı bilgi vermektedir. Ešnunna kanununun 27.ve 28. Maddelerinden, evliliklerin, kızın anne ve babasının rızası ve bir sözleşme tableti ile yapıldığını öğreniyoruz. 27.maddeye göre “Eğer bir adam başka bir adamın kızıyla onun anne ve babasının rızası olmaksızın evlenirse anne ve babasıyla evlilik sözleşmesi yapmazsa, kız bütün bir yıl onun evinde ikamet etse bile o bir eş değildir.” Yani evlilik sayılmamış olur. 28.madde de ise “eğer bir adam evlilik ziyafeti verir ve kızın anne ve babasıyla evlilik sözleşmesi yaparsa bu gerçek bir evlilik olur. O günden sonra kız başka bir adama kaçarsa, o kız ölecek, yaşamayacaktır.

29.madde de ise, adamın sefer esnasında esir düşmesi üzerine karısının ikinci bir adamla evlenebileceği, ancak ilk kocası döndüğünde (esaretten kurtulduğunda)

⁷² Tosun- Yalvaç, 2002: 67-68

⁷³ Kılıç, 2002: 17

kadın ikinci kocasından çocuğu olsa bile ilk kocasına döneceği hükmü vardır. Böyle bir durumda, kadının ikinci kocasından olan çocuğun durumu belirsizdir.⁷⁴

Kanunun 25.ve 26.maddeleri evliliğin ilk adımı olan nişan ile ilgilidir. Ur-Nammu ve Lipit-İštar kanunlarında da aynı konuya ait hükümlerle örtüşen bu maddelerde, kayınpederin evine başlık parası veren bir adamın nişanlısı, kızın babası tarafından başka birisine verildiği takdirde, kızın babası aldığı başlık parasının iki katını damat adayına vermekle yükümlüdür. Ancak nişanlı kız başka biri tarafından iğfal edilirse, bir can davasıdır. Kızı iğfal eden kişi öldürülecektir. Diğer bir taraftan 31. Maddede, “eğer bir adam, başka bir adamın (bakire) kölesini iğfal ederse, o, 2/3 şegel gümüş tartıp verecek, fakat bu kadın köle, sahibinin mülkiyetinde kalacak” denmektedir. Yani hür insanlarla kadın köleleri mukayese edildiğinde aralarında hukuki bakımdan bir uçurum olduğu görülmektedir.

Kanunun 17. Maddesinde farklı bir yorum vardır. Bu maddeye göre; nişanlı çiftten birisinin ölmesi durumunda erkek tarafının ödediği başlık parası sahibine geri ödenecektir. Ayrıca 18.maddede evlilikle kayınpederinin evine iç güvey giren adamın karısının ölmesi durumunda, başlık parasının kayınpederin evinde kalacağı, ancak başlık parası dışında olan malları alabileceği, hükmü vardır.⁷⁵

2.2) BOŞANMA

Çivi yazılı metinlerde boşanmaya esas teşkil eden sebepler, ne yazık ki açık bir şekilde ifade edilmemiştir. İşte bu yüzden evliliğin, hangi şartların oluşmasından sonra sonlandırılacağı konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Ancak Sumerlilerde evlilik alışverişi gibi ticari bir sözleşme olarak kabul edildiği için, kanuna uygun olması şartı ile gerektiğinde bu sözleşme bozulabilirdi. Daha Urukagina talimatnamesinde reformdan önce, karısını boşamak teşebbüsünde bulunan erkeklerin, saraya ve mabede ödeyecekleri verginin ağırlığı yüzünden, bu vergiyi ödeyemedikleri, bu yüzden boşanacak durumda olan kadının yeniden başkasıyla evlenebildiği ve böylece çok kocalı kadınlardan oluşan bir toplum meydana geldiği anlatılmaktadır.⁷⁶

⁷⁴ Tosun-Yalvaç, 2002:82

⁷⁵ Tosun- yalvaç, 2002: 81

⁷⁶ Kinal, 1983:150

Dolayısıyla bunlardan Sumerliler başta olmak üzere, Mezopotamya toplumların da kadının hür ve bağımsız olduğu söyleme imkânı hâsıl olmamaktadır. Babasının otoritesinden çıkıyor, nikâh müessesesi ile kocasının egemenliği altına giriyordu. Kocasına nikâhla bağlanmış olan kadının kendi rızasıyla boşanma hakkı yoktu. Sadece kocasının kayıtsızlığı, müşterek hayata riayetsizliği gibi hallerden dolayı boşanma talep edebiliyordu. Bu durumda suçun erkekte olduğu ispat edilirse, kadın hem kocasından ayrılabilir, hem de çeyizini alabilirdi. Ancak erkek (koca) bir takım sebeplerin oluşması halinde karısını boşayabiliyordu. En önemli boşanma sebebi; kadının çocuk doğuramamasıydı. Ancak bu durumda erkek kadının çeyizini iade etmeye ve ayrıca ona tazminat vermeye mecburdu. Eğer terk edilen kadının kocasından çocuğu var ise, babasının evinden getirdiği çeyizi (şeriktu) aldığı gibi, çocuğunu yetiştirmek için kocasının mallarından da yararlanabilirdi. Kocasını ölen kadın ise boş sayılırdı. Bu kadın kocasının mirasından oğul hissesi alır ve dilediği kimse ile ikinci kez evlenebilirdi.

Fakat boşanma durumunun meydana gelmesine kadın sebebiyet verirse, koca hiçbir şey vermeye mecbur olmaksızın karısını terk edebilir. Ve kadın baba evinden getirmiş olduğu çeyizini kocasına bırakmaya mecbur olurdu. Sebepsiz yere karısını terk eden erkek tazminata mahkûm edildiği gibi sebepsiz yere kocasını bırakan kadın da suçlu ya da suçsuz olduğunun anlaşılması için nehre atılırdı⁷⁷

2.2.1) Ur-Nammu Kanununda Boşanma

Sumer kanunlarında, modern hukukun esası olan “mağduru koruma” ilkesi uygulamada yerini bulmuştur. Ancak kadın toplumun hangi sınıfında olursa olsun erkeğin iradesine tabidir. Ur-Nammu kanununun 9. , 10. , ve 11. Maddelerinin Türkçe tercümesi aynen şöyledir.

Madde 6 : “Eğer bir adam (bakire olarak aldığı) karısını boşarsa, o, 60 şegel ağırlığında gümüş verecektir.”

Madde 7 : “Eğer o (adam) bir dula (dul olarak aldığı kadını) boşarsa, 30 şegel ağırlığında gümüş verecektir”

Madde 8 : “Eğer bir adam, bir dul kadın ile resmi sözleşme olmaksızın ilişki kurarsa, o, boşanma tazminatı olarak hiçbir gümüş ödemeyecektir”.⁷⁸

⁷⁷ Günaltay, 1987: 375

⁷⁸ Tosun-Yalvaç, 2002: 40

Yukarıdaki kanun maddelerinden anlaşılacağı üzere, kocanın karısını boşaması durumunda, kadının nikâhlı (resmi sözleşmeli) olup olmadığına bakılarak hüküm verilmektedir. Zaten resmi sözleşmesi olmayan kadın eş değil cariyeye kabul edildiğinden bunlara herhangi bir tazminat ödenmesi söz konusu değildir. Diğer taraftan Sumer toplumunda dul kadınlarında ikinci evlilik yapabildiklerini görmekteyiz. Fakat boşanma durumunda, kız olarak evlenen kadınlara ödenen tazminatın yarısını da alabildiklerini görmekteyiz. Bu durum daha çok aile yapısının muhafazası, yani kadınların sıklıkla evlenip boşanmalarını önlemekle alakalı olsa gerek. Dul olup ikinci evliliğini yapmış, ancak ikinci defa boşanmış kadınlarda, muhtemelen iffetlerini korumaları açısından, maddi ihtiyaçlarının karşılanması büyük önem taşımaktadır.

2.2.2) Ana-İttişu Kanununda Boşanma

Ana- İttişu serisinin 7. Tabletinin III ve IV. Sütunlarında aile hukukuna ait 6 madde vardır. IV. Sütundaki birinci kanun maddesi boşanma ile ilgili olup, tercümesi şu şekildedir. “Eğer bir kadın kocasından nefret edip, sen benim kocam değilsin derse, onu (kadını) nehre atacaklardır. Eğer koca karısına, sen benim karım değilsin derse ½ mina (240gr) gümüş ödeyecektir.”⁷⁹ Bu kanun maddesi, Sumer toplumunda, kadının kocasının otoritesine bağlı olduğunun açık delilidir.

2.2.3) Lipit - İştâr Kanununda Boşanma

Lipit İştâr’ın boşanmayla dair tek maddesi 30.maddesidir. Buna göre; “Eğer evli bir genç adam, bir sokak kadınıyla ilişki kurarsa ve hâkimler adamın sokak kadınına dönmemesini emrederlerse(ve eğer) ondan sonra ilk karısını boşarsa ona nafaka olarak gümüş verecek,(yine de) o sokak kadınıyla evlenmeyecektir.”⁸⁰

Sâmi asıllı olan Lipit –İştâr tarafından yazılmış olup, Sumerce kaleme alınan bu kanunun Ur-Nammu kanunundan etkilendiğine şüphe yoktur. Zira Sumer toplumunda olduğu gibi, Sâmi toplumunda da özgür erkeklerin sokak kadınlarıyla evlenmeleri mümkün değildir. Ayrıca karısından boşanan erkeğin nafaka vermek zorunda olması da Sumer kanunlarında var olan bir gerçektir. Ancak, bu ilk Sâmi kanununda, erkeğin vermek zorunda olduğu nafakaların miktarı belli değildir. Bu

⁷⁹ Tosun- Yalvaç,2002:48

⁸⁰ Tosun-Yalvaç, 2002:82

durum, Sâmi toplumunda boşanma halinde erkek tarafından kadına nafaka olarak ödeme yapıldığını göstermektedir.⁸¹

2.2.4) Ešnunna Kanununda Boşanma

Yeni Sumer Devri'nin sonlarına doğru Arabistan'dan çıkarak Mezopotamya'ya gelen Sâmiler, belli bir süre, Sumerlilerin hâkimiyetinde yaşadıktan sonra, Sumer siyasi gücünün iyice zayıflaması üzerine kendi bağımsızlıkları ilan etmişlerdir. Bu dönemde Mezopotamya'nın siyasi yapısı, birbirinden bağımsız şehir devletlerinden oluşmaktaydı. Ešnunna da bu şehir devletlerinden biriydi. Siyasi varlığı kısa süren Ešnunna'da yaklaşık 60 maddelik bir kanun metni ele geçmiştir. Sâmi dilinde yazılmış bu kanun maddelerinin 29. ,30. ve 59. Maddeleri eşlerin ayrılmasıyla ilgilidir.

29.maddesinde askeri sefer esnasında düşmana esir düşen veya başka sebeplerden memleketine ve ailesine dönemeyen kişinin karısından boşanmış kabul edildiği hükmü vardır.

59. maddede ise, "Eğer bir adam, çocuk doğurttuğu karısını boşar ve ikinci bir kadınla evlenirse, erkek evinden ve eşyasından ayrı düşülecek sonra gidecektir" Burada karısını sebepsiz yere boşayıp, ikinci bir kadınla evlenen erkeğin evinden ve eşyasından ayrı düşeceği (kovulacağı) zikredilmektedir. Zira koca, karısını boşanma şartları hâsıl olmadan terk ettiğinden, bir nevi cezalandırılmıştır.

2.3)EVLATLIK ALMA

Günümüzde evlat edinme, çocukları olmayan kimselerin bu gereksinimini karşılamak, onlara bir gelecek sağlamak ve kimsesiz çocukları bir yuva içinde büyüme mutluluğunu temin etmek için, kabul edilmiş bir hukuk kurumu olarak karşımızda bulunmaktadır. Sumerler de ise ruhların ölümden sonra da yaşamaya devam ettiklerine ve dini bazı ayin ve duaları yönetecek bazı kimselere muhtaç bulunduklarına, bu vazifeleri yerine getirecek bir çocuk bırakma gayesi vardır. Bu toplumların fertleri öldükten sonra yiyecek ve içecek getirecek, hatta dualar edecek bir çocuğa evlat edinme yoluyla kavuşmak isterlerdi.⁸²

⁸¹ Kılıç, 2002:25

⁸² Üçok- Mumcu, 2006: 95

Evlat edinme, ailenin çocuksuz olması şartına bağılı değildir. Çocukları olan ailelerde evlatlık alabilirler.⁸³ Bu durum evlatlık alınan kişiye iş gücü bakımından büyük değer verildiğini göstermektedir. Sumer kanun koyucuları, çocuksuz aileleri de düşünmüş ve evlatlık almaya imkân verdiği gibi, evlatlı alınan çocukları da kanunun himayesi altına almıştır. Gerçekten Ana İttişu kanununda mabet fahişesinin bile bir sokak çocuğu evlat edinmesine müsaade etmektedir. “Sumerce Kanun Kitabı” denilen ve hangi şehre ait olduğu bilinmeyen, Sumerce yazılmış kanunları içeren tabletlerde de aile hukuku ile ilgili maddeler vardır. Bu kanunların 4-5. Paragrafında evlatlık alınan bir çocuğun ana ve babasını reddetmesi halinde, oğlun şehirden de kovulacağı bildirilir. İlgili maddenin tercümesi aynen şöyledir. “Eğer o (evlatlık oğlan çocuğu) anne babasına sen benim annem ve babam değilsin derse, o; ev, tarla, meyve bahçesi, kölelere sahip olmayı ceza olarak kaybedecek ve onlar, onun (kölelikteki gibi zincire vurup tam değerinin) karşılığı gümüş ile satacaktır.”⁸⁴ Fakat Urukagina talimatnamesinde, Ur-Nammu kanunu ve Lipit-İştur kanununda evlatlık almaya temas edilmez. Eşnunna Kanunu’nun 35. Maddesi bu konuya temas etmektedir.

35.maddede ise “sarayın kadın kölesinin çocuğunu evlatlık alan bir kişi eş değerde (başka bir köleyi) saraya verecektir.

Görüldüğü üzere, Sumer ve Akad toplumlarında evlatlık alma işlemine bir alışveriş gözüyle bakılmıştır. Bundan dolayı, bütün ticari işler gibi, evlatlık alma olaylarının iki tarafın haklarını ve görevlerini belirten hukuki bir senetle yapıldığını tahmin etmek zor değildir. Böylece, bütün hukuki sözleşmelerde olduğu gibi, burada da iki taraf vardı:1) Evlatlık alan kimse veya aile, 2) Evlatlık alınan çocuk veya kimse (yetişkin şahıslarda evlatlık alınıyordu). Bu itibarla, evlatlık alma, doğrudan doğruya hukuk bilimini ilgilendiren ve özel hukukun bir parçasını teşkil eden “medeni hukuk” un içine girmektedir.⁸⁵

⁸³ Günaltay,1987:375

⁸⁴ Kinal, 1983:150

⁸⁵ Alpman, 1977:317

2.4)MİRAS (VERASET)

Miras; ölenin akrabalarına veya kanunen verilmesi gereken kimseye bıraktığı mal, mülk ve paradır.⁸⁶ Ancak bu servetten, ölenin borçları ödendikten sonra kalan mallar mirasçılara geçer. Kişi ölümünden önce kendi iradesiyle, öldükten sonra kalacak malları üzerinde tasarrufta bulunabilir ki buna vasiyet denilmektedir. Vasiyet bir şekle bağlı değildir, yazılı olduğu gibi sözlüde olabilir. Miras hukukunda, ölüden kalan bütün her şeye “tereke” adı verilmektedir.⁸⁷

Ur-Nammu kanununda da miras ile ilgili hükümler yoktur. Ancak evliliğin hemen başlangıcında erkek tarafından kızın babasına ödenen başlık parasından ve boşanma durumunda yine erkek tarafından kadına verilen belli bir bedelden söz edilmesi, söz konusu bu ödemelerin kendi şahsi mallarından yapılacağı hükmü bizlere miras hukuku uygulamasını işaret etmektedir.

Lipit-İštar kanununda ise miras hukuku hususunda önemli hükümler yer alır. Ataerkil mevcut yapıya göre hazırlanmış bu miras paylaşımında erkek evlat ön plana çıkmaktadır. Zira ölen babanın bütün serveti oğullar arasında eşit şekilde paylaşılmakta olup, kızlar evlenirken hisselerini çeyiz olarak aldıklarından miras paylaşımına girememektedirler. Ancak miras paylaşımına katılacak erkek çocukların evlilik sözleşmesi yapılmış kadından doğmuş olmaları şarttır. Cariyeden doğan çocukların miras hakkı yoktur. Bu konuya açıklık getiren 25. Maddede şöyle der “Eğer bir adam bir kadın alırsa, (evlenirse)(kadın) ona çocuk doğurursa (ve) çocukları hayatta ise, ayrıca bir cariye, efendisine çocuk doğurursa, baba cariye ve çocuklarına özgürlüklerini verirse, cariyenin çocukları efendisinin çocukları ile evi bölüşmeyeceklerdir.

26. maddeye baktığımız da zevce ve cariye arasındaki fark açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. “Eğer (adamın) ilk karısı ölürse, karısından sonra cariyesini karılığa alırsa ilk karısının çocukları onun varisleridir. Cariyenin efendisine doğurduğu çocuklar, çocuk gibidirler.”⁸⁸

⁸⁶ Develioğlu, 1997: 651

⁸⁷ Günaltay, 1987: 376

⁸⁸ Tosun-Yalvaç, 1989: 67

27.madde ise zevcesinden çocuk sahibi olamayan bir adamın, sokak kadınından çocuk sahibi olması durumunda bu çocukların varis olabildikleri ve ayrıca adamın kendisine çocuk doğuran sokak kadınının ihtiyacı olan arpa, yağ, elbise karşılayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca meşru zevcenin, çocuklu veya çocuksuz olsun, hayatının sonuna kadar kocasının evinde kalma hakkına sahip olduğu ve kocanın ona bakmakla yükümlü olduğunu belirtmektedir. Cariye ve sokak kadından doğan çocukların mirasta hak alabilmesi, meşru zevcenin çocuk sahibi olmaması şartına bağlıdır.

Eşnunna kanunun da 38. Maddesi mirasın satışı ile ilgilidir. Buna göre "Eğer (kardeş olan) ortaklardan biri hissesini verirse (satacak olursa) ve kardeşi satın almayı arzu ederse dışarıdan bir kimseni alacağı (fiyatın) ortasını (yarısını) ödeyecektir."⁸⁹ Maddenin içeriğine baktığımızda mülkün aileden dışarıya çıkmamasına itina gösterildiği görülmektedir.

Eşnunna Kanununu 16. Maddesinde ise " Mirastan (henüz hissesini) almamış bir adamın oğlu(na) veya bir köleye güvenilmeyecektir." Denilerek çocukların baba mirasından hisse alabilmesi için belirli bir yaşa gelmelerinin zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca köleyle çocuklar birlikte zikredilmesi de dikkat çekicidir. Nasıl köle efendisine bağlı ise çocukta ekonomik bağımsızlığı ve hürriyeti, anne babasının velayeti altında olduğunu, güvenilmeyeceğini vurgulamıştır.

Ölen babanın mirası oğulları arasında paylaştırılırdı. Kızlar evlenirken hisselerini almış olduklarından mirasa giremezlerdi. Baba evlatlarından hepsini evlendirmeden önce ölürse, henüz evlenmemiş olan oğul kendi hissesinin yanında evlenmek için lazım gelen meblağı (Tirhatu'yu) da alırdı.⁹⁰ Baba cariyeden olan çocukları benimsememiş olursa mirastan mahrum kalırlardı. Yalnız hem çocuklar hem de cariyeye olan anaları azat edilmiş sayılırdı.Odalıktan olan kızları, babası evlendirmek zorundaydı. Baba evvel ölmüş olursa bu vazife kardeşlerine düşerdi. Şeriktu verildikten sonra bunlar babalarının mirasından hisse isteyemezlerdi.

⁸⁹ Tosun-Yalvaç, 1989: 83

⁹⁰ Günaltay, 1987: 376

Kocasının vefatında eşi, kendisine hibe edilmiş olan “Nodunnu” yu alırdı. Nodunnu yoksa bir evlat hissesi alırdı. Evladı varsa, dul kaldıkça kocasının evinde oturmak hakkı vardı. Küçük yaşta çocukları olan dul kadınlar, çocuklarının mallarını emniyet altına almadıkça evlenemezdi. Evlenebilmek için kendisi ve erkek mesuliyeti taşırdı.

Kadın eşinin bıraktığı gayrimenkulden hayatı boyunca istifade edebilirdi. Fakat evlatlarının birinin lehine olmadıkça satamazdı. Çünkü mülk aileden dışarı çıkamazdı. Sümerlerin Nisaba ve Hani kanununa göre, müstakil bir ev kurmak isteyen evlat, kendi hissesini alarak babasından ayrılabilirdi. Bu takdirde babasının ölümünden sonra kalan mirasa iştirak edemezdi.

Baba öldüğünde evvela küçük çocuklar için bir (Tirhatu) ayrılır, zevcesi Nodunnu almamış ise bir hisse ona, birer hisse de oğullarına verilirdi. Şeriktu almamış olan kızlarından her birine bir hisse verilir. İki defa evlenmiş olan bir babanın her iki kadından doğan çocukları veraset hususunda aynı hakka sahip olurdu.

SUMERLİLERDE EKONOMİK HAYAT

Sumerlilerde ekonomik hayatı incelerken daha iyi anlaşılması ve düzenlilik açısından ziraat, hayvancılık, madencilik ve ticaret ana başlığı altında incelemeyi uygun buldum.

1) ZİRAAT

Mezopotamya'ya yerleşen Sumerler arazinin müsaitliği sayesinde tarıma başlamışlardır. Bu da bize Sumerlerin geldikleri yerde de tarımı tatbik ettiklerini gösterir. Fırat ve Dicle'den açtıkları kanallarla sulama problemini çözmüş bu sayede bol mahsul almak imkânını sağlamışlardır.⁹¹

Tek tük tarlaların kuraklık tarafından tehdit edildiği yerlerde araziye sulamak için basit yollar buldular. Bir yandan kanallar açarak ırmaklardan tarlalara su aktarırken, öte yandan su baskınlarına karşı ırmaklara setler çekmişlerdi. Fakat bu da yeterli olmuyor ve gereği gibi güvenlik sağlanamıyordu; çünkü sağanak yağmurlar, sel baskınları ve kum fırtınası gibi felaketler onların tüm çabalarını yerle bir etmeye yetiyordu.

Bu tehlikeye karşı, çamurlaşmış topraktan küçük figürler yapmaya başladılar. Bu figürler tabaka halinde biriken toprağın altında binlerce yıl kaldıktan sonra, yeniden gün ışığına çıktılar. Avuç içine sığacak kadar küçük olan bu figürler, çoğunlukla başları tam şekillenmemiş, büyük göğüslü, dolgun kalçalı, cinsel organları belirgin şekilde vurgulanmış kadın bedenlerini anlatıyordu. Bunlar bereket sembolleri, belki de bereketliliğin kutsayıcı gücü olarak kabul edilen tanrıça tasvirleriydi.⁹²

Sumerler arpa, buğday gibi hububattan başka susam yetiştirmeye önem vermişlerdir. Susamdan yağ çıkardıkları gibi bir nevi meşrubat üretimi gerçekleştiriyorlardı. Şekerli zamktan istifade etmek üzere ılgın yetiştiriyor. Bağcılığa da önem vermişlerdir. Üzümden şarap imalatını yapıyorlardı.

⁹¹ Günaltay, 1987: 392

⁹² Uhlig, 2006: 10

Akadlar devrine ait bir kitabede incir ve nar ağaçlarından da bahsedilmiş olması, Sumerlerin bu iki meyveyi de tanıdıklarını göstermektedir. Lagaş kralı Gudea'ya ait bir tablette incir mabutlara takdim edilen kıymetli bir meyve olarak tasvir edilmiştir. Hurma ise; Sumerler devrinde de memleketin başlıca servetlerinden biri idi. Strabon'un ifadesine göre hurma Sinear halkının hemen bütün ihtiyaçlarını temin ediyordu. Hurmadan şarap, sirke, bal üretimi yaptıkları gibi ekmek ve çörekte yapıyorlardı.⁹³ Hurmanın çekirdekleri demirciler tarafından kömür yerine kullanılıyordu. Bundan başka çekirdekler öğütülerek ineklere ve koyunlara veriliyordu.

Sumerler sebze yetiştiriciliğini de biliyorlardı. Soğan ve salatalık en çok yetiştirilen sebzelerdendi. M.Ö 2800'lere ait tablette soğanın ne suretle ekileceğine dair hayli malumat görülmektedir. Kamışlıklarda yetişen ağaçlaşmış sazları çatıları örtmek için kullandıkları gibi, yakılarak küllerinden de çamaşır yıkamak için sodalı su yapıyorlardı.

Baba ve Haylaz oğlu arasında geçen bir konuşmada baba oğluna okula gitmesini, çalışkan olmasını, sokaklarda başıboş dolaşmamasını öneriyor. Oğlunun değer bilmezliğini ifade eden bir metinde “ asla oğlunu, saban ve öküz arkasında çalıştırmamış, ne ateş için odun ne de diğer babaların çocuklarına yaptığı gibi geçimini sağlamasını istemediğini belirtiyor.⁹⁴ Asla kamışlıktan kamış taşıtmadığını, sana asla kervanlarımla git demedim, asla seni çalışmaya tarlamı sürmeye göndermedim, seni asla tarlamı kazman için göndermedim, yaşamımda asla çalış geçimimi sağla demedim.⁹⁵

Sumer hekimi de ilaçların esas maddelerini aynı modern zamanda olduğu gibi, hayvansal, bitkisel ve madensel kaynaklardan elde edilmiştir. Madensel madde sodyum chlorid (mutfak tuzu) potasyum nitrate (gühercile)'dir. Hayvansal madde olarak süt, yılan derisi, kaplumbağa kabuğu kullanılmış, en çok kullanılan bitkisel maddeler ise cassia (çin tarçını), myrtle (mersin ağacı), asafoetida (şeytan tersi otu), thyme (nane), ağaçlardan söğüt, armut, köknar, incir, hurmadan faydalanılmaktadır.

⁹³ Günaltay, 1987: 393

⁹⁴ Kramer, 1998: 10

⁹⁵ Kramer, 1998: 12

Bunların tohumları, kökleri, dalları, su ya da toz halinde saklanmış olmalı. Bir kısmı kaynatılarak sıvı halde, bir kısmı da merhem olarak sürülüyor. Hastanın ilacı kolaylıkla içebilmesi için biranın içinde eritilerek kullanılmıştır. Ayrıca Sumer doktorunun sihir ve büyüden bahsetmemesi ilgi çekicidir. M.Ö üç binlere ait bu tablet bile eczacılığın ne kadar ilerlemiş olduğunu gösteriyor.⁹⁶

Zenginlik ve refahın esas kaynağı olan tarım, üçüncü binden önce ona ait bilgi ve metotların çok gelişmiş olmasına dayanıyordu.⁹⁷

Ana İttişu kanununa baktığımızda kol IV 13. Madde ve III 1-4-8. Ve 15. Maddelerine baktığımızda arpanın değişim aracı olarak para yerine kullanıldığını da görmekteyiz.⁹⁸

Lipit İhtar kanunun da 8. Madde de ise “ Eğer bir adam bir adama ağaç dikmek için geniş tarla verirse, o işlenmiş tarlayı meyve bahçesi haline getirmeyi tamamlamazsa, hissesinin bir bölümünü verecektir”⁹⁹

9.madde ise bahçeden hırsızlıkla yakalanırsa 10 şegel gümüş tartacak.

10 madde Eğer bir adam, bir adamın bahçesinden ağaç keserse ½ mana gümüş tartacaktır.

11. madde ise “Eğer bir adamın evine bitişik olan başka bir adamın ekilmemiş tarlası ihmal edilirse evin sahibi ekilmemiş tarlanın sahibine senin tarlan ihmal edilmiştir. Benim evime bir adam hırsızlık için girebilir evini sağlamlaştırsın derse, bu sözleri doğrulandığında tarlanın sahibi, evin yok olan eşyalarını ona verecektir.”¹⁰⁰ Görüldüğü gibi sadece hırsızlık, habersiz ağaç kesme, meyve bahçesini ihmal etme ağır para cezalarına çarptırılmıştır.

Nippur’dan çıkarılmış şimdi University Museum’da bulunan bir silindir mühürde bir tarla sürme sahnesiyle karşılaşılmıştır. Bu resimde 3 kişi tasvir edilmiş, biri iki öküzün yanında olup hayvanları çekmekte, ikincisi ilkel olarak yapılmış tahminen

⁹⁶ Kramer, 1998: 52

⁹⁷ Kramer, 1998: 39

⁹⁸ Tosun, Yalvaç, 2002: 48

⁹⁹ Tosun, Yalvaç, 2002: 63

¹⁰⁰ Tosun, Yalvaç, 2002: 64

tahta bir sabanı tutmuş tarlayı sürmekte, üçüncü adam da sabanın açtığı çukurlara tohum dökmektedir. Bu da gösteriyor ki 5000 yıl önce bile günümüzdeki saban veya mibzer özelliği taşıyan bir tohumlama sistemini gözler önüne sermektedir.

2) HAYVANCILIK

Mezopotamya'nın en eski köyü, ülkenin kuzeyinde, Tell-Hassoun'da bulundu. Köy neolitik dönemden, M.Ö V. Binlerden kalmadır. İlkel tarım yapılması için yeterli yağış alan bu bölgeye çiftçiler ve hayvancılar yerleşmişti. Sumer'in eski halkı su taşkınlarının erişemeyeceği yüksek yerlere yerleşmişlerdi. Balıkçılık, kazma tarımı ve havyacılıkla geçiniyor, boyalı seramik ve bakır aletler yapıyorlardı.

Ur-Nammu kanunlarında özellikle söz edilen yalancı, düzenbazlar, halkın eşeğine, koyununa, öküzüne el koyan yağmacıları ülkeden attı. Uzunluk ve ağırlık ölçülerini değişmeyecek şekilde tespit etti. "Öksüzü zengine, bir şegel gümüşü olanı 1mina (60şegel) gümüşü olana kurban ettirmede" ülkeye adaleti getirmek için halkın durumunun düzelmesini sağlamak amacıyla yaptığı kuşkusuzdur.¹⁰¹

Gemilerin denetleyicisi gemileri zorla aldı. Balıkların denetleyicisi balıklara el koydu. Bir lağaşlı tüylü bir koyunu kırtırmak için saraya getirdiğinde yünü beyaz ise 5 şegel gümüş verdi, vezir de bir şegel gümüş aldı. Bir adam karısını boşarsa, işakku 5 şegel, veziri 1 şegel gümüş aldı. Bir parfümcü bir yağ hazırlarsa işakku 5 şegel, vezir 1 şegel aldı, saray kâhyası da 1 şegel aldı. Ölümünden bile vergi alındı, bir ölmüş adam gömülmek üzere mezara götürüldüğünde bir hayli memur ve parazitler ölünün üzüntülü ailesinin, oldukça büyük miktarda arpası, ekmeği ve birası ile çeşitli eşyalarına el koymayı adeta bir iş haline getirdiler. Anlaşılan memleketin bir ucundan diğer ucuna vergi toplayıcıları sarmıştı. Kuşkusuz bunlar sarayı şişirmiş ve zenginleştirmişlerdi. Sarayın toprakları ve malları bir uçdan diğer uca ulaşmıştı.¹⁰²

Lagaş halkı çoğunlukla çiftçi, hayvan yetiştiricisi, gemici, balıkçı, tüccar ve sanatkârdı. Ekonomisi kısmen sosyalist, devlet kontrolünde, kısmen de kapitalist ve özgür olmak üzere karışık ekonomi idi. Teorik olarak bütün topraklar şehir tanrısına aitti. Mabetlerin oldukça geniş arazileri isteyene kiraya verilir. Toprağın bir kısmı halkın özel malı idi. Fakirlerin bile çiftliği, bahçesi, evi, davarı vardı. Ayrıca halkın

¹⁰¹ Kramer, 1998: 44

¹⁰² Kramer, 1998: 40

yaşamı için su gerekiyordu. Su işlerinin düzenlenmesi müşterek bir idareyi zorunlu kılıyordu. Çeşitli zanaatkârlar emeklerinin ürünlerini pazarlarda satarlardı. Gezgin tüccarlar kara ve deniz yolu ile çevredeki devletlerle ticaret yapıyorlardı. Bu tüccarların bir kısmı mabede bir kısmı da serbest çalışıyordu.¹⁰³

Bu topraklarda ayrıca kısa yeleli aslanlar, yaban domuzları, parslar, yaban keçileri, çatal tırnaklı hayvanlar dolaşıyorlardı. Çöl hudutlarında ise Gazallar, deve kuşları geziyorlardı. Eski tabletlerde görülen isimlerle, kabartmalardaki resimlerden Sumerlerin bugünkü ehli hayvanların hepsinden istifade ettikleri anlaşılıyor. Binek hayvanları arasında eşekten başka diğer iki hayvan daha bulunuyordu. Bu hayvanların at ve katır oldukları düşünülmektedir. Sumerlerin Fırat'ın aşağı vadilerinde pek çok olan arılardan da istifade etmeyi biliyorlardı.¹⁰⁴

Memeli hayvanlardan kuşlar ve böceklere kadar varan 64 tür hayvanın yaşamı ile ilgili, 295 atasözü ve hayvan hikâyesini metinlerden toplayarak çevirisi yapılmıştır. 83 atasözü ve hikâyede “köpek” birinci sırada geliyor. Ondan sonra sıra ile evcil sığır, tilki, domuz ve bunlardan sonra anacak evcil koyun geliyor. Arkasından aslan ve yaban öküzü, bunları evcil keçi, kurt vb. izliyor.¹⁰⁵

3) MADENCİLİK

Çamur şekil verilebilir bir malzemedir. Kutsal kitaplara göre de ilk insan çifti topraktan meydana gelmemiş miydi? O, Fırat ve Dicle arasındaki düzlüklerin ahalisi için uzun bir süre tek malzeme olarak kaldı. Onunla evler yapılıyor, ilk kapları, kâseleri, kupaları, testi ve vazoları onunla şekillendiriyorlardı.¹⁰⁶

Duman sadece yemek ve kızartma yapılan ocakların bacalarından değil, yakından incelenince tavlama ocağı olduğu anlaşılan yuvarlak çamur tepeciklerinden de fışkırıyordu. Arkeologların araştırmaları şimdi önümüze altı yedi bin yıllık seramik parçalarını gözler önüne sermektedir. Bunların çoğu modern bir ressam tarafından daha dün tasarlanmış gibi, muhteşem boyanmışlardır. Bu dönemde yazı henüz bulunmamıştı. Fakat yine de, kapların böyle biçimlendirilmesi ve nesnelerin bu şekilde pişirilerek boyanması, giderek profesyonel tarzda uygulanan bir zanaatın

¹⁰³ Kramer, 1998: 38

¹⁰⁴ Günlaltay,1987: 392

¹⁰⁵ Kramer, 1998: 106

¹⁰⁶ Uhlig, 2006 : 173

başlangıcından başka bir anlama gelmez. Kısa bir süre sonra için, Anadolu ve İran arasındaki bazı yerlerde bir seramik endüstrisinden bile bahsedilebilir. Göz alıcı bir şekilde boyanmış bu kaplar, en az kendileri kadar güzel olan, biçimli fakat monokrom -tek renkli- seramikten ayrılmakla birlikte, nihayetinde Ön Ortadoğu'da icadını beraberce yaşadığımız hızlı dönen çömlekçi tornası ile de bağlantılıdır.

Burada, boyanmış seramikle birlikte metal araçların ortaya çıkışına da tanık oluyoruz. İlk demirciler –bakırcılar- Mezopotamya'da pek nadir bulunan ve henüz dökemedikleri ancak dövmedikleri metalle iş başındadırlar. Taş, kemik, tahta araç ve silahların yerlerini metal parçalar aldılar: dövülmüş mızrak uçları, ziynet eşyaları ve nihayetinde kaplar... son derece değerli olarak kabul edilen metal ile uğraş, kısa bir süre içinde maden dökümünün ve metal alaşımının keşfine de yol açarak, bronz çağını başlattı.

Dünyanın en eski kültürlerinin kurucularından olan Sumerlerin başarısında muhtemelen ülkenin yoksulluğu ilk itici güç olmuştur. Mezopotamya'da ham madde yoktu ve sadece madenler, ahşap ve değerli taşlar değil, inşaat için kullanılan taşlar bile çok değerliydi. Bu nedenle işlenmesi bilinen ancak ülkede bulunmayan maddelere erkenden sahip olma çabaları şaşırtıcı gelmemelidir. Sumer ticaretini hareke geçiren ve onu kısa sürede dünyaya yayılmasını sağlayan bu hammadde sıkıntısıydı. Dış alımları ile dış satımları arasında çok büyük bir fark vardı. Sumer sunumu buğday, hurma, susam yağı, sığır derisi, yün ve yün ürünleri ile sınırlıydı. Bu malların neredeyse tümü, uzaklara nakledilmek için uygun değildi ve üstelik kuzeydeki dağlık bölgelerde, güney batının bereketsiz çöl alanlarında alıcı bulabiliyordu. Yün, kumaş ve giysilere Suriye ve Akdeniz kıyılarında talep vardı.¹⁰⁷

Sumer, zanaatkârları için ahşap kadar Mezopotamya da hiç bulunmayan ve dördüncü bin yılın sonuna doğru işlendikleri saptanan madenler de çok önemliydi. Bakır Anadolu'dan, gümüş Toros'tan, altın ise Mısır, Anadolu ve Hindistan'dan getiriliyordu. Madenlere olan taleple birlikte, mücevherat ve kakma yapımında kullanılan değerli taşla duyulan ihtiyaç da arttı. Akik, gök zümrüt, yeşim ve firuze'nin yanında, altın serpiştirilmiş koyu mavi lapis de, Sumerlerin çok talep ettiği ürünler arasındaydı. Bu değerli taşlar, günde 25 kilometreden fazla yol alamayan ve

¹⁰⁷ Uhlig, 2006: 174

çoğunlukla 200 hayvandan oluşan eşek kervanları tarafından, Pamir ve Afganistan'ın doğusu gibi uzak mesafelerden Mezopotamya'ya getiriliyorlardı.¹⁰⁸

Dicle ve Fırat üzerinde, altın serpiştirilmiş gökyüzü gibi etki yaratan yapısı nedeniyle olsa gerek, kral ve rahip mücevherlerinin yanı sıra değerli mezar ilaveleri ve müzik aletlerini süsleyen lapis, Sumer için bir tür kutsal taşla dönüşüyordu. Özellikle krala ait çok önemli silindir mühürlerde sevilen bu taştan yapılmaktaydı. Sumerlerin ne zaman ve ne şekilde lapisle karşılaşmış olduklarını bilemiyoruz. Onu belki eski anavatanlarından tanıyorlardı ve ilk ticari kervanları bilinen yolları kullanarak, Pamir ve Hint bölgelerine geri gitmişlerdi. Ancak bunlar birer varsayımdır.¹⁰⁹

4) TİCARET

İnsanlar toplumsal bir ortam içinde yaşarlar. İnsanın toplum dışında tek başına yaşamasının imkânsız olduğu ilk önce Yunan düşünürü Aristoteles tarafından belirtilmiştir.¹¹⁰ Toplum içinde yaşamak zorunda olan insan her an diğer insanlarla ilişki içindedir. Bu nedenle toplumsal yaşamın çeşitli kurallarla düzenlenmesi gerekir. Bu kurallar gerek kişiler arasındaki, gerekse kişilerle topluluğu teşkil eden güç arasındaki ilişkileri düzenlemek, kısaca toplumda düzen sağlamak amacını taşırlar. Kişi toplum düzenini sağlayan hukuk kurallarına aykırı davrandığı zaman, karşısında bu düzeni sağlamak yetkisiyle donatılmış toplumsal gücü bulur.

İlkel topluluklarda evlenme, ganimet, paylaşma, ölümle ilgili örf ve âdet kurallarının varlığı bilinmektedir. Hatta bazı ilkel topluluklarda, topluluk başkanı ile topluluk kurulunun örf ve âdet kurallarına göre uygulanacak yaptırımını belirledikleri de görülmektedir. Buna karşılık kanunnameler ve hukuk kitapları, örf ve âdetlere ve daha önce meydana getirilmiş bu gibi kaynaklara dayandıkları kadar, kanun koyanların şahsi kanaat ve eğilimlerini de aksettirebilirler.¹¹¹

¹⁰⁸ Uhlig, 2006: 175

¹⁰⁹ Uhlig, 2006: 176

¹¹⁰ Güriz, 1996: 1

¹¹¹ Bilgiç, 1947: 572

Çivi yazısı ile yazılmış belgelerin büyük bir kısmını alışveriş, ticaret mektupları, hesap listeleri, kira mukaveleleri, ödünç muameleleri gibi günlük hayatın iktisadi ve ticari münasebetlerini aksettirdiği gibi mahkeme zabıtları gibi de hukuki konular üzerindedir.¹¹² Yani Mezopotamya'daki resmî ve özel yaşam çok yönlü bir hukukla düzenlenmiştir. Yasalar, mahkemeler, satış akitleri ve sözleşmeler tümüyle günlük yaşamdaki uygulamalarla ilgilidir.¹¹³

Sumer kralı Ur-Nammu, kendisine ait yer yer tahrip olmuş bir stelde yaptığı yasaları anlatırken, fiyat olarak kullanılan gümüş ve diğer değerlerin miktarını ölçmek için ilk ölçü değerleri olan "mina"yı "şekel'i, "sıla"yı birbirine göre ayarladığını bildirir. Bu stelde bildirilen ölçü ve miktarlar daha çok ceza bedeli olarak verilecek gümüş ve arpa miktarlarını belirtmek için kullanılmıştır.¹¹⁴

Ur-Nammu kanunları, Mezopotamya'da kentler arası ticaretin gelişmesi, ticarete bir çeşit para işlevi gören maden ölçülerinin değişim aracı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Böylece Mezopotamya'daki kent devletleri arasındaki dış ticaret büyük oranda gümüş ayar hesaplarıyla sürdürülmeye başlanmıştır. Fakat gümüş ayar hesapları kısa sürede iç ticarete de yansımış ve ticaret dışında ceza işlemlerinde de bedel olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunu Ur-Nammu kanununda açıkça görmekteyiz. Çünkü kanunda kısasa kısas yoktur. Yapılan zarar parayla tanzim edilmektedir.¹¹⁵

Sumer'ler medenî ihtiyaçlarını temin için memleketlerinde mevcut olan her şeyden istifade etmek hususunda büyük bir kabiliyet göstermiş oldukları gibi Sinear'da bulunmayan şeyleri de dışarıdan getirtmek yollarını aramışlardır. Meselâ sarayların, mabetlerin kapıları, mabetlerin ve hükümdarların heykelleri için lâzım olan mermer ve diyorit taşlarını, üzerlerine mühür kazıdıkları kıymetli taşları, mabet mihraplarının tamiri için kullandıkları sedir ağacını, altın ve gümüş gibi kıymetli madenleri, birçok işlerde kullandıkları bakırı hariçten getirmişlerdir. Bu vaziyet Sumer'lerin erken dönemden itibaren başka memleketlerdeki etnik gruplarla münasebete girişmelerine yol açmıştır. Sinear'ın doğusunda Zagros dağlarının

¹¹² Tosun, 1973: 561

¹¹³ Yıldırım, 2002: 60

¹¹⁴ Yıldırım, 2002: 61

¹¹⁵ Çığ, 2002: 152

cenuba doğru uzayan kısımları üzerindeki yüksek yaylaya yerleşen Elâm'lar, Sumer'lerin erkenden münasebete giriştikleri kavimlerin başında gelirler. Lâgaş'ın Patesilerinden *Urnina* inşa ettirdiği bir mabet için lâzım olan keresteleri nehir yolu ile uzaklardan getirmiş olduğunu bir kitabesinde haber vermektedir. *Maniştusu*'da diyorit dikili taşını yine nehir vasıtasıyla getirtmişti. *Gudea*'nın da mabetlerin ve sarayların inşası için lâzım olan keresteleri, taşları ve madenleri yine nehir yolu ile getirtmiş olduğunu tabletlerden öğreniyoruz. Arkaik silindirler üzerinde pek çok görülen kayık tasvirleri, deniz faaliyetinin icap ettiğini göstermektedir. Üçüncü Ur Hanedanı zamanında 90 Gur arpa alacak büyüklükte kayıklar yapıldığı ve bunların insan, hayvan, hububat, zeytinyağı, odun, kereste, maden gibi her nevi eşya nakliyatında kullanıldıkları görülüyor.¹¹⁶

Sumerlerde ekonomi teşkilatının çok erken dönemden beri var olduğu ve bunu tanrılara takdim edilen vesikalardan anlamaktayız. Bu vesikalar gösteriyor ki amme hizmetlerini yerine getirmek için vergi esaslarını kurmak yani fertlere ait mal ve kazançlardan bir kısmını ayırarak müşterek mal olarak mabede, devlete tahsis edildiğini görmekteyiz bunu da belli kurallar çerçevesinde yapılmıştır.¹¹⁷

Dış siyasetteki başarısızlıklar Sumer kültürünü pek etkilemiştir. Bu gelişimin çekirdek hücreleri şehirlerdi ve öyle de kaldı. Sami yönetimi zamanında bile Sumer gelenekleri korundu, en azından başlangıç döneminde. Eski metinlerde tapınak yöneticileri olarak gösterilen kişiler yönetici tabakadan değil, rahipler kastındandı. Yönetici ve rahipler arasındaki kast, üçüncü binyılın ortalarına kadar belirgin bir ayrım söz konusudur. Toplumların zamanla farklılaşması nedeniyle rahip krallarda giderek daha çok dünyevi roller üstlendiler ve tapınaklardaki geleneksel ikametlerini terk edip saraylar inşa ederek, gösterişli bir yaşam sürmeye başladılar. Kral halen şehir tanrısının temsilcisiydi ve bir başrahipti. Ama bu görevi sadece özel durumlarda ifa etti ve tapınaktaki günlük yaşamı bir tapınak yöneticisine ve rahiplere bıraktı. Görev alanları itibariyle krallık ve rahiplik kurumları birbirinden ayrıldılar. Böylece Sümer şehir devletlerinde tapınak ve saray arasında rekabet ve kavgalar başladı. Rahipler

¹¹⁶ Günlaltay, 1987: 387

¹¹⁷ Günlaltay, 1987:383

kendilerini dinsel ve siyasal görevli olarak şehrin toplumsal hiyerarşisinin zirvesinde gördüler.¹¹⁸

Saray ve tapınak arasındaki çekişme sadece manevi güç ve etki ekseninde dönmüyordu. Kral ve tapınak yöneticileri, hatta saray halkı ve rahipler arasındaki kavga kısa bir süre içerisinde ev, toprak mülkiyeti, vergilerden alınan pay ve ticari öncelikler gibi tamamen somut şeyler üzerinde yürüyen bir kavgaya dönüştü. Çünkü Sumer şehirleri giderek dış ticaretin merkezleri haline gelmişlerdi. Dış ticaret ancak barış içerisindeki bir ülkede gerçekleşebilirdi. Bu arada söz konusu barışın kim tarafından sağlanacağı Sumer tüccarları açısından bir önem taşımıyordu.¹¹⁹

Ekonomik alandaki gücü ilk başta yöneticiler kendi ellerinde bulunduruyorlardı. Çünkü eski inanişaya göre onlar tüm ülkenin, sığırların ve hasat'ın sahibi durumundaki şehir tanrısının temsilcileri olarak kabul ediliyorlardı. Şehir kralları konumlarını muhtemelen baştan itibaren –Gılgamış zamanından bile önce—miras yoluyla elde ettiklerinden, kral ailesi az ya da çok ama resmen hükmettikleri mülkiyete şahsi bir ilgi duyarlardı. En azından, kral sarayların yapımında olduğu gibi, bu sarayların donatımında da tapınak mülkiyetinden yararlanılmıştır.¹²⁰

Anlaşılan Sumer'de üç mülk sahibi oluşmuştu. Tanrıların mülklerini açık bir şekilde kendi mülkleri gibi kabul eden kral ailesi, bu mülklerden olabildiğince kişisel yarar sağlayan rahipler ve son olarak da eğitim avantajları ve çalışkanlıklarıyla zenginliğe kavuşan vatandaşlar. İnşaat ve tarım işçileriyle çobanlar ise, esirlerle birlikte yaşamları için gerekli olan şeylerden bile yoksun ve bağımlı insanlar haline geldiler.¹²¹

Kral ve rahiplerin gösterişli yaşam tarzlarının getirdiği mali yük arttıkça, diğer mülk sahibi sınıf mensupları artan keyfi talepler ve zaman zaman ölçüsüz büyüyen vergi yükleriyle karşı karşıya kaldılar. Balık tutmak, sığır yetiştirmek veya ticaret yapmak vergiye tabiydi. Tapınak kurban, düğün, boşanma ve defin işlemleri için yüksek meblağlar istiyordu. Tapınak yönetimince belirlenen tarifeler rahipler

¹¹⁸ Uhlig, 2006: 166

¹¹⁹ Uhlig, 2006: 167

¹²⁰ Uhlig, 2006: 167

¹²¹ Uhlig, 2006: 168

tarafından birkaç kat yükseltiliyordu. Ve vatandaşlar buna karşı koyma olanağına sahip değillerdi.¹²²

Fakirlerin de tabi oldukları vergi ve harçlar nedeniyle yeni bir meslek oluştu: Bankerlik. Bu genelde daha çok tefeciliğe benziyordu ve ipotek altına alınan mülklere karşılık borç veriliyordu. Verilen borcun geri ödenmesi ise özellikle -örneğin fiyatların en yüksek olduğu ve kimsenin ödeyemeyeceği-- , hasattan önceki bir zamana denk getiriliyordu. Böylece ilk bankerler hiçbir emek vermeden ve daha çok yoksul halkın zaten sınırlı olan mülklerini elde etmiş oluyorlardı. Bu durum bir yandan fiyatları arttırırken, öte yandan büyüyen sosyal çöküşe yol açıyordu.

Bu uygulamalar sonucu, zenginlere çok kazandıran, yoksullara özgürlüklerini ve mülklerini kaybettiren ilk enflasyon gelişti. Yoksullar saray ya da rahip yönetiminin gündelik emekçileri haline geldiler. Taç ve tapınağa karşı durabilen zenginler ise, Akdeniz, Mısır ve Kuzeydoğudaki dağlık alanlarda dünyanın hatırı sayılır cirolu ticaret ağını kurdular.¹²³

Bugün bir düzine tavuk veya altmış adet yumurtadan bahsederiz ama altılık sistemin –altı üzerine temellenmiş sayı sayma biçimi – kaynağının ne olduğunu düşündüğümüz pek söylenemez. Oysa uygarlığımızın envanterine işlenmiş olan birçok şey gibi, artık günümüz onluk sistemine ustaca kombine etmiş olan bu sistemde, Sumerler tarafından icat edilmiştir.

Yazı ve hesap aynı kaynaktan gelmektedir. Biri nesneleri tanımlarken, diğeri miktarlarını gösterir. Onlar ticaretin temelidir. Bu ise, kültürlerin ticari düşünceden başladığını ifade eder. Çünkü eski metinlerin çoğu, satış antlaşmaları, teslim evrakları ve hesaplamalardan oluşmaktadır. En eski tapınaklarda sığır sayısı, hasat verimi, iş günleri, yemek dağıtımı ve esir ticaretiyle ilgili tutulmaya başlanan basit Sumer muhasebesi, bize onların alış verişi, değiş tokuş ve ticari pratikleri hakkında bilgiler vermenin yanı sıra, yüzyıllar boyunca sistemleşerek önemli işleri belgeleyen geniş kapsamlı bir muhasebeye dönüşmüştür.¹²⁴

¹²² Uhlig, 2006: 169

¹²³ Uhlig, 2006: 169

¹²⁴ Uhlig, 2006: 170

Yapılan işlerin, üretilen ürünlerin sayısal bakımdan doğru bir şekilde kayıt altına alınması, Sumer şehir kralları ve yöneticilerine planlama ve sıralama yapmada başından beri büyük bir üstünlük sağladı. Depolardaki buğday stoklarının askeri bir sefer için yetip yetmeyeceğini, bilinen nüfusun beslenmesi için yeni sulama tesislerinin gerekli olup olmadığını veya tapınak yapımı için kaç tuğla gerektiğini onlar tam olarak biliyorlardı.

Ticareti çeşitli yönleriyle kavrayabilmek için, nesneleri listeler halinde kaydetmenin tek başına yeterli olmayacağı kısa sürede anlaşıldı. Kil tabletlerde rastladığımız zor hesaplar, Sumerlerin matematik alanında hızlı bir ilerleme kaydetmiş olduklarını gösterir. Onlar erken çağın diğer halkları gibi sadece gerekli olanlarla yetinmeyerek, bilgilerini sürekli geliştirdiler. Arazi ölçümleriyle ilgili bilgiler içeren tabletlerde gördüğümüz, çivi yazısıyla yapılmış geometrik çizimler, alan hesaplama sırrının aslında ne kadar erken çözülmüş olduğunun açık bir ifadesidir.¹²⁵

Sumerler bu büyük ticareti kendi ürünleri ile değil, erkenden kurulan arıtım endüstrisinin kaliteli ürünleri ile yapıyorlardı. Bunun için geniş kapsamlı ithalat gerekiyordu ve bu ithalatın büyük bir kısmını inşaat, mobilya, kap, panel, kakma işleri, el ve müzik aletleri yapımı için gerekli olan ahşap oluşturuluyordu. Doğu Akdeniz'den oldukça zor koşullarda ve Fırat üzerinde yüzdürerek sedir kütükleri getirirken, Şimdiki Kafkaslardan selvi, uzaktaki Namibya'dan ise şimşir ağacı ve abanoz geliyordu.¹²⁶

Sumer, zanaatkârları için ahşap kadar Mezopotamya da hiç bulunmayan ve dördüncü bin yılın sonuna doğru işlendikleri saptanan madenler de çok önemliydi. Bakır Anadolu'dan, gümüş Toros'tan, altın ise Mısır, Anadolu ve Hindistan'dan getiriliyordu. Maderle olan taleple birlikte, mücevherat ve kakma yapımında kullanılan değerli taşla duyulan ihtiyaç da arttı. Akik, gök zümrüt, yeşim ve firuze'nin yanında, altın serpiştirilmiş koyu mavi lapis de, Sumerlerin çok talep ettiği ürünler arasındaydı. Bu değerli taşlar, günde 25kilometreden fazla yol alamayan ve çoğunlukla 200

¹²⁵ Uhlig, 2006:171

¹²⁶ Uhlig, 2006:170

hayvandan oluşan eşek kervanları tarafından, Pamir ve Afganistan'ın doğusu gibi uzak mesafelerden Mezopotamya'ya getiriliyorlardı.¹²⁷

Dicle ve Fırat üzerinde, kral ve rahip mücevherlerinin yanı sıra değerli mezar ilaveleri ve müzik aletlerini süsleyen lapis, Özellikle krala ait çok önemli silindir mühürlerde, sevilen bu taştan yapılmaktaydı. Sumerlerin ne zaman ve ne şekilde lapisle karşılaşmış olduklarını bilemiyoruz. Onu belki eski anavatanlarından tanıyorlardı ve ilk ticari kervanları bilinen yolları kullanarak, Pamir ve Hint bölgelerine geri gitmişlerdi. Ancak bunlar birer varsayımdır.¹²⁸

Doğrusu ise, eşek ve katırlardan oluşan ticaret kervanlarının M.Ö üçüncü bin yılda bu uzak bölgelere gitmiş olmalarıdır. Kullandıkları yolları taşlarla güç bela işaretlemiş olabilirler. Göçebe kabileler tarafından tehdit edilen bölgelerde beklide askeri noktalar bile vardı. Buna rağmen, bu tür ticaret girişimleri büyük bir cesaret gerektiriyordu. Riski kral ve tapınak idaresi taşıyordu. Bu tür ticaret yolculuklarının süresi ve taşıdığı yaşam ve sağlık tehlikesi göz önüne alınırsa, çoğunlukla şehir kralının memuru olarak yolculuğa çıkan tüccarların hatırı sayılır kazançlar elde etmiş olmaları gerekir.

4.1) Ticaret yolları

Sumer zamanında yollar, - ipek yolunun bir öncüsü olarak – Akdeniz kıyısından Sina yarımadasına, Mısır yerleşimlerinden Hindistan'a ve belki de Çin'e kadar uzanıyordu. Bölgede yaşayan halk ve kabileler geçimlerini Sümer ve Elam arasındaki ticaretle birlikte, buradan geçen kervanların ödediği yüksek vergilerle sağlıyorlardı. Savaşçı göçebeler ve soyguncular iyi bildikleri bu ticaret yollarını sürekli tehdit ediyorlardı. Bu tehlikeye karşı ticaret yolları muhtemelen askerlerce korunuyordu ve yolculuklar büyük konvoylarla yapılıyordu. Ancak tehlike devam etti ve güzergâh üzerinde ki önemli düğüm noktalarında, özellikle riskin arttığı bölgelerde yeni şehirler ya da en azından Sumer şehir devletlerinin iyi diplomatik ilişkilerde bulunduğu dost yerleşimler oluştu ve tehlike görülebilir bir şekilde azalmış oldu.

¹²⁷ Uhlig, 2006: 175

¹²⁸ Uhlig, 2006: 176

Bu tür yerler zamanla Sumer şehirlerinde ve saraylarında ihtiyaç duyulan her şeyin bulunduğu korunaklı mal değişim yerlerine dönüştü. Ticaret artık şehirlerin kendileri tarafından değil, ürünlerini önemli düğüm noktalarında özellikle İran körfez limanları ve Tilmun adasında bulunduran uluslar arası şirketler tarafından yapılmaya başlandı. Bu arada deniz ticareti de çoktandır gelişmeye başlamıştı ve özellikle savaş zamanlarında fazla güvenli olmayan kervan ticareti kadar önem kazanmıştı.¹²⁹

4.2) Sumerlilerde Deniz Ticareti

Sumer metinlerinde, üçüncü bin yılın ortalarında doğuya doğru giden deniz yolu üzerindeki üç ürün değişim noktasından söz edilir. Birincisi, Tilmun – bugünkü Bahreyn - ikincisi, bir çok araştırmacı tarafından Umman sahilinde olduğu tahmin edilen Magan veya Makkan ve sonuncusu da, Belucistan veya İndus'un denize döküldüğü yerde bulunduğunu tahmin ettiğimiz Meluha 'dır. Meluha belki de Combay körfezi ve Sabarmati ırmağı arasında harabeleri bulunan Lothal şehridir.

Danimarkalı arkeologlar erken kültürlerle ilgili olarak Bahreyn ile İran körfezindeki diğer adalarda önemli araştırmalar yapıyorlar. Bu kazılar sayesinde üçüncü bin yılda yapılan deniz ticareti hakkında doğru bilgiler elde edilebileceği düşünülmektedir. Bu kazılar özellikle, hakkında çok az şey bildiğimiz İndus kültür şehirleri olan Harappa ve Mohenjo-daro ile Mezopotamya arasındaki erken kültürel ilişkilerin kaynağına ilişkin doğru değerlendirme yapabilmemiz için önem taşımaktadır.¹³⁰

Üçüncü bin yılın ikinci yarısına gelindiğinde doğu bölgeleri ve Afrika ile yapılan uzak ticaretin en önemli kısmının artık deniz yoluyla yapılmış olduğu kesindir. Eski bir Ur tabletinde Magan'a götürülerek bakırla değiştirilmek üzere, yün, giysi, yağ ve deri gibi ürünlerin bir tapınak görevlisine teslim edildiğini okuruz.¹³¹

¹²⁹ Uhlig, 2006: 177

¹³⁰ Uhlig, 2006: 177

¹³¹ Uhlig, 2006: 178

Takasa dayanan bu ticaretin temel kuralları uluslararası düzeyde saptanırdı. Sonraları ise gümüş, Akdeniz ve İndus arasındaki bölgenin kabul edilmiş ticaret para standardına dönüştü.

Sumer ticaretinin iki gelişim eğilimi üçüncü bin yılın ikinci yarısında belirlenmiş ve yetenekli tüccarlar, uluslararası ticareti bu yıllarda ele geçirmeye başlamışlardı. Sümer şehirlerinin uzak bölgelerle olan ticari ilişkileri bu yıllarda giderek azalmıştır. Çeşitli ülkelerden gelen ürünlerin bekletildiği ve Sumer ürünlerinin piyasaya sürüldüğü Tilmun'a artık ihracatçı ve alıcılar yerleşmiştir. Tilmun'dan kalkan gemiler, dört talente kadar – aşağı yukarı yüz kilo – külçe bakırı, gümüşü, altını, değerli taşı, inciye, fildişini, nadir ahşabı ve baharatı Ur tapınak rıhtımına yanaşarak boşaltabiliyorlardı.

Bu arada Tilmun akik ve fildişi için olduğu gibi doğunun uzak kıyılarında getirilen lapis içinde bir değişim yeri oldu. Bu dönemde değerli hammaddeler Sumerlerin ithalatın da daha fazla yer kaplamaya başlar ve lüks malların üretimi onların zenginliğinin çabuk büyümesini sağlar. Mücevherat, fildişi işçiliği ürünleri, silindir mühürler ve makyaj malzemelinin yanı sıra tüm dünyadan parfüm ve tütsü siparişleri de gelir. Böylece, bu dönemin Sumer şehirlerinde ikinci bir ticari eğilim başlar ve onların lüks rafine ürünleri Mısır Firavun saraylarında olduğu kadar, İndus vadisindeki genç şehirlerin üst tabakaları arasında da itibar görür.¹³²

4.3) Mısır'la Ticaret

Sumer yüksek kültürünün Mısır üzerindeki etkisi çok tartışılan konudur. Ağırlıklı olarak Sais ve Buto şehirleriyle süren bu ilişkilerin türü ve hacmi hakkında, söz konusu şehirler Nil deltasında kaldığı ve gün yüzüne çıkarılamadığı için, yaklaşık bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mezopotamya ve Mısır arasındaki kültürel ilişkilerin dördüncü bin yılın sonlarına doğru başladığı sanılmakta ve ön hanedanlık Negade-II- çağına ait buluntular, Asya kıyıları ile Nil deltası arasında bir gemi ticareti olduğu fikrini akla getirmektedir. Erken çağdaki Mısır Niş mimarisinin Sumerlerden etkilenip etkilenmediğini ya da ne dereceye kadar etkilendiğini söylemek oldukça zordur. Kramer gibi Sumerologlar böyle bir etkinin varlığını kabul ederken, bir çok Mısır

¹³² ¹³² Uhlig, 2006: 178

bilimcisi müstakil bir gelişmenin olduğunu söylemektedir. Ayrıca bulunan Sumer motifli silindir mühürler Mezopotamya'nın Mısır üzerindeki etkisinin en açık delilidir.¹³³ Mısır'daki Cebel-el Ark'tan gelen ve Louvre'de korunan bir erken Sumer fildişi işçiliği, Mısır ve Mezopotamya arasında Sumer ağırlıklı güçlü bir ilişki olduğunu savunanlar için önemli bir kanıt kabul edilmektedir. Bu nesne 9,3 santimetre uzunluğunda, ince işçiliği olan bir bıçak sapıdır. Sapın bir tarafında iki sıra halinde dizilip hareket eden erkekler tasvir edilmiştir. Bunların arasında, üzerindeki çatlaklara rağmen, bariz gemi şekilleri fark edilir. Öteki tarafta Sumer mühürlerinde olduğu gibi bir kaçı ayağa kalkmış olan yaban hayvanları görülür. Her iki yüzde, yandan yırtmaçlı etek giyinmiş, sakallı ve kral başlığı taşıyan çıplak kollu bir erkeğin iri bir aslanı dize getirişi resmedilir. Tüm bunlar söz konusu nesnenin Sumer kaynaklı olduğunu bariz bir şekilde gösterir. Belli ki bu parça sanat ticareti ile gelmiştir.¹³⁴

4.4) Hindistan'la Ticaret

Sumerlerin oldukça uzakta bulunan İndus vadisi ile olan ilişkileri, iyi araştırılmasına rağmen netlik kazanamayan Mısır'la ilişkileri kadar sorunlu ve tartışmalıdır. Harappa kültürü olarak da adlandırılan ve ancak 1921'de açıklanan İndus kültürünün kökeni, etkileşimleri ve ilişkilerinin detayları hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuzdan herhangi bir kıyaslama yapamıyoruz. Tek tek buluntulardan ancak hipotezler kurabiliyoruz. Gelişmekte olan Sumer şehirlerinin aksine, İndus'ta planlanarak inşa edilen ve kuşkusuz Mezopotamya'nın etkilerini taşıyan yerleşimler söz konusudur. Harappa kültürünün halen gizemini koruyan yazı işaretleri ve mühürlerindeki natüralist hayvan tasvirlerinde Mezopotamya etkisini görmek mümkündür. Sumer şehirlerinde bu tür mühürlere özellikle Hindistan ticaretinin son durağı olan Ur'da rastlanmıştır. Bunlar belki de, yüzyıllar boyunca yoğun ticari ilişkilerde bulunan İndus şehirlerindeki şirket temsilcilerinin şahsi mühürleriydi.¹³⁵

Hindistan'ın zengin iç bölgelerinin ve Mezopotamya'nın maden, değerli taş, fildişi ve bitkilere olan ihtiyacının karşıladığı Harappa'nın seksenden fazla şehir ve yerleşim yeri, Sumer şehirlerinin kayda değer ortağı olmuştu. Sabarmati ırmağının Cambay Körfezi'ne döküldüğü yerde bulunan tuğladan yapılmış olan dört metre yüksekliğinde 35 metre genişliğinde ve 215 metre uzunluğundaki Lothal limanının ilk

¹³³ Uhlig, 2006: 179

¹³⁴ Uhlig, 2006: 180

¹³⁵ Uhlig, 2006: 181

başlarda Mezopotamya ticaretinin hizmetinde olduğu şüphesizdir. Bu büyüklükteki bir liman, Hint Okyanusu, İran Körfezi ve Kızıldeniz arasında kapsamlı ve olağanüstü bir deniz aşırı ticaretin olduğunu göstermektedir.¹³⁶

¹³⁶ Uhlig, 2006: 183

II. BÖLÜM

BABİLLİLERDE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

BABİLLİLERDE SOSYAL HAYAT

1)BABİL'DE TOPLUM YAPISI

Babil'de toplum yapısını halk ve sosyal sınıflar, kentleşme ve gündelik yaşam olarak üç alt başlıklarda inceleyeceğim.

1.1) Halk ve Sosyal Sınıflar

Toplum temelde iki gruba ayrılırdı: üretim araçlarının (özellikle de toprağın) sahipleri ve onlara bağlı olanlar, Bazı eski uygarlıklarda görülen asker sınıfı hiç olmadığı gibi, rahiplerin de özel bir statüsü yoktu. Hammurabi yasaları, Babilcesi *avilum*, *muşkenum* ve *vardum* olan üç temel sınıf ayırt eder. Bunlardan yalnız *vardum* "köle" olarak tercüme edilebilmiştir. *Avilum* basitçe "adam" demektir. Genellikle "özgür kişiler" olarak çevrildiği halde, tam anlamı (eğer varsa) çok belirsizdir: Bazen yüksek sınıftan biri, belki de "soylu" anlamına gelse de, belli ki *avilum* aynı zamanda herhangi bir sınıftan özgür yurttaş için de kullanılır; kimi zaman da, ister kral olsun ister köle, herhangi bir adam anlamına gelirdi. Sözcük kesinlikle beyefendiliği çağrıştırır ama hukuksal boyutta, genelde tüm yurttaşları kapsar. Doğrusu, bu kavramın Babil Ülkesi'nde nasıl tanımlandığını bilemiyoruz ama bir kent veya başka bir yerleşim grubuyla ilişkinin Mezopotamya toplum yapısının temel özelliği olduğu da açıktır.¹³⁷

Pukrum (meclis), tanımları her ne ise, özgür yurttaşlardan veya kentlilerden oluşurdu. Bunların arasında "yaşlılar" (*şibutum*) özel bir danışma kurulu oluştururdu. Eski Babil devrinde, "kent" anlamına gelen *alum* ile *puhrum* aynı anlamı taşımaktaydı. Anlaşılan, *şibutum* bir bakıma toplumda üstünlüğe sahipti ve belki de en etkin ailelerin reisleri tarafından oluşuyordu. Herkesin puhtum'a katılabileceği kesin olarak belirtilir.¹³⁸

Diğer yönleriyle otokratik yapıda olduğu belli olan bir toplumun, yetkisi mecliste toplaması çarpıcıdır ve "kralı" bile seçen bir meclisin tek politik güç olduğu

¹³⁷ Oates, 2004: 72

¹³⁸ Oates, 2004: 73

daha eski bir Sumer toplumu teorisine inandırıcılık kazandırmaktadır. Meclis başkanı ve belediye reisi (*rabianum*) makamları, bu geç dönemde bile; eski *palû'yu* anımsatan bir şekilde dönüşümlü görevler olarak kalmıştır.

Muşkenum'un anlamı birçok bilimsel makalede incelenmiştir ve hâlâ tartışma konusudur. Eski Babil döneminde bu terim bazı bağlamlarda, *avilum'dan* ayrı ve daha alt düzeyde, çok özel bir grubun üyesini ifade ederdi. *Muşkenum* yasal olarak, devlet veya krallığın bakmakla yükümlü olarak korumaya aldığı kişi demektir. Bu gibi krallık bağımlıları, saraya yaptıkları hizmetler karşılığında ya mal yardımı ya da devri kabil olmayan toprak alırlardı. Eski Babil yasalarında *muşkenum* için özel maddeler bulunmasının ve sarayla bir tutulmasının nedeni, mal sahibi olmadıkları yani "kent vatandaşı olmadıkları" için adet hükmündeki yasalar tarafından korunmamalarıydı. Bir *muşkenum* mecliste konuşabilse de, *alum'un* fiili yetkisi dışındaymış gibi görünmektedir.¹³⁹

Daha Eski Babil dönemindeyken, alt seviyede olmak bakıma muhtaç olma çağrışımı taşımaya başlamış, daha sonra bu sözcüğün asıl anlamı haline gelmiştir. Bu anlamda *muşkenum* hem diğer Sami dillerine alınmış, hem de Fransızca (*mesquin*) ve İtalyanca'ya (*meschino*) geçmiştir. Sözcüğün altında yatan anlam, Eski Babil dönemi kullanımındaki zihin karıştırıcı belirsizliği açıklar (buna göre, herkes aslında kralın *vardum'udur* ve her yurttaş, saray veya tapınakla ilişkisinde *muşkenum'dur*).

Vardum yani "köle"nin anlamı daha açıktır ama klasik dünyadaki köle anlayışından çok farklı olarak Mezopotamya'da, toprak sahipleri yaygın köle kullanımından çok kira sistemini yeğler görünürler. Roma İmparatorluğu'nda bulunan, çok sayıda kölenin çalıştırıldığı latifundia veya maden işletmeciliği Mezopotamya'da yoktu. Çoğu Mezopotamya kölesi yerli halktan geliyordu; Borçlarını ödeyemeyenler, yoksul erkek ve kadınlar, kendilerini veya çocuklarını köle olarak satarlar veya alacaklılar tarafından alıkoyulurlardı. Babil tüccarları yabancı köle ticaretini de yaparlardı. Kuzeyli Subarular en çok istenen kölelerdi. Savaş tutsakları da normalde kralın malı yani devletin kölesi sayılırdı. Tüm bu köleler, Mari mektuplarında bahsedilen ücretsiz angarya işçi ekipleri ve bazı ücretli işçilerle birlikte, yol yapıp kanal kazarlar, askeri tahkimat yapar, tapınak inşa eder, kralın topraklarını işler ve

¹³⁹ Oates, 2004: 73

saray imalathanelerinde çalışırlardı. Devlet köleleri özel barakalarda yaşarlar; adları, yaşları ve geldikleri ülke özel defterlere kaydedilirdi. Tapınak köleleriye, savaş tutsakları arasından derlenir veya özel kişiler tarafından tapınağa adanırdı.

Az sayıda özel köle de, ev işlerinde kullanılırdı. Evde doğan kölelerin, en azından bu dönemde, özel statüsü olduğu anlaşılıyor, Efendisine yaşlılığında baktıktan sonra, efendinin ölümü üzerine kölenin azat edilmesi de, efendi-köle ilişkisinin karşılıklı yükümlülükler dayandığını göstermektedir, Kölelerin kaçmasına ender rastlanılırdı; bir metne göre; kaçma eğilimli kölenin alınına "Kaçak-yakalayın!" yazılırdı. Köleler karakteristik bir tutam saç (*abuttum*) ile ayırt edilirdi ve bazıları da yafta veya bukağı takarlardı. Eski Babil döneminde bir kölenin ortalama fiyatı yaklaşık 20 gümüş şekeldi; 90 gümüş şekele kadar çıktığı da olurdu. Ücretli işçiye yıllık ödenti ise 10 şekeldi. Bu yüzden tarım işleri için köle almak mevsimlik işçi tutmaktan daha pahalıya gelirdi toprak sahiplerine. Bu dönemde toprağın işlenmesinde en yaygın sistem kiracı çiftçi idi. Kiracı genellikle tohum, hayvan ve araç-gereç biçiminde faizsiz kredi alır, karşılığında hasattan belirli bir pay verirdi.¹⁴⁰

Kadın da tıpkı kocası gibi çalışabilirdi, ama doğal olarak sadece yün eğirme ve dokuma gibi kadın işleriyle uğraşırdı. Yine de başlıca vazifesi evine bakmak ve çocuklarını yetiştirmektir. Örneğin küçük evlerde mutfak işlerini evin hanımı yapardı. Uzunca bir süre, eski Mezopotamyalıların ekolojik koşullarından dolayı, tahıl ve etten başka bir şey yemedikleri için ekmek ve bira temel gıdalarıydı. Giderek değer kazanan ama birayı asla tahtından indiremeyen şarap kuzeyden ve kuzeybatıdan ithal ediliyordu. Habire haşlamaları geveleyip durdukları, ara sıra ızgaralarla yemeklere lezzet katmaya çalıştıkları kabul edilmişti. Yaklaşık M.Ö. 1700'e ait üç tablette, dünyanın bilinen en eski otuz beş yemek tarifinin bulunmuştur. Tabî ki "seçkin mutfak" a ait olan ve profesyoneller muhtemelen erkekler bu yemeklerde göze çarpan gelişkin zevk, ayrıntılar ve çeşitlilik büyük olasılıkla kazılan cilvesi olan bir rastlantı sonucunda, bulunan tabletlerde sadece sulu yemekler anlatılmış. Toplum içinde zevk çok bulaşıcı olduğu için, en mütevazı hanelerde bile, kendi evlerinde aşçılık yapan hanımlar en temel gıdalarla sınırlı kalmalarına rağmen, yine de yemeklerine belli arayışlar, çeşniler katmaya uğraşmış olabilirler.¹⁴¹

¹⁴⁰ Oates, 2004: 74

¹⁴¹ Bottero, 2006: 89

Hammurabi, yalnızca resmi devlet işlerini yürüten bir kral değil, davalara bakan, yargılayan ve aynı zamanda en sıradan günlük işlere bile karışan etkili ve mutlak bir yöneticiydi. Hammurabi kendisini adil ve insancıl bir hükümdar olarak tanıtır; amacını güçlülerin zayıfları ezmesini önlemek, öksüze ve dula adil davranılmasını sağlamak ve adaleti hâkim kılmak olarak açıklar.

1.2) KENTLEŞME VE ETKİLERİ

Hammurabi'nin Babiliyle ilgili olarak Kentin Merkez olarak bilinen semtinde bu devre ait evler kazılmış ama M.Ö. 18. Yüzyıla ait katmanlar bugünkü su seviyesinin altında olduğundan, olağan arkeolojik araştırma yapılamamaktadır. Ancak diğer yerleşim yerleri, eski Mezopotamya tarihinin en iyi belgelenmiş olan bu dönemiyle ilgili zengin bilgiler vermiştir. Eski Babil yaşamına ait en canlı tabloyu, Ur'un Larsa hâkimiyeti dönemi özel evlerinde yapılan kazılar sunmuştur. Çoğunda yıkımın yangın sonucu olduğuna dair kanıtlar vardır. Ve bu hazine son, günlük aletlerin yanı sıra çok sayıda çivi yazılı tabletin de günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Yıkıntılar arasında genç öğrencilere ait yüzlerce alıştırma tableti bulunmuştur.¹⁴²

Dini bakımdan dünyanın kuruluşu ile bağlantılı olan, tarihte ise kahramanlar devriyle ilişkilendiren Babil'in mimari yapısıyla planının yapılan genişletme ve güzelleştirme çalışmalarına rağmen bozulmadığına şaşırılmamalı. Büyük bir imparatorluk kurduktan sonra, Neo-Babil hanedanlığına ait krallar, şehir için sivil ve dini yapıların yeniden yapılmasına yönelik bir program izlediler. Bunun amacı şehrin yeni edindiği uluslar arası siyasal güce ve kültürel üstünlüğe yaraşır bir görünüm elde etmesiydi. Babil göz kamaştırıcı bir başkent haline geldi. Müttefikleri tarafından olduğu gibi düşmanlarınca da ülküleştirilen şehrin saygınlığının eşi benzeri yoktu ve hükümdarı da dünyanın efendisiymiş gibi davranıyordu. Şehir devasaydı; II.Nabukadnezar zamanında dış mahalleleriyle beraber toplam yüz ölçümü 1.000 hektara yaklaşıyordu. İç şehrin büyüklüğü 450-500 hektar civarındaydı ve içinde yaklaşık 100.000 kişi barınıyordu.

¹⁴² Oates, 2004: 81

II. bin yılın sonlarından II.Nabukadnezar zamanına kadar, surlar tarafından belirlenmiş iç şehir on semte bölünmüştü. Bunlar, o dönemden kalma, satılan malın bulunduğu bölgeye göre adlandırılmış olan alım ve satım sözleşmeleri sayesinde biliniyor. Babil'in genişlemesi Hammurabi'nin izlediği politikanın bir sonucudur.

Evler güneşte kurutulmuş ve kilden yapılmış bir harçla çığ toprak tuğlalardan inşa edilmişti. Zengin evlerde odalar merkezi bir alanın (burası genellikle bir avlu olurdu) çevresinde düzenlenmişti. Duvarların üst tarafında bulunan delik sistemi sayesinde evlere hem ışık hem de hava giriyordu. Bu delikler aynı zamanda yazın da hava akımlarının oluşmasına olanak sağlıyordu. Büyük evlerde esas oda olan geniş dikdörtgen şeklindeki giriş odası avluya açılıyordu. Arkasında ve etrafında özel daireler bulunuyordu: odalar, tuvaletler ve ek yapılar. Karşı tarafta, evin girişi sessiz sakin bir sokağa açılıyordu. Esas avluya art arda ya da zikzaklar halinde dizilmiş odaları geçip varılıyordu. Bu temel plan bazen büyütülüyor ve plana idari ya da ticari eklentiler yapılabiliyordu. Sarkıtılmış topraktan yapılan çatılar düzdü.

Yapılan kazılarda sokağa bakan geniş pencerelere sahip bir lokanta ve hemen girişte, modern pazarlardaki aş evlerinde olduğu gibi pişirilen yemeklerin sergilendiği tuğla bir tezgâh vardı. Mutfak kısmında bir ekmek fırını ve büyük bir tuğla ocak yer alıyordu. Bu ocağın üstünde etlerin pişirildiği odun kömürü mangalları vardı. Evler anlaşılan iki katlıydı ve Irak kentlerinin eski semtlerinde bugün de görülen avlulu evlere benziyordu; kapılar ve pencereler, tahta çerçevelere oturtulmuş kamışlardan yapılmıştı. Şaşırtıcı bir buluntu da, ölülerin büyük mezarlıklara gömülmesi biçimindeki eski geleneğin değiştiğini görececek biçimde, evlerin taş döşeli arka kısımlarında ufak bir tapınma yeri ile bindirme tonuzlu aile mezarı olmasıdır.¹⁴³

Herodotos Babil evlerini şöyle betimliyor: “kentin içerisi üç-dört katlı evlerle doludur; sokakları düzdür, hem enlemesine, ırmağa doğru gidenleri, hem de öbürleri aynıdır.” Gerçekte, evlerin çoğu büyük ihtimalle tek katlıydı ama bu durum nüfusun yoğunluğuna işaret ettiği için anlam taşımaktadır. II.Nabukadnezar zamanınsa her ne kadar surlar sağlamlaştırılrsa da, iç duvarların izlediği yol beş yüz yıldır değişmemişti.

¹⁴³ Oates, 2004: 83

Evlere ait eşyalar genellikle kap kaçaktan oluşuyordu. Yağı, tahılı ya da içeceği(su, bira, şarap) saklamak için küpler bulunuyordu; taştan yapılmış kaplar da ev eşyası olarak kullanılıyordu; geometrik şekillerle ya da çiçeklerle süslenmiş, camdan yapılmış, sırlı küçük vazolarda parfümler saklanıyordu.

Merkes'teki kazılar esnasında başka eşyalar da bulundu. Bunlar arasında, açarak ya da kil tabletlerin üstüne basarak imza niyetine kullanılan silindir şeklinde mühürler ve ince taşlardan ya da cam malzemelerden yapılmış kaşeler mevcut.

Neo-Babil dönemine ait mühürlerde genel olarak ya hükümdarın ya da rahibin ilgili tanrının simgesini taşıyan sunağın üstünde tanrıya tapınmasını gösteriyor.

Ölüler pişmiş topraktan gömütlerle ailenin oturduğu evin toprağına gömülüyordu. Çocuklar genelde küp denilen, bir tanesi kapak işlevi gören iki hazneli kabirlerde toprağı veriliyordu. Mezarlardan çok sayıda mücevher çıkmıştır: altın, gümüş ve değerli taşlı kolyeler. Bu taşlar arasında çeşit çeşit akik, balgam taşı, lacivert taşı, kaya kristali ve turkuvaz vardı. Bunlardan hiçbirisi hammadde sahibi olmayan Mezopotamya'dan gelmiyordu, hepsi ithal ediliyordu. Neo-Babil döneminde birçok taşın daha ucuza mal olan taklitleri yapıldı.

Pişmiş topraktan yapılmış küçük resimler aile içinden sahneler sunuyordu. En yaygın temalardan birisi kucağında bir çocuğı taşıyan kadın simgesiydi. Bu imge hem aile içindeki içten havayı yansıtıyor, hem insanların dileklerinin bu yönde olduğunu gösteriyor, hem de doğum ve anneliğın olağanüstü, mucizevî yanını görmemize imkân veriyor.¹⁴⁴

Bugünkü Bağdat varoşlarında ufak bir höyük olan Tel Harmal, Hammurabi fetihlerinden önceki dönemde Eşnunna (30 km uzakta) hükümrancılığı sırasında eski Şaduppum kenti olarak bir bölgenin idari merkeziydi. Bu ad “ hazine, muhasebe ofisi” anlamına gelir ve anlaşılan Şaduppum ilkin bu amaçla kurulmuştur. Höyük küçük olduğu için – 1,7 hektar, birçok tarih öncesi tarım köyünden daha küçük- büyük bir bölümü kazılmış olan höyükte Babil yönetimi ile ilgili 4000 yıllık eşsiz kanıtlar elde

¹⁴⁴ Oates, 2004: 85

edilmiştir. Yerleşim, masif bir duvar ve payandalı kulelerle çevrilerek iyi tahkim edilmişti. Anayolun bir yanında, aslına uygun boyutlarda pişmiş topraktan aslanlar tarafından girişi korunan bir tapınak ve diğer yanında idari bina olduğu anlaşılan yapılar vardır. Eşnunnalı Daduša (Şamşi-Adad'ın çağdaşı) dönemine tarihlenen belgeler arasında idari ve edebi metinler, mektuplar, bir yasa derlemesi, coğrafya , zooloji ve botanik terimlerden oluşan terimler listesi ayrıca en ilginç olanı bir grup matematik metni vardır. Bu matematik metni bir yazıcılık okulu öğrencileri tarafından kopya edilen metinlerdir. Tel Harmal'daki o büyük arşivde bulunan M.Ö. 19.yüzyıla tarihlenen tablet, dik açılı “ Pisagor” üçgenine dayalı alan ölçümü hesabıyla ilgili okul alıştırması. Problemin çözümü “ dik açılı bir üçgende, sağ açıdan hipotenüse doğru çizilirse, her iki yanda kalan üçgenler, üçgenin tamamının ve birbirlerinin benzerleri olur” biçimindeki Euklides prensibine dayalıdır.¹⁴⁵

Eski Babil tapınak planlarının belki de en iyi örneği, asur ülkesindeki Tel el Rimah'da bulunmuştur. Şamşi-Adad'ın yönetimi altında, neredeyse kesin olarak Babilli ustalarca inşa edilen tapınağın bazı kısımları 600 yıl boyunca kullanımda kalmıştır.¹⁴⁶

1.3 BABİL'DE GÜNLÜK YAŞAM

Eski Babil dönemindeki günlük yaşam hakkında bir fikir edinilmek isteniyorsa, öncelikle mektup ve belgelerden yararlanmak gerekir. Bir çocuğun doğumu, özellikle de bir erkek çocuğun doğumu, aile de önemli bir olaydı. Sıklıkla çocuk için tanrılara dualar edilir, armağanlar verilir tanrıya yakarılırdı. Doğum sırasında kötülüklerden, özellikle de loğusa hummasından korunmak için muskalar kullanılırdı, ancak bunun yanı sıra “karnın içini iyi bilen bir kadın” dan, yani ebeden yardım istenirdi. Doğumundan kısa bir süre sonra çocuğa babası tarafından bir isim verilirdi, duygular, dilekler ve belli bir tanrıyla olan sıkı bir ilişki, isimlere yansırı. Ancak kimi zaman, çocuğun tuhaflıklarını anlatan ve bugün lakap sayılabilecek isimlerde verilirdi. Çocuğun bakımı ve –birkaç senelik- emzirilmesi, varlıklı ailelerde iki ya da üç yıllığına sözleşme yapılan bir sütninenin işiydi,¹⁴⁷ ayrıca istenmeyen çocuğun terk edilmesine

¹⁴⁵ Oates, 2004: 85

¹⁴⁶ Oates, 2004: 86

¹⁴⁷ Klengel,2001: 118

pek sık rastlanmıyordu. Ailenin sürmesini ve ebeveyne ilerde bakılmasını güvence altına almak için evlat edinmelerde, başvuru yöntemlerdi.

Büyüyen çocuk kilden figürlerle ya da –buluntu olarak ele geçmemiştir-tahtadan, yünden vb. oyuncaklarla oynuyorlardı. Metinlerde okula gitmekten ve öğrenimden söz edilmektedir, ancak bunlar kuraldan çok istisnaydı. Toplumsal yaşamda önemli olaylar arasında nişan ve evlilik gelir. Bu konularda ailelerin sonucu belirleyici biçimde söz hakkı vardı.¹⁴⁸

Çoğunlukla güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmış evlerde oturulurdu, alüvyonlu balçık Mezopotamya’da ucuz bir yapı malzemesiydi. Evler düzdayaktı, ancak bazen da iki katlı oluyordu ve düz bir damları vardı. Dam ahşap krişler tarafından taşınıyordu ve aynı zamanda yaz sıcağından da koruyan bir toprak katmanıyla örtülüydü. Kapı ve merdiven gibi ahşap kısımlar özellikle değerliydi ve bu nedenle evi terk ederken birlikte götürülürdü. Odalar sıklıkla düz dam gibi, aile yaşamının içinde geçtiği küçük bir avlunun çevresine sıralanırdı. Ev ve sokağı karşı, soğuk ve penceresizdi. Daha varlıklı evlerin lağım çukurları ya da çirkefi sokağı taşıyan sistemleriyle bir kanalizasyonları vardı. Herhalde yiyecek artıkları sokağı atılıyordu. Ve burada köpekler ve diğer hayvanlar bunlardan geriye pek bir şey kalmamasını sağlıyorlardı.¹⁴⁹

Görünüşe göre, sabah ve akşam olmak üzere günde iki öğün yemek yeme alışkanlığı vardı. Zenginlerin günlük olağan mutfaklarında ekmek, bira ve etin yanı sıra çeşitli yağlı yemekler ve ballı çörekler bulunurdu. Ordunun beslenmesinde temel gıdalarsa un ve şaraptı. İdari memurların da konumlarına göre ayarlanan miktarlarda şarap tayını vardı. Şarap en azından 1.binyılda kırmızı ve beyaz üzümde dahil olmak üzere çeşitli meyvelerden yapıldı.¹⁵⁰

Odalar hemen hiç “döşeli” değildi, çiğnenmiş balçık zemin üzerine hasırlar seriliydi, yün ya da keçi kılından yastık ve battaniyeler yatak olarak kullanılıyor ve diğer konforu sağlıyordu. Kabartmalarda, kopya ve metinlerde söz edilen, ancak günümüze bölük pörçük kalmış haliyle ahşap mobilyalar kuşkusuz lükse giriyordu. Hava kışın Güney Mezopotamya’da epeyce soğuk olduğundan, ısınmak için kimi kez

¹⁴⁸ Klengel, 2001: 119

¹⁴⁹ Klengel, 2001: 120

¹⁵⁰ Oates, 2004: 207

–hatta kısmen portatif- odun kömürü yakılan mangallar kullanılıyordu. Aydınlatmayı, kazılarda bol miktarda bulunan toprak kandiller sağlıyordu. Mutfak eşyası toprak ve taş araçlardan oluşuyordu, yemekler elle yeniyor ya da ortak bir kaseden ekmele alınıyordu. Bitkisel besinler ağırlıktaydı; fasulye ve bezelye, arpa kırmısı ve un lapası, soğan ve sarımsak normal öğün yemeğiydi. Salatalık, turp ve peynir yemeği tamamlayabilirdi. Bal ve hurma tatlı yerine geçiyordu. Balık, hele et kuşkusuz yalnızca özel durumlarda yeniyor ve tatlı hamur işleri ile şekerli ekme çok seviliyordu. İlbaharda bozkırda yer mantarı aranırđı, çekirgelere de hiç hor bakılmazdı. Geleneksel içecek, her bir topluluğun en değerli malı olan suydı. Pınar ya da akarsulardan alınır ve sarnıçlarda toplanırđı. Gözenekli çeperleri soğutmayı da sağlayan toprak kaplarda da saklanırdı, yolculuklar da ise hayvan tulumlarında taşınırdı. Sıklıkla suyla karıştırılarak şerbet haline getirilmiş meyve suları, süt ve diğerk içeceklerdi. Özellikle de Kuzey Suriye’den ithal edilen şarap ve bira kuşkusuz ender bulunur ve özel günlerde kullanılırdı. Bira, arpa kabuklarından temizlenmemiş olduğı için kamışlarla içilirdi. Sarhoş olana dek içmek ve pek de iyi bir üne sahip olmayan meyhaneler edebi metinlere bile geçmiştir.¹⁵¹

Giysiler öncelikle yün kumaşlardan yapılıyordu, giyim mevsime ve modaya göre değışiyordu. Babilli Hammurabi zamanında erkeklerde omuzlara dolanan uzun bir ceket ve ihramı andırır bir urba, kadınlarda ise omuzlardan şal gibi inen urbalar modaydı. Çalışırken erkeklere çoğunlukla bir peştamal yetmekteydi. Kadınlarda erkeklerde şeritlerle, bileziklerle, yüzüklerle ve boyanmış toprak boncuklardan oluşabilen kolyelerle süslenmeyi seviyorlardı. Eğlenceler arasında, bir tahta üzerinde oynanan oyunlar ve zar oyunları vardı.

Bir aile bireyinin ölümünde kişı acısını saçlarını yolarak, süs eşyalarını kırarak, giysilerini parçalayarak, hatta kendisini tırmalayarak gösterirdi. Yüksek sesle ağıtlar yakılır, bu amaçla, bu işten iyi anlayan kadın ve erkeklerde tutulurdu. Ölüer hasırlara ve bezlere sarılmış halde ya da toprak tabutlarda evin altına –ki böylece aile bağı korunmuş olurdu- ya da ayrı mezarlıklara gömülürdü. Ölüerin yanlarına birkaç kişisel eşyası konurdu, yemek ve içecek ölüer dünyasına gönderilen son yolluktu. Ölüye

¹⁵¹ Klengel, 2001: 121

adanan kurban ve yakınların duaları, ölenin ölümler diyarında kalışını kolaylaştıracaktı.¹⁵²

Pişmiş topraktan ya da taştan yapılmış muskaların üstünde, çoğu zaman kendisinden daha kötü ruhları cehenneme ya da göklere geri göndermek için çağrılan, rüzgârın ruhların kralı, kanatlı kötü ruh Pazuzu'nun tasviri bulunuyordu. Özellikle hamile kadınlarda düşük yaptırmaya başlıca görevi belleyen kişi kötü ruh Lamaştu'ya karşı çağrılıyordu. O zamanlar sık sık karşılaşıldığı üzere, doğan çocukların ölümüyle küçük yaştaki çocukların ölümünden o sorumlu tutuluyordu. Hastaların boynuna büyüler asılarak hastalıklardan sorumlu olan kötü ruhu kovmalarında yardımcı olmaya çalışıyorlardı. Bunların arkasına yazılmış büyü, cinlerin içine girdiği düşünülen hastanın vücudundan canavarı çıkarmaya yarıyordu. Baş ağrısını ve bir iltihabı yenmek için yazılmış bir büyü diyor ki : “Anu'nun kızı Lamaştu... Başa vuran, ateşi alevlendiren hançer: tüylerle kaplı tanrıça... Tanrıların adına, tanrılar tarafından yaptıkların engellensin ve gökyüzündeki kuş gibi uçup git!” Her cümle uygulanacak belirli bir harekete tekabül ediyordu. Büyü Babiller'in günlük hayatında önemli bir rol oynuyordu. Uyulacak birçok tabu vardı. Aynı zamanda sihirli taşlardan yapılmış kolyeler takılıyordu.

2) BABİLLİLERDE AİLE HAYATI

Babil krallığı döneminde toplum düzeninin sağlanması gayesi ile toplumun en küçük temel taşı olan ailenin oluşması ve aileyi sorunların çözüme kavuşturulmasına gayret edilmiş, ayrıca kanun hükmü ile garanti altına alınmıştır. Evlenme, boşanma, miras ve evlatlık alma olmak üzere dört bölüm dâhilinde toplanılmıştır.

2.1)EVLENME

Erkeklerin ve kadınların olağan yaşam biçimi evlilikti, bu yasal birleşmede amaç, soyun sürmesini ve mirasın aktarılmasını güvence altına almaktır. Bu temel kurumun yapısı doğal olarak koşullara göre değişiyordu; Yeniden evlenenler, kendi aralarında birleşen dullar, hür insanlar ve köleler olduğu gibi, kimi zaman bir erkek bir fahişeye bile yuva kurabiliyordu. Bu sonuncusu rivayet edildiğine göre pek tavsiye

¹⁵² Klengel, 2001: 122

edilen bir durum değildi. Çünkü bir eşte aranan ağız sıkılık ve itaatkârlık bu kadınların doğasına uymuyordu.¹⁵³

Temel olarak çocuk sahibi olmak için yaratılan evliliği gönülle, duygularla pek ilgisi yoktu; evlilikte olsa olsa böyle şeylerin mevcut olduğu ya da bu birleşmenin bunların doğmasına yardımcı olacağı varsayılabilirdi. Yine de toplumsal kısıtlamalardan uzak tutulmuş, katıksız “özgür” aşk da özel yaşamda mutlaka önemli yer tutuyordu. Kaldı ki, varoluşun en büyük zevklerinden biri olarak kabul edilen bu tür aşkın önünde ahlaki, dini değerlendirmelerden kaynaklanan bir engel ya da üzerinde en ufak bir “günah” damgası yoktu. Elimizde basit ya da fantezi aşk pozisyonlarından, değişik yerlerde bulunmuş, bugün bile insanı duygulandıran birkaç şiirde anlatılan tutku ve gönül fırtınalarına kadar uzanan zengin ve renkli bir seçki mevcut. Kimileri gayet gerçekçi olan, her şeyin adlı adınca anlatıldığı birçok belgeyle de uyum içinde olduğu gibi, bir takım cinsel (hatta eşcinsel) birleşme pozisyonunu da oldukça renkli bir biçimde sergiler. Bunlar da bir karı koca sevişmesinin mi yoksa kadın/erkek fahişelerle girilen bir ilişkinin mi tasvir edildiğini belli eden hiçbir gösterge yoktur.¹⁵⁴

Gene ahlaki ve dini özgürlük çerçevesinde, basit bir eğlence olarak kabul edilen “özgür” aşk hem karşı cinsel hem de eşcinsel olabiliyor, ama tabiki karşı cinsellik ağır basıyordu. Adaletle başının belaya girmesini istemeyenlerin aşmaması gereken tek sınır, başkalarının hakkı, malı ve özgürlüğüydü. Bu nedenle en eski çağlardan beri, kendi içinde kategorilere ayrılan kadın ve erkek fahişeler örgütü gelişmişti. İşin içine dinsel etken de karıştığı için bu mesleğin kesin tanımının nasıl yapıldığını bilemiyoruz. Çünkü bu özgür aşkın koruyuculuğunu üstlenen hatta keyfine göre fahişelik yaptığı kabul edilen tanrıça İştâr çok meşhurdu.

Resmi açıdan erkekler daha avantajlıydı, çünkü çapkınlık yaptıkları takdirde soylarına yabancı unsurların karışması tehlikesi yoktu. Hatta mali olanakları ölçüsünde bir ya da birçok ikinci eş de alıp hane halkına katabilirlerdi. Ama birinci eş sonradan gelenlere karşı üstünlüğünü hep korurdu, bu nedenle evliliklerin tek eşlilik üzerine kurulduğu söylenebilir. Üstelik kimi zaman kısır çıkar ve kocasını çocuk

¹⁵³ Bottero, 2006 : 81

¹⁵⁴ Bottero, 2006: 83

yapacak inci bir eş almaya teşvik eder ya da kocasının bu yöndeki kararını razı olurdu. Zina yaparken basılan kadın, aşığıyla birlikte idama mahkûm edilirdi. Yine de görüldüğü kadarıyla bu tehditler aşılmış engeller oluşturmuş ancak kadınların bu konuda da akıllarına estiği gibi davranmalarının önüne geçebilmiş değildir.¹⁵⁵

En sık rastlanan örnek “ilk evlilik” diyebileceğimiz olguydu. Bu tür birliktelikler aile büyükleri arasında ayarlanıyor, anlaşıldığı adarıyla gelinin annesi bu işte önemli bir rol oynuyordu. Evlilik iki aşamada gerçekleşiyordu. Çocuklar daha küçükken ebeveynler onları birleştirmek için anlaşıyor. Anlaşma yazıya dökülüyor ve damat adayının ebeveyni gelin adayının ebeveynine tirhatu adı verilen bir başlık parası ödüyordu. O andan itibaren iki sözlü yasal olarak, ama “gelişmeye açık” diye niteleyebileceğimiz biçimde birbirine bağlanıyordu. İkisi de kendi evlerinde kalıyor, diğerini ziyaret etme hakkına sahip oluyordu. Evlenme çağına geldikleri zaman ikinci aşamaya geçiliyordu. Bu kez iki aile, gelin adayının ebeveyninin evinde, damat adayının ailesinin hazırladığı bir ziyafette bir araya geliyorlardı. Damatla gelin arasındaki bağı mühürleyen bu şölede, ayrıntılarını bilemediğimiz bir şekilde bu birleşme gerçekleştiriliyordu. En azından başını örtmesi şart koşulan geline kutsal yağ sürülmesi bunun bir parçasıydı. Gelin başörtüsünü bir daha çıkarmayacak, böylece evli bir kadın olduğunu göstermiş olacaktı. Daha sonra genç kadın taşınır ve taşınmaz mallarından oluşan drahomasını alıp ailesinden ayrılıyor, ölünceye kadar örf ve adetlere uygun bir şekilde yaşamak üzere kocasının ailesinin evine gidiyordu.¹⁵⁶

2.1.1) Hammurabi Kanununda Evlenme

Eski Babil Krallığının 6. Kralı olan 43 yıllık saltanat süren Hammurabi M.Ö 1730 yıllarında yaşamıştır. Hammurabi, siyasal ve sosyal alanda yapmış olduğu önemli işler yanında, ülkesinde geçer olan kanunları derleyip ve kısmen de bunların üzerinde reformlar yaparak, 282 maddelik kanunnameyi meydana getirmiştir. Mezopotamya kanun koleksiyonları içinde en iyi organize edilmiş ve aynı zaman da en uzun olanıdır. Hammurabi kanununun ele aldığı konular genellikle mahkemeye karşı işlenen suçlar, hırsızlık ve yataklık suçları, çeşitli arazi ve ev işleri, ticaret ve

¹⁵⁵ Bottero, 2006:83

¹⁵⁶ Bottero, 2006: 82

alışveriş, evlilik-aile-mülkiyet, evlatlık edinme, meslek adamlarına ait suçlar, ziraat konuları, çeşitli kira ücretleri ve esirler üzerinde toplanmaktadır.¹⁵⁷

Konumuzla ilgili olarak evliliğe dair eski Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi eski Babil toplumunda evliliklerin kızın anne ve babasının rızası ve erkek tarafından kız tarafına belli bir miktar başlık parası verilmesi, ayrıca iki taraf arasında bir yazılı sözleşme ile yapıldığını anlıyoruz. Özellikle kanunun 128 maddesi evlilikte yazılı sözleşmenin yapılmasını zorunlu kılar ve şöyle der: “eğer bir adam, bir kadını alır, fakat sözleşmesini yapmazsa o kadın bir eş değildir.”

159. Maddede ise erkek tarafından kız tarafına nişan hediyesi getirildiğini öğreniyoruz. Ayrıca “ kızını alacağım” vaadiyle, kayınpederine nişan hediyesi ve başlık pası veren bir adam, vaadinden döndüğü takdirde vermiş olduğu nişan hediyesi ve başlık parasından vazgeçmek zorundadır.¹⁵⁸

160. maddede ise tam tersi bir durum var. Bu kez damat adayı kız tarafına nişan hediyesi ve başlık parası götürmüş olup, kızın babası “kızımı sana vermeyeceğim” derse, damat adayına, kendisine ne getirdiyse iki katını ödemek mecburiyetindedir.

161.maddede ise buna benzer bir durum vardır. “Eğer bir adam, kayınpederinin evine nişan hediyesi getirip, başlık verdiyse, arkadaşı onu kötülediyse, kayınpeder müstakbel damat adayına “kızımı almayacaksın” dediyse,(kayınpedere) ne getirildiyse, iki katını verecek ve nişanlısını arkadaşı almayacaktır.¹⁵⁹ Bu maddenin açılımına baktığımızda yersiz ithamlara ve suiistimallere karşı önlem alındığını görüyoruz. İthamda bulunan şahsın hedefine ulaşamayacağını, kayınpederle bu şahsın anlaşmış olacağı ihtimalini göz önüne getiriyor.

177.maddede ise kocası ölmüş dul kadınların ikinci bir evlilik yapabilmeleri ile ilgilidir. Buna göre “Eğer, çocukları olan dul bir kadın, ikinci bir eve girmeye karar verdiyse, yargıçların izni olmadan girmeyecektir. İkinci bir eve girdiğinde yargıçlar, önceki kocasının evinin durumunu inceleyecekler, önceki kocasının evini sonraki kocasına emanet edeceklerdir. Kadının eve bakması, çocukları büyütmesi, malı para

¹⁵⁷ Bilgiç, 1963: 14

¹⁵⁸ Tosun-Yalvaç,2002:201

¹⁵⁹ Tosun-Yalvaç,2002:201

karşılığı vermemesi hakkında bir tablet düzenlenecektir. Dul kadının çocuklarının malını satın alan kimse ise, gümüşünü (parasını) kaybedecek, mal sahibine dönecektir.”¹⁶⁰ Burada kocası ölen kadın ikinci kez evlense bile çocuklarının mirasını korumak zorundadır. Böylece çocukların mirası güvence altına alınmış olur. Bunu bilerek satın alan biri de verdiği parayı kaybedeceği açıkça belirtilmiştir, mal çocuklara dönecektir.

137. Maddede ise “Eğer bir adam, ona çocuk doğuran bir şugitum’u veya ona çocuk temin eden bir naditum’u boşamaya karar verirse, o kadına çeyizi geri verilecek ve tarlanın, bahçenin, mal ve mülkün yarısı ona verilecek, (o da) evlatlarını büyütecektir. Çocuklarını büyüttükten sonra, çocuklarına verilen maldan varışmış gibi, bir hisse kendisine verilip, gönlünün istediği bir kocaya varacaktır.” Buna göre boşanmış durumda olan naditum’a çocukları büyüyene kadar bekleyip sonra evlenmesine izin verilmektedir. Ayrıca boşanmış kadına çeyizi, ayrıca kocanın mal ve mülkünün de bir hissesi verilmektedir.

133a maddesine göre “Eğer bir adam zorla alınıp götürülmüş ve evinde yeteri kadar yiyecek varsa, onun karısı, (o içeride olduğu sürece kendini koruyacak) başka bir eve girmeyecektir. Bu maddeye göre, varlıklı adamın kaybolması halinde, karısının ikinci evlilik yapması söz konusu değildir. Şayet kadın ikinci evlilik yapmaya teşebbüs ederse, bu suçtur ve cezası vardır ki kanunun 133b maddesinde bu duruma açıklık getirmektedir. “Eğer o kadın iffetini korumazsa, başka bir eve girerse, onlar o kadının durumunu ispat edip, suya atarlar.”¹⁶¹ Demek ki kocanın yokluğunda ikinci defa evlenme hareketinde bulunan kadına büyük bir ceza olan suya atılma cezası verilmektedir.

Hammurabi Kanunu’nun 134. Maddesi ise, meseleye farklı bir açıdan bakmaktadır. “Eğer bir adam zorla alınıp götürülürse ve evinde yeterli yiyecek yoksa, karısı bir başka eve girerse (girebilir) o kadın suçlu değildir.” Burada kadının ikinci evliliğe imkân tanınması, ihtiyaçlarının karşılanmaması sebebiyledir.

135. maddeye baktığımızda Eşnunna kanununun 29. Maddesiyle aynı olduğunu görmekteyiz. “Eğer bir adam zorla alınıp götürülürse ve evinde yiyecek

¹⁶⁰ Tosun-Yalvaç,2002:203

¹⁶¹ Tosun-Yalvaç,2002:198

yoksa, ondan evvel (koca dönmeden evvel),karısı başka bir eve girer ve çocuk doğurursa, sonra kocası döner, şehrine vasıl olursa o kadın (ilk)kocasına döner. Çocuklar kendi babalarına giderler.”

136. madde ise kocanın isteyerek ailesini ve şehrinin terk etmesi uzun süre kendisinden haber alınmaması, böyle durumda kişinin karısının evlilik yapabileceği, kocası tekrar şehrine dönüp birleşme arzusunda olsa bile, bunun mümkün olmadığını görüyoruz. Kocanın isteyerek evinden ayrılması, evliliğin bozulmasına sebep teşkil ettiği gibi, dul kalan kadının yeniden evlenmesi de herhangi bir şarta bağlı değildir. Çünkü koca suçlu kabul edildiğinden karısını kaybetmiştir. Kanun maddesinde çocukların durumu hakkında bahis olmaması çocukların anneye verildiğinin açık delilidir.

Hammurabi kanunlarına baktığımızda din sınıfına mensup rahibelerinde evlilik yaptıklarını görmekteyiz. Bu kadın hiyerarşik sıralanması şöyledir. NİN.DİNGİR.RA (=AKK. Entum), LUKUR (=Akk. Nadītum), SAL.ZİKRUM (=Akadca karşılığı bilinmemektedir), NU.GIG (=Akk. qadištum), ŞU.GE/İ (Akk.şuge/itum)

178-179. maddeler nadītum ve SAL.ZİKRUM’a dair 178-180. Maddeler qadištum ve kulmašitum’la alakalı 181. Madde šugitum evliliği hakkında bilgiler vermektedir. Ancak evliliğin esas amacı çocuk yapıp neslin devamını sağlamak olduğu halde, šugitum dışındaki rahibelerin çocuk doğurmak mecburiyetinde olmadıkları aynı kanun maddelerinden anlaşıyor.¹⁶²

Hammurabi kanunlarına baktığımızda tek eşlilik (monogamie) hâkim olduğu görülmektedir. Ancak belli şartların oluşması halinde, çok eşliliğinde gerçekleşmesi kaçınılmazdı. Çok eşliliği ifade eden özel hükümler 137-144-148. maddelerde görülmektedir. Bu maddelerin hiçbirinde ikiden fazla kadın yoktur. Bir ilişkinin durumu karı ve kocanın birlikte bir kadın köle alması ile gerçekleşmektedir. Kadın köle koca için çocuk sahibi olunacak bir kadın, fakat birinci kadına ise bir köledir. Çünkü cariyenin alınmasının esas amacı çocuk edinmektir. İşte Hammurabi’nin 144-145. Maddeleri bu konuya açıklık getirmektedir.¹⁶³ 144. maddede “Eğer bir adam nadītum ile evlenirse, bu nadītum kocasına bir kadın köle verirse ve böylece (bu kadın

¹⁶² Tosun-Yalvaç,2002:201

¹⁶³ Tosun-Yalvaç,2002:198

köleden) o, bir çocuk sağlarsa, fakat o adam daha sonra bir şugitum ile evlenmeye karar verirse, onlar o adama onu yapması için (evlenmesi için) müsaade etmeyecekler, o, şugitum ile evlenmeyecektir.”¹⁶⁴ Bu ifadeden açıkça kadın köleden çocuk temin edilmesi halinde başka bir kadınla evliliğe izin verilmediğini göstermektedir.

145. maddede ise “Eğer bir adam bir nadītum ile evlenirse ve o nadītum ona bir çocuk temin etmezse ve bu adam sonra bir şugitum ile evlenmeye karar verirse ve onu evine getirirse (getirebilir), (fakat) bu şugitum, nadītum ile eşit statüde olmaya çalışmayacaktır.” Burada nadītum’un kocasının bir cariye alacağı ve ondan çocuk elde edebileceği ve çocuğun nadītum’un çocuğu sayılacağı belirtilmiştir.

2.2) BOŞANMA

Gerçek anlamda boşanma diye bir şey yoktu. Sadece kocanın karısından ayrılma hakkı vardı, ayrılmak için iyi nedenleri varsa kadını gönderirdi. Eğer kadın ahlaki açıdan kabahatli değilse kısırlık gibi bir kusuru da yoksa uygun bir tazminat öderdi. Mizaç uyuşmazlığından daha ağır suçlara varıncaya dek bin türlü durum titiz hukukçuların pek çok yasal çözüm geliştirmesine yol açmış, aile dava kâğıtların da yani yargı tutanaklarında yerini almıştır.

Ataerkil bir yapıya sahip olan Eski Babil toplumunda boşanmanın koca tarafından kadına “boş ol, sen benim karım değilsin” şeklinde bir ifadenin telaffuz edilmesi ve yazılı kayda düşürülmesi suretiyle hukuku belgelerden çıkarılabilmektedir. Ancak bu evliliğin bitmesidir ki, bu durumda koca haksız kabul edilip, bir maddi cezaya çarptırılır. Yani kadına nafaka vermek zorunda kalır ayrıca kadın evlenirken baba evinden getirmiş olduğu çeyizini alır.

Fakat karısını haklı bir gerekçe göstererek boşayan bir koca tazminat ödememe hakkına sahip olduğu gibi, kadın da baba evinden getirdiği çeyizi kaybeder. Burada kadının kocasına itaatsizliği, çocuk doğuramaması ve hastalıklı olması şeklindeki gerekçelerin kocaya karısını boşama hakkı verdiği görülmektedir.

¹⁶⁴ Tosun-Yalvaç,2002:199

Kadının evini dağıtması şahsi mülk edinmesi, kocasına sıkıntı vermesi ve en önemlisi zina suçu işlemesi itaatsizlik olarak tanımlanır. İşte bu durumda kanun kocaya boşama izni vermektedir. Hatta zina yapan kadına ölüm cezası verilmektedir.

141. maddede ise “Eğer, kocasının evinde oturan bir adamın karısı evden çıkmaya (kaçmaya) karar verip, şahsı için mal mülk edinirse (sonra) evini dağıtır, kocasını küçük düşürürse ve bu, ispat edilirse kocası eğer onu boşayacağını söylerse, boşayabilir. Yolluk ve boşanma parası olarak ona hiçbir şey vermeyecektir. Eğer kocası onu boşamadığını söylerse, ikinci bir kadını alacak ve o (birinci kadın) köle gibi kocasının evinde oturacaktır.” Bu kez birinci kadın ahlaksızlık yaptığından normal konuma düşürülmekte, ikinci kadın birincisinden daha üst dereceye geçmektedir.

Hammurabi kanununun 142. Maddesinde ise “ Eğer bir kadın, kocasından nefret edip sen beni karılığa alamassın derse, onun kayıtları, bölgesinden incelenecek. Eğer o kadın (evine ve kendine) dikkatli ise (evini ve iffetini koruyorsa) ve kabahati yoksa ve kocası evinden çıkmaya düşkünse (evini ihmal edip, sokağa çıkmaya düşkünse), onu çok küçültüyorsa, o kadının kabahati yoktur, çeyizini alıp babasının evine gidecektir.¹⁶⁵ Görülüyor ki kanun kocaya sadakatsiz karısını boşamaya izni verdiği gibi, kadına da sadakatsiz kocasını boşama izni vermektedir. 143. Maddede ise “Eğer kadın evini ve kendini gözetmezse ve sokağa düşkünse evini dağıtıyor, kocasını küçük düşürüyorsa o kadını suya atacaktırlar.” Hükmünü içermektedir.

Çocuksuz evliler de, ahlaka aykırı hareketler gibi, eski Mezopotamya’da yaygın boşanma sebebi olarak görülür. Ancak kanunlar erkeğe kadın kölelerle yaşama ve kadın kölelerden evlat edinme hakkı verdiği için, çocuksuzluk her zaman ayrılıkla sonuçlanmayabiliyordu. Her şeye rağmen çocuksuz kadın boşanmak isteniyorsa, baba evinden getirdiği çeyizini ve ayrıca bir miktar para alarak boşanırdı. Muhtelif sınıflara mensup kadınların çocuklu ve çocuksuz olmaları göz önünde tutulmuştur. 138 madde de “Eğer bir adam kendisine çocuk doğurmayan karısını boşarsa, başlığı kadar gümüşü ona verecek, kadını baba evinden getirdiği çeyizi ona tam olarak verecek ve onu öyle boşayacaktır.” Denilmektedir. 139.madde de ise “Eğer başlık parası yoksa boşanma için 1 mina gümüşü ona verecektir.” 140. madde

¹⁶⁵ Tosun-Yalvaç,2002:199

de ise “Eğer (koca) muşkenum ise 1/3 mina gümüş ona verecektir.” Denilmektedir.¹⁶⁶ 137. madde de ise “Eğer bir adam kendisine çocuk doğuran bir şugitum’u veya ona çocuk temin eden bir nadītum’u boşamaya karar verirse, o kadına çeyizi geri verilecek ve tarlanın, bahçenin, malın mülkün yarısı ona verilecek (o da) evlatlarını büyütecektir. Çocukların büyüttükten sonra, çocuklarına verilen maldan varismiş gibi, bir hisse kendine verilip, gönlünün istedi bir kocaya varacaktır” denilmektedir.

147. madde ise çocuk temin etmek için alınan kadın kölenin (cariyenin) çocuk doğurmaması (kısırlık veya başka sebepten) üzerine sahibesi onu gümüş karşılığında satabilecektir.¹⁶⁷

148 maddede ise “Eğer bir adam bir kadınla evlenir, kadını ağır bir hastalık yakalarsa, ikinci biriyle evlenmeye karar verip evlenirse, ağır hastalığa tutulan karısını boşamayacaktır. (o kadın) yaptığı evde oturacaktır. Sağ kaldıkça ona bakacaktır. Görüldüğü gibi ikinci evliliğe belirli şartlar dahilinde izin verilmektedir. Bu şartlar; 1- kadının tedavisi olmayan bir hastalığa yakalanması 2- kocanın karısını boşamasına müsaade edilmemesi 3-hastalıklı kadının kocasının evinde kalması ve ikinci eşin ilk kadına bakmakla yükümlü olmasıdır.

Erkeğin “sen benim karım değilsin” demesi ile sebepsiz yere karısını boşaması maddi veya mülki sonuçlar doğurmaktadır. Yani ayrılma erkek tarafından istendiğinde kadına evlenirken getirdiği çeyizi ve ayrıca başlık parası kadar gümüş verirdi. Tam tersi kadın kocasını reddeder ve ona “sen benim kocam değilsin” derse para ödeyerek kurtulamıyor. Nehre atılma cezası veriliyordu. Nehir bir tanrıdır, başka bir deyişle yüksek hâkimdir. Dolayısıyla bu tür durumlarda kadın suçluysa nehir onu zapt eder ve suda boğardı. Suçsuz ise onu üstüne çıkarmakla temize çıkarmış olurdu.¹⁶⁸ Hammurabi kanunu 133b de ise evini (kocasını) terk eden ve başka bir eve giren kadının durumu ispat edildikten sonra suya atılacağı hükmü yer almaktadır. Bu durum “nehre gitme” uygulamasında belli farklılıkların olabileceğini ortaya koymaktadır. Zira suçu tespit edilmiş olan bir kadının yeniden nehir tanrısının hakemliğine başvurulması düşündürücüdür.

¹⁶⁶ Kinal, 1983; 150

¹⁶⁷ Tosun-Yalvaç,2002:200

¹⁶⁸ Kozbe, 2001 :31

2.3)EVLATLIK ALMA

Babil aile hukuku ile ilgili bilgilerimizi kanunlardan öğreniyoruz. Bilindiği üzere, Babil toplum hayatının düzenlenmesi konusunda en teferruatlı kanun metni, eski Babil devletinin 6. Hükümdarı Kral Hammurabi tarafından ortaya konmuştur. Bu kanun metninde aile kavramının önemli bir unsurunu teşkil eden “evlatlık alma” ile ilgili maddeler vardır. Bunun yanında Eski Babil devleti zamanına ait Nippur hukuki vesikaları arasında bir adet evlatlık alma mukavelesi bulunmuştur.¹⁶⁹ Bu vesikadan, Eski Babil devleti zamanında evlatlık alma işleminin, evlatlığı veren ve alan arasında resmi bir sözleşme yapıldığı anlaşılmaktadır. Zaten Hammurabi kanununun ilgili maddelerindeki hükümler bunu teyit edicidir.

Hammurabi Kanunu’nun 185. Maddesinde “Eğer bir adam, küçük bir çocuğu kendi adına evlat edinirse ve onu büyütürse, büyütme (o evlatlık) üzerinde hak iddia edilmeyecektir.” Denilmektedir. Burada küçük çocuğu evlatlığa alan evlatlığa alan kişi, onun bütün haklarını almış görünmektedir. Diğer bir ifade ile çocuğunu evlatlığa veren aile, çocuğu üzerindeki bütün haklarını bir anlaşmayla evlatlık edinene devretmiştir. Bu anlaşmanın yapılması sırasında çocuğun öz ailesinin belli miktarda maddi menfaat elde etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden kanun evlatlık edinenin mağdur edilmemesi hususunu garanti altına almıştır.

186. maddede ise “Eğer bir adam, bir çocuğu evlat edinirse ve (çocuk) alındığında babasını ve anasını araştırırsa, (yani, ana ve babasına dönmek istemesi) durumunda, alacağı (yani büyütme parasının) ödenmesi şartıyla , o evlatlık (öz) babasının evine dönecektir.” hükmü verilmiştir.

190. madde de ise evlat edinilen çocuğun, evlatlık edinen adamın öz çocuklarıyla eşit haklara sahip olduğu, aksi davranışta bulunduğu evlatlığın öz babasının evine döneceği hükmünü içermektedir. “eğer bir adam evlat edindiği çocuğu büyütüp kendi çocukları ile bir saymazsa, o evlatlık babasının evine dönecektir.”¹⁷⁰

Madde 191 de ise “Eğer bir adam evlatlığa aldığı bir çocuğu büyüttükten sonra evini yaparsa (ev sahibi olursa) ve evlat sahibi olursa, büyüttüğü çocuğu evlatlıktan atmaya karar verirse o çocuk eli boş gitmeyecektir. Onu büyüten baba, malından 1/3

¹⁶⁹ Çığ,1952: 53

¹⁷⁰ Tosun-Yalvaç,2002:204

hisse ona verecektir( ocuk)  yle ayrılacaktır. Tarladan, bahçeden, evden ona (hiçbir şey) vermeyecektir. Bu maddeden evlat edinen, evlat alanın varisi durumundadır. Ayrıca evlatlık alan ailelerin çocuksuz oldukları anlaşılmaktadır. Evlatlık edinmenin en büyük sebebi çocuksuz ailelerin bu isteklerini karşılama istekleridir.

192. madde de ise “Eğer saraya ait bir hizmetlinin veya bir SAL.Z KRUM’un oğlu kendisini büyüten babasına ve anasına “sen benim babam değilsin, sen anam değilsin” derse dilini keseceklerdir. Evladın, anne babasını reddetmesinin ağır bir şekilde cezalandırılacağından söz etmektedir.

193. madde de ise “Eğer saraya ait bir hizmetlinin veya SAL.Z KRUM’ un oğlu öz babasının evini   renirse, onu büyüten ana babadan nefret edip (kendi) babasının evine giderse gözünü oyacaklardır.¹⁷¹

Bütün bu kanun maddelerinin muhtevassından anlaşıldığı üzere, Eski Babil Devleti zamanında toplum düzeninin sağlanması gayesi ile, toplumun en küçük birimi olan ailenin korunması ve ailevi sorunların çözüme kavu turulmasına gayret edilmiş, bu suretle evlatlık alma hususunda tarafların muhtemel ma duriyete uğramaması için evlatlık veren ile evlatlık edinenin davranış ve hakları kanun h k m  ile garanti altına alınmıştır. Yaklaşık dört bin yıl  nceki Babil Devleti’nin medeni hukuk açısından yüksek bir seviyede olduğunu belirtmemiz lazım gelmektedir.

2.4)M RAS (VERASET)

Eski Babil  a ına ait iktisadi içerikli yüzlerce sözleşme ve mektup, özel mülkiyet kavramının son derece geli mi  olduğunu ve canlı alışveriş faaliyetlerinin açık delillerini teşkil ederler. Mukaveleler hep arazi, ba  ve ev alım satımına, mübadelesine, kiralanmasına ve ayrıca her türlü ticaret malının satışına, kredi ve ödünç verme işlemlerine aittirler. Arazi ve gayrimenkul gibi her türlü mülk üzerine yapılan işlemler, bu  a da şahsi servet ve özel mülkiyet anlayışının tamamen k kle ti ini göstermektedir.¹⁷² Hammurabi’nin koyduğu kanun da şahsi mülkiyet kavramını desteklediği açıktır. Çünkü kanunun birçok maddesinde özel mülk, bu

¹⁷¹ Tosun-Yalvaç,2002:205

¹⁷² Bilgiç,1990: 583

mülkün satışı, kiraya verilmesi, işletilmesi kredi ile kiraya verilmesi ve miras olarak yeni nesillere intikal etmesi hakkında hükümler vardır. Böyle olmakla beraber, gerek kanunun tımar ile ilgili maddeleri, gerekse Larsa arşivinde ele geçirilen bir grup idari mektup, ülkenin işlenebilir topraklarının büyük bir kısmının devlete ait olduğunu göstermektedir. Bu topraklar ilkum (tımar) adı altında memleketin soylularına dağıtılıyordu.

28. madde de “Eğer tımar hizmetinde iken kaçırılan bir asker veya balıkçının oğlu tımar yürütecek kudrette ise tarla ve bahçe kendisine verilip, babasının tımarının sorumluluklarını yerine getirecektir” denilmektedir. 29. madde de ise tımar sahibinin oğlunun, küçük olup babasının tımarının sorumluluğunu yüklenecek kudrette olmaması durumunda, bahçe ve tarlanın 1/3 ünün annesine verileceği ve annesinin çocuğunu büyüteceği ifade edilmektedir.¹⁷³ “Bir asker bir balıkçı veya bir vergi mükellefi tımarının (unsurlarını teşkil eden) tarla, bahçe ve evinden (bir kısmını dahi) karısının veya kızının üzerine yazamaz veya borcu için veremez” diyerek tımarın kız çocuklarına intikal etmeyeceği konusunda kesin hüküm vardır.

Eski Babil’de bir sözleşme ile meşru kılınan evlilikle kurulan ailenin mülkiyeti ise, esas olarak iki kaynağın birleşmesinden oluşmaktadır. Birincisi evlilik sözleşmesinin yapılmasından sonra, kızın baba evinden müstakbel kocasının evine getirmiş olduğu çeyizdir. Çeyizin içeriği herhangi yasal bir hükümle ortaya çıkmamaktadır. Muhtemelen o tarafların varlığına bağlı olarak belirlenir. Buna göre çeyiz; özel kıyafet, takılar (mücevherler), gelinin makyaj malzemeleri, bir miktar yağ, çok sayıda ev eşyası, özellikle mutfak eşyaları (tencereler, değirmen taşı gibi), önemsiz miktarda mobilya ve birden fazla yataktan oluşmaktadır. Bazı çeyizler başka şeyleri de içerir., köleler çiftlik hayvanları ve toprak gibi.

İkincisi ise, erkek tarafının vermiş olduğu evlilik hediyesidir. Bu hediyeinin içeriği Hammurabi Kanununda hediye bağ, bahçe, ev ve taşınabilir maldan ibarettir. “Eğer bir adam karısına bir tarla, bahçe, ev veya taşınabilir mal verirse, onun için onaylı belge düzenlerse, kocanın ölümünden sonra çocuklar kadına karşı mülkte hak iddia edemezler. Anne mülkünü sevdiği çocuklarına verebilir, başkasına

¹⁷³ Tosun-Yalvaç,2002:188

verilmeyecektir.¹⁷⁴ Bu mülkiyet evlilik esnasında kocanın kontrolünde iken, kocanın ölümü halinde kadına geçecektir.

Kadının kocasından daha önce ölmesi halinde ise 162. Madde de “Eğer bir adam bir kadınla evlenirse, ona çocuk doğurursa ve o kadın kaderine giderse (ölürse),baba çeyiz üzerinde hak iddia etmeyecek, çeyiz çocuklarıdır” denilmektedir. Demek ki kadının kocasından önce ölmesi halinde baba evinden getirmiş olduğu çeyiz çocuklarına intikal etmektedir.

163. ve 164. maddeler ise evlilik sırasında çocuk doğurmamış ve kocasından önce ölmüş kadınların çeyizinin intikali ile ilgilidir. Bu durumda kızın babasının (kayınpederin), damadın ödemiş olduğu başlık parasının damada geri ödemesine karşılık kadının çeyizinin tümünde hak sahibi olduğu çıkmaktadır. Yani, koca bu kadının çeyizi üzerinde hak iddia edemeyecek ve çeyiz kızın babasının evine geri dönecektir. Ancak kayınpeder damadına başlığı iade etmezse, kadının çeyizinden başlığı kadar çıkarılacak, geriye kalan çeyiz kadının babasının evine dönecektir.

167. madde de ise, iki kadın ile ayrı ayrı evlilik yapmış (ve muhtemelen evlilik paketi düzenlenmiş) olan adamın her iki kadından doğan çocukların miras hakları söz konusu edilmektedir. “Eğer bir adam bir kadın alırsa (evlenirse), kadın ona çocuklar doğurursa, o kadın kaderine giderse (ölürse), ölümünden sonra adam ikinci bir kadınla evlenip, çocuklar dünyaya getirirse, sonra baba da ölürse, çocuklar analara göre mal bölüşmeyecekler, kendi annelerinin çeyizini alacaklardır. Baba evinin malını(da) eşit olarak bölüşeceklerdir. Diğer bir ifade ile aynı babadan ve farklı annelerden doğan çocukların her biri baba malının bütününden eşit hisse alma hakkına sahiptir.

173. madde ise bu duruma açıklık getirmektedir. “Eğer o kadın, girdiği yerde sonraki kocasına çocuk doğurursa, sonra o kadın ölürse, çeyizini ilk ve son çocuklar(birlikte) bölüşeceklerdir.”¹⁷⁵

Rahibelerin miras hakları konusuna gelince, bu sınıfa mensup birçok ayrı statüdeki kadınların miras hukuku da farklılık göstermektedir. Bu kadınların bazıları evlenirken aldıkları çeyize karşılık, ölen babalarının mülkünden hisse alamazken,

¹⁷⁴ Kılıç, 2002:

¹⁷⁵ Tosun-Yalvaç,2002:202

bazıları ise, bir varis gibi hisse alabilmektedir. 178. Madde de bir entum, naditum veya SAL.ZİKRUM'un babası ölümünden önce ona çeyiz verirken ayrıca mülk vereceğine dair bir belge yazmamış ise, babanın servetinden ona miras hissesi verilmeyeceği belirtilmektedir. Yani, ölen babanın tüm mirası erkek evlatlara intikal etmektedir. Ancak kardeşleri bu rahibe sınıfındaki kadına mirastan elde edilen yıllık gelirden onun hissesine karşılık gelen değeri kadar arpa, yağ ve yün vereceklerdir. Şayet kardeşleri o kadına hisse değeri vermezlerse, o kadın babasının tarla ve bahçelerinden hissesini alacak ve istediği kimseye işletmek üzere verebilecektir. Ancak, babasının terekesini hayatta olduğu müddetçe kullanacak, ölümü durumunda ise bu mülk kardeşlerine geri dönecektir. Bunun sebebi ise, bu tür kadınlar çocuk doğurmak zorunda olmadıklarından, çocuk sahibi olmadan ölmüş olmaları kuvvetle ihtimaldir. Bu yüzden varisleri de yoktur.

180. madde de buna benzer bir uygulama bahis konusudur. “ Eğer bir baba, ister manastır naditum'u, ister SAL.ZİKRUM olan kızına (evlenirken) çeyiz vermezse, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malından bir varis gibi hisse alacak,(fakat bu hisseden) yalnız yaşadığı sürece faydalanabilecek, kendinden sonra mal kardeşlerininindir”¹⁷⁶

181. madde de “Eğer bir baba, naditum, qadistum veya kulmaşitum (olan kızını) tanrıya adarken ona çeyiz vermezse, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malından varislik hissesinin 1/3 nü alacak, yaşadığı sürece faydalanabilecek, kendinden sonra terekesi kardeşlerininindir” denilmektedir.

182. madde de, Babilli Marduk naditu'nun baba evinden ayrılırken (mabede giderken) çeyiz almamış ise, babasının ölümünden sonra, baba evi malından kardeşleri ile birlikte 1/3 hisse alabileceği ve terekesini istediği kişiye vereceği belirtilmektedir.

183. maddede ise “Eğer bir baba şugitum olan kızını kocaya verirken çeyizler ve mühürlü belge yazarsa, baba kaderine gittiği zaman (öldüğü zaman) baba evi malından hisse almayacaktır.

184. madde de ise henüz evlenmemiş ve baba malından çeyizini almamış bir şugitum'un, babasının ölümünden sonra kardeşleri tarafından çeyiz verilmesi

¹⁷⁶ Tosun-Yalvaç,2002:204

suretiyle evlendirileceği belirtilmiştir. Yine 137. Maddeden şugitum kadınlarının kocalarına çocuk doğurdukları da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla din kadınları arasındaki statü karmaşıklığı burada da karşımıza çıkmaktadır.

Hammurabi kanununun 170. ve 171. maddeleri, köle kadınların özgür erkeklere doğurmuş oldukları çocukların miras alma konuları ile ilgilidir. Maddelerin içerisinden, köle kadından doğan çocukların baba mirasından pay alabilmeleri , babanın sağlığında bu çocukları meşru evlat kabul etmesine, yani “benim çocuklarım” deyip meşru eşinin çocukları ile eşit saymasına bağlıdır. Bu durumda muhtemelen resmi bir belge ile ve şahitler huzurunda bunu beyan ederdi. Aksi takdirde bu çocuklar babalarının mirasından hisse alamazlardı ve yaşça büyük olan erkek evlat miras bölüşümün de kayrılırdı yani, en büyük payı alırdı.¹⁷⁷

Eski Babil devrinde sosyal eşitsizlik olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu eşitsizliği en iyi Hammurabi kanununun 175. ve 176. Maddelerinde görülmektedir. Eğer saraya ait bir köle, bey kızı ile evlenirse ve bey kızı çocuklar meydana getirirse, kölenin sahibi, beyin kızının çocukları üzerinde kölelik hak iddia edemeyeceği gibi, erkek kölenin ölümünden sonra çocuklar annelerine verilmekle birlikte, evlilikten sonra edindikleri mülkün yarısı çocuklarını büyütmek için özgür kadına verilmekte, diğer yarısını da kölenin sahibi almaktadır. Bu iki maddeden soyluların açıkça kayrıldıkları görülmektedir.

168 ve 169. maddeler babaları tarafından mirastan mahrum edilen çocukların durumu ile ilgilidir. 168. madde de “Eğer bir adam oğlunu mirastan mahrum etmeye karar verirse, yargıçlara oğlunu mirastan mahrum edeceğim derse, yargıçlar kayıtları araştırarak; eğer oğul, mirastan men edilecek ağır bir suçu taşımıyorsa (işlememişse), baba oğlunu varislikten mahrum etmeyecektir” denilmektedir. Şu halde Hammurabi kanunu “mağduru koruma” ilkesini uygulamaktadır. 169. Madde de ise “Eğer (oğlu)mirastan mahrum edilecek (kadar) ağır bir suçu taşıyorsa (babasına karşı işlemişse) birinci defa için affedilecek, eğer ağır suçu ikinci defa işlerse, baba oğlunu mirastan mahrum edecektir”¹⁷⁸ şeklinde hüküm vardır. Burada öncelik varisin mağduriyetini önlemeye yönelik olup, mirastan reddedilmesi belli şartlara bağlanmıştır. Yani, varisin babasına karşı işlemiş olduğu suçun ağır olması ve aynı

¹⁷⁷ Kılıç, 2002:

¹⁷⁸ Tosun-Yalvaç,2002:204

eylemin tekrarlanması gerekmektedir. Çünkü mirastan men etme çok ağır bir ceza olup, aynı zamanda evlatlıktan çıkarılmayı da gerektirir. Dolayısıyla bu durumun çıkmamasına özen gösterilmiştir. Öte yandan bu durum tek taraflı bir hadise olmadığından, babanın mevcut hakları da garanti altına alınmıştır.

Bütün bu ifadelerden insanlığın ilk devirlerinden itibaren, toplum ve aile düzeninin sağlanması ve bu çerçevede gelecek nesillerin müreffeh kılınması için önem arz eden birçok uygulama hukuk kuralı şekline sokularak kanunla tespit edilmiştir. Şayet malı elinde tutan adam satın aldığı adamı gösteremez, şahit götüremez ise, malın kendisine ait olduğunu söyleyen adam da şahit bulamaz ise birince surette mal elinde tutulan adam hırsız sıfatı ile idam olur.

Davadan önce satan vefat etmiş olursa mal elinde bulunan malı yine sahibine vermek zorundadır. Kendisi de bunu almak için vermiş olduğu bedelin beş mislini ölen kişinin mal varlığından isteyebilir. Şahitler uzaktaysa hâkim altı ay kadar davayı tehir edebilir. (madde 12-13)

BABİLLİLERDE EKONOMİK HAYAT

1) ZİRAAT

Dünyanın bilinen en eski tarım toplulukları Yukarı Fırat vadisinde ve Mezopotamya yakınlarındaki dağ eteklerinde yaşamışlar. 6000'lerde, daha sonraki belgelerden bilinen bütün temel gıdalar yetiştiriliyordu ve başlıca sürü hayvanları - koyun, keçi, sığır ve domuz- ehlileştirilmişti. Ayrıca bu tarihlerde (en azından kuzey Babil Ülkesi'nde) sulama teknikleri de iyice gelişmişti ve (kanıtlanamasa da) bir çeşit ilkel saban kullanıldığı düşünülmektedir. Sulama ve sabanlı tarımın gelişmesi -ve buğday, arpa gibi buğdaygillerin de kolaylıkla elde edilebilmesi- kurak iklimine karşın Babil Ülkesi'ni eski dünyanın en zengin tarım bölgesi haline getirmiştir. Arazinin düzlüğü nedeniyle akaçlama olanağı olmaması, daha sonra toprak tuzlanması problemleri yaratacaktır. Olasılıkla bununla ilgili olarak M.Ö 2000 öncesine ait belge bulunmaktadır. Geri dönüşü olmayan bu süreç, daha önce çok verimli olan büyük ekim alanlarının terk edilmesine yol açmış ve muhtemelen M.Ö. 2. Bin yılın ilk

yarısında, daha önce bahsettiğimiz gibi yerleşimin ve dolayısıyla politik gücün kuzeye kayma nedenlerinden birini oluşturmuştur.

Babil Ülkesi'nde hem buğday hem de arpa yetiştirildiği halde, tuzlanma ve kuraklığa buğdaydan daha dayanıklı olduğu için, arpa kısa zamanda temel gıda haline geldi, aynı zamanda "karaciğeri mutlu kılan, yüreği sevinçle dolduran" sıvı, yani bira yapımının da hammaddesini oluşturmaktaydı.¹⁷⁹

Tarih öncesi yerleşmelerde henüz görmediğimiz akdarı, daha az yetiştirilirdi; pirinç M.Ö. 1. binyıla, muhtemelen Pers dönemine kadar bilinmiyordu. Baklagiller ve baklamsı sebzeler, tarih öncesi beslenmede çok önemli yer tutardı ama daha sonraki belgelerde çok sözleri geçmez. Yine de, bu metinlerin halkın bahçe ekinlerinden değil, daha çok büyük çiftliklerde ya da tapınak ve saray için yetiştirilen temel gıdalardan bahsettiği unutulmamalıdır. En çok sözü edilen sebzeler, şimdiki gibi temel besin maddesi olan soğan, sarımsak ve pırasadır; şalgam, marul ve salatalık da bulunur. Su teresi, hardal, kimyon ve kişniş gibi baharatlı tohumlar da kullanılmaktadır. "Susam" sözcüğünün Akadca formu belgelerde karşımıza çıkar ama palebotanik örnekler arasında, M.Ö. 6000'den önce de kullanıldığı bilinen keten tohumundan başka yağlı tohum henüz bulunmamıştır. Susam, keten tohumuna çok benzer ama daha açık renklidir; dolayısıyla, belki de sözcük önceleri keten tohumu için kullanılmaktaydı ve İslami dönem başlarına kadar geç bir tarihte, doğudan gelen ve bugün susam olarak bilindiğimiz maddenin adı haline gelmişti. Şam fıstığı ve badem de bitkisel yağ sağlamaktaydı ama bu ağaçlar sadece dağ eteklerinde yetişiyordu. Zeytinyağı muhtemelen tanınıyor ama yerel olarak üretilmiyordu. Sinnaherib Ninova bahçelerinde "yağ ağacı" yetiştirmeye çalışmış gibi görünse de, Mezopotamya düz ovasında zeytin hiçbir zaman başarıyla yetiştirilememiştir. Keten ("yün veren ağaç") de ilkin aynı Asur kralı tarafından tanıtılmıştır.

Hurma ağacı, Akdeniz'de zeytin ağacının durumuyla kıyaslanabilecek kadar özel bir yer tutardı. Olasılıkla ilkin Aşağı Mezopotamya havzasında bir yerde yetiştirilmişti. Kurutulup depolanabilen çok besleyici bir ürün olmasına ek olarak, hafif yapılar için ahşap, ip için elyaf, çatı için yaprak gibi işlerde de kullanılabilirdi. İlk

¹⁷⁹ Oates: 2004: 204

palmiye sürgünü, sap kerevize benzer bir ürün verirdi ve M.Ö. 1. binyılda meyvesinden alkollü içecek yapılırdı, M.Ö 2. binyıl başlarından, palmiye çeşitleri ve onların değişik kısımlarıyla ilgili yaklaşık 150 sözcüklük listeler ulaşmıştır günümüze. Hurma aynı zamanda temel tatlandırıcı olarak da kullanılırdı. Hurma ve nar en çok bulunan meyvelerdi; elma, armut, incir ve bir tür erik de bilinmektedir.

Toprakların mülkiyeti bir bakıma saraya ve tapınağa aitti. Ev ya da aile işletmeleri Babil ekonomisinin krala vergi ve hizmet sağlanmasının temelini oluşturuyordu. Küçük çiftçi işletmeleri, öncelikle de krallık topraklarını işleyenler aktif ve verimli kalmalıydılar bu yüzden mala karşı işlenen suçlar en azından gözdağı vermek amacıyla belirtilen cezalar dikkati çekecek kadar ağırdır. Kim “tanrının ya da sarayın malını çalarsa” –sonuçta iki durumda da kraldan bir şey çalınıyordu- öldürülecekti. Kim çalınmış malı başkasına satar ya da yalnızca saklarsa, onu da yine ölüm cezası bekliyordu. Çalınmış malı elinde bulundurduğu ispat edilen -belge ve mühürle- kanıtlayamayanın da cezası da ölümdü. Bir başkasına böyle bir suç yükleyen ancak bu ağır suçlamayı tanıklarla kanıtlayamayan da idam edilecekti. Tanık göstermesi için ona altı aylık süre tanınıyordu.¹⁸⁰ Demek ki yalan yere birini itham etmenin cezasını da hırsızlık yapan kadar ağırdı. Ayrıca yalancı şahitliklere de aynı cezayı uygun görülmesi dikkat çekicidir.

Hammurabi Kanunu, arazi ve tarla gibi gayrimenkullerin kiralanmasında, kiracıyı kiraladığı toprağı işlemekle mükellef tutmaktadır, Bu husustaki ihmallere karşı kanunda toprak sahibinin menfaatleri korunmuştur. Hammurabi tarlanın mutlaka işlenmesini savunmaktadır. Çünkü Babilonya’da verimli toprak çok sınırlıydı ve bir yandan artan nüfus, öte yandan toprağın tuzlanması nedeniyle tarlaların verimindeki düşme eğilimi eldeki topraktan olabildiğince iyi yararlanmayı zorunlu kılıyordu. Bu yüzden tarımsal çalışmaların savsaklanması ağır bir suç olarak cezalandırılıyor ve borçlu tarladan ürün almamasına karşın tam ödeme yapmakla yükümlü tutuluyordu.¹⁸¹ Yasada yer alan 42, 43, 53, 55, 56 ve 65. maddeler bahsettiğimiz hususu içermektedir.

¹⁸⁰ Klengel,2001:205

¹⁸¹ Klengel,2001:216

Madde - 42 Eğer bir adam, bir tarlayı işlemek üzere kiralarsa (fakat) tarlada arpa yetişmezse ve tarlada iş yapmazsa bu ispat edilecek ve (bitişik) komşusunun (ürünü) oranında arpayı tarla sahibine verecektir.¹⁸²

Madde - 43 Eğer tarlayı işlemeyip gen bıraktıysa tarla sahibine, (bitişik) komşusundaki gibi arpa verecektir. Gen bıraktığı tarlada gen bozacak, diziye (arka) ekim yapacak, tarla sahibine iade edecektir.

Madde - 65 Eğer bahçıvan, bahçeyi tohumlamadıysa ve (bu yüzden) ürün azaldıysa bahçıvan bahçe ürününü bitişik bahçeye göre sayacaktır. (ödeyecektir)

Madde - 44 Eğer bir adam, gen bir tarlayı üç yıl içinde açmak üzere kiraladıysa, (fakat) kol atıp (tembelleşip) tarlayı açmazsa dördüncü yıl tarlada gen bozacak, kesek kıracak ve arka ekim yapacak tarla sahibine iade edecektir. Her 18 İKU için 10 GUR arpa sayacaktır (ölçecektir).

Görüldüğü gibi yasada yer alan bu maddede yeni açılan araziye kiralamada ihmalde bulunan kişi, tarlayı hiçbir kazanç sağlamadan işlenecek duruma getirmekle zorunlu tutulduğu gibi bir ailelik tarla başına 10 GUR buğday yani kira belgelerinde istenenden daha fazla bir oran vermekle yükümlü kılınıyordu. Kuşkusuz bu durumda kiracı bu bedeli ancak işlediği başka toprakların ürününden ya da buğdayı borç olarak ödeyebilirdi. Demek ki Hammurabi tarla ve bahçe kiralayıp işlerini ihmal edenlere karşı böylesine katı maddelerle önlem almak zorunda kalmıştır.

Yukarıdaki maddelerde dikkatsizlik ve önemsememek yüzünden oluşacak zayıttan o kişi sorumlu tutulduğu ve ceza olarak da zarar sahibinin yetiştireceği kadar ürün ödemek zorunda kaldığını görmekteyiz.

Hammurabi Kanununa göre, arazi, tarla, bahçe gibi gayrimenkullerin kiralınmasında, gayrimenkullerin kiracının elde ettiği mahsulden, mal sahibinin bir miktar hisse alması şartıyla da kiralabilmesi yer almaktadır. Yani tarlanın

¹⁸² Tosun-Yalvaç,2002:189

kiralınması sonucu elde edilen gelirin yarısını veya üçte birini mal sahibi alırdı. Meyve bahçelerinden elde edilen gelirin ise üçte bir veya üçte ikisini alırdı.

Madde - 64 Eğer bir adam, bahçesini tohumlamak için bahçivana verse, bahçivan bahçeyi (elde) tuttuğu sürece (kira olarak) ürünün 2/3 nü bahçe sahibine verecek, 1/3 nü kendisi alacaktır.¹⁸³

Madde - 37 Eğer bir adam, bir askerin, bir balıkçının veya bir vergi mükellefinin tarlasını, bahçesini veya evini satın alırsa, tableti (sözleşmesi) kırılacaktır. (Gümüşten ödediği parayı) kaybedecektir. Tarla, bahçe ev sahibine dönecektir.¹⁸⁴

Hammurabi Kanununda arazi, tarla, meyve bahçesi gibi gayrimenkullerin kiralınması neticesinde oluşan borçlanma ile ilgili çeşitli hükümler bulunmaktadır. Mesela, bir arazinin kiralınmasında kiracının ödeyeceği kira bedeli ve kira müddeti hakkında o arazinin işlenmiş veya işlenmemiş olmasına göre ayrı ayrı hükümler bulunmaktadır. İşlenmiş bir arazi kira akdinin mevzuunu oluşturuyorsa bu durumda kiracı arazi sahibine belirli zamanlara belirli bir kira bedeli öderdi. Eğer kiralanan gayrimenkul işlenmemiş bir arazi ise, bu durumda kiracı ilk sene hiçbir şey ödemez, ikinci senede ekseriyetle hiçbir şey vermez, ancak üçüncü sene tespit edilen kira bedelini öderdi.¹⁸⁵ Herhalde bu toprağın işlenmesinin güç olduğu kiralamanın ilk yılında henüz bir ürün beklenemeyeceğinin göz önüne alınmasından dolayıdır. Kira müddeti hususunda ise, işlenmiş bir arazinin icarında normal süre bir yıldır. Eğer işlenmemiş bir arazi kiraya verilmişse, bu durumda kira müddeti üç senedir. İşlenmiş bir arazi tarla ile birlikte kiraya verilmişse, icar müddeti yine üç senedir. Kiracının kiraladığı bir bahçede meyve fidanları dikmesi halinde kira müddeti beş senedir.

Madde - 60 Eğer bir adam, bir tarlayı ağaç dikmek üzere, bahçivana verirse, bahçivan bahçeye (ağaç) dikerse dört yıl bahçeyi yetiştirecek, beşinci yıl bahçe sahibi ile bahçivan bunu eşit olarak bölüşecekler, bahçe sahibi hissesini seçip alacaktır.

¹⁸³ Tosun-Yalvaç,2002:192

¹⁸⁴ Tosun-Yalvaç,2002:189

¹⁸⁵ Okandan,1951:302

59. Maddeyi baktığımızda ise izinsiz olarak kesilen ağacın ağır gümüş cezasına çarptırıldığını görüyoruz. “Eğer bir adam, bahçe sahibi olmaksızın (izinsiz olarak) adamın bahçesinden ağaç keserse 1/2 MANA gümüş tartacaktır.”¹⁸⁶ Bu da bize Babilonya’da ağaçların sahip oldukları değerle kolayca açıklanabilir.

Kanunda yer alan 45. maddeye göre kiracının sorumluluğu olmaksızın kötü ürün elde edilmesi, örneğin ürün tarladayken su baskınına uğraması durumunda zarar tarlayı işleyen kiracınındır.

Madde-45 Eğer bir adam, tarlasını ürün almak üzere kiraya verirse, tarlasının ürününü alır (fakat) sonra tarlayı su basarsa veya sel götürse, zarar (tarlayı) işleyenindir.¹⁸⁷

46. maddeye göre ise, tarla sahibine kira ürününün yarısı ya da üçte birinden söz edilmektedir. Henüz ödenmemişse, felaketten kurtulan tahıl kiracı ile kiralayan arasında yaptıkları sözleşmeye göre paylaşılacağı belirtilmektedir.

Madde-46 Eğer tarlanın kira karşılığı olan gelirini almadıysa (fakat) yarıya yahut 1/3 hisseye tarlasını verdiyse, tarlada yetişen arpayı, tarlayı işleyen ile tarla sahibi (belli) bir orantı içinde bölüşeceklerdir.

Tarlanın sel baskınına uğramasında doğal bir afet söz konusu değil de bir başka çiftçinin ihmali var ise, bu durumda bu çiftçi zarara uğrayanın zararını karşılamak durumundadır.

Madde - 55 Eğer bir adam, sulamak için bir kanal açarsa (ve onun bakımından) tembellik ederse (bu yüzden) yandaki tarlayı su basarsa ona (komşusunun yetiştirdiği kadar) arpayı ödeyecektir.

Madde - 56 Eğer bir adam, suyu açıp yandaki tarlanın işlerini su altında bırakırsa, her BUR için 10 GUR arpa ödeyecektir.

¹⁸⁶ Tosun-Yalvaç,2002:191

¹⁸⁷ Tosun-Yalvaç,2002:190

Madde - 53 Eğer bir adam, tarlasının kenar (su) bendinin kuvvetlendirilmesinde ihmal gösterip, bendi sağlamlaştırmazsa ve bende delik açılırsa ve (ekim yapılacak) tarlayı su götürürse, bendinde delik açılan adam zarar gören arpayı ödeyecektir.

Hammurabi Kanununda doğal afetler sonucunda tarladaki ürünün heba olması durumunda borçlu çiftçi ve alacaklı arasında yapılmış akitte madde 48'de yer aldığı gibi değişikliği öngörmektedir.

Madde - 48 Eğer bir adamın borcu varsa (fakat) tarlasını fırtına tanrısı su altında bırakırsa veya sel götürürse yahut susuzluktan tarlada arpa yetişmezse, o yıl arpayı alacaklıya ödemeyecektir. Tableti (vesikası) ıslatılacak (silinecek) ve o yıl faiz vermeyecektir.¹⁸⁸

Hammurabi Kanununda tarladan ürün alınmaması durumunda borçlu ve alacaklı arasında yapılmış olan akitte değişiklik olmayacağı 52. maddede belirtilmiştir.

Madde - 52 Eğer (tarlayı) işleyen tarlada arpa veya susam yetiştirmediyse (mahsul olmadıysa) sözleşmesi değişmeyecektir.

Kanunda yer alan başka maddeler alacaklılara, borçluların tüm ürününe el koymayı ya da elinden bütün toprağı alarak hasat etmeyi yasaklamıştır. Kanuna göre hasadı borçlu yapmalı ve sonra tarlanın ürününden alacaklıların borcunu ödemeliydi ve eğer bunu gümüş olarak yapamıyorsa, o zaman alacaklının tahıl ya da diğer tarla ve bahçe ürünlerini de kabul etmesi gerekiyordu.¹⁸⁹

Madde - 66 Eğer bir adam, bir tüccardan gümüş (para) alırsa, tüccarı (parayı) geri isterse ve verecek hiçbir şeyi yoksa, tohumlamadan sonra bahçesini tüccara verip, ona "bahçede gümüşünün (para) karşılığı ne kadar hurma varsa götür" derse (ve) o tüccar razı olmazsa bahçede ne kadar hurma varsa, bahçe sahibi onu alacaktır.

¹⁸⁸ Tosun-Yalvaç,2002:190

¹⁸⁹ Klengel,2001:218

Gümüş ve faizi tabletine göre tüccara ödeyecek, tarlada yetişmiş olan fazla hurmayı da bahçe sahibi alacaktır.¹⁹⁰

48, 52, 66 cı maddelere baktığımızda doğa güçleri ürünü yok ettiğinde faizi, en azından afet yılı için siliniyordu. Bu durumda tabletini ıslatması yani sözleşme metninde değişiklik yapmak için tabletin toprağını yeniden yumuşatması gerekiyordu. 66 madde ise alacaklılara, borçluların tüm ürününe el koymayı ya da elinden bütün toprağı alarak hasat etmeyi yasaklıyordu. Tersine hasatı borçlu yapmalı ve sonra tarlanın ürününden alacaklının borcunu ödemeliydi. Bunu gümüş olarak yapamıyorsa, o zaman alacaklının tahıl ya da diğer tarla ve bahçe ürünlerini de kabul etmesi gerekiyordu. Küçük çiftçilerin üretimin işlerliğine ve artan borçlanmadan zarar görmesine ne denli önem verdiği buradan da anlaşılmaktadır.¹⁹¹

Eski Babil Devleti'nin küçük çiftçilerinin üretiminin işlerliğine ve artan borçlanmadan zarar görmemesine ne denli önem verildiği yasadaki mevcut maddelerden anlaşılmaktadır.

Madde - 253 “Eğer bir adam, bir adamı tarlasının başında dursun diye kiralarsa, tohumluk ve yemliğı önceden verirse ona sığır emanet eder, tarla işlemek üzere onunla sözleşme yaparsa ve eğer o adam tohumu veya yemi çalarsa, elinde yakalanırsa bileği kesilecektir.” Görüldüğü gibi malı ve sahibini korumayı önem veren kanunlar hırsızlık olayında en ağır cezalar öngörmektedir.

Özellikle değinilmesi gereken bahçe kiralama, yani bahçe arazisinin ve tek tek hurma ağaçlarının kiralınmasıdır.¹⁹² Kiralama bir ürün payı ile gerçekleşiyorsa, burada kiracı genellikle yalnızca üçte bir, buna karşılık kiraya verene üçte iki ayrılıyordu. Yani tarla kiralamada geçerli kuralın tersini görüyoruz. Herhalde bunun nedenini, bahçe kiralayan -burada öncelikle hurmalıkların kiralınması söz konusudur- kiracının tarladakinden çok daha az çalışmasında aramak gereklidir. Bir bahçıvanın görevleri yapay dölleme, gözetim, hasat ve hurmaların olgunlaşmasını tamamlamasını kapsıyordu. Ayrıca bazı sözleşmelerde toprağın bellenmesi, hurma

¹⁹⁰ Tosun-Yalvaç,2002:192

¹⁹¹ Klengel,2001:219

¹⁹² Klengel,2001:215

ağaçlarının çiçeklerinin gözetilmesi gibi görevler içeren özel maddelerde eklenmiştir.¹⁹³

Birçok sözleşmede, kiralama nesnesi olarak tarla ve bahçeden birlikte söz edilmektedir. Dolayısıyla kira bedeli olarak hurmanın yanı sıra arpa yada susam da saptanmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla yalnızca ağaçlar değil, bugün hala Güney Irak'ın hurma bahçelerinde görüldüğü gibi, tahıl ve sebze tarımında yararlanılan bahçe toprağının kendisinde kiralanıyordu.

Toprak kiralama uygulaması pek çok Eski Babil belgelerinde gösterilmektedir. Kira nesnelerinin belirtilmesi (tarla, bahçe ya da hurma ağaçları, işlenmemiş toprak vb.) nesnenin büyüklük ve yeri, kiraya verenin adı belirtilip kira sözleşmesi kaydedilirdi. Sıklıkla kiralama amacı belirtilerek “işlemek üzere”, “tarla açmak üzere” vb. ifade edilirdi. Bundan başka gümüş bazında hesaplanmış toprak tanımlanmaktadır.¹⁹⁴

Eski babil dönemin de toprak kiralamanın, tarım alanını ve böylece de geliri arttırmada normal ve sıkça karşılaşılan bir durum olduğunu görüyoruz. Krala hizmet edenlere toprak tahsisi nedeniyle birçok tarlanın bizzat tarımla uğraşmak istemeyen ya da uğraşamayan kişilerin eline geçtiğini bu yüzden kiralama Babil'de önemli rol oynadığı görülmektedir. Eski Babil dönemine dayanan bir ders metninde bir toprak kiralayıcısının görevlerine değinilmektedir. “o toprağı sürececek ve tohum ekecektir., ekin evleklerinin ağzını hafifçe örtecektir. –herhalde içlerine su verildikten sonra-, tarladaki kesekleri toplayacak ve tarlayı bir kamış çitle çevirecektir. Sonra da tarlaya üşüşüklerinde ceylan ve çekirgeleri kovalayacaktır. O erken kalkıp geç yatacaktır.” Bu metnin başka yerinde ise tarlanın bellmesi ve korunması, kuşların kovalanması ve yabani bitkilerin ayıklanmasının yapılması gerektiği işler olarak sayılmaktadır. “o tarlasını sulayacak, ekinini yetiştirecektir. Hasat zamanı tarlayı tırmıklayacak “parçalayacak” ve belgeyle kararlaştırılan miktarı tarla sahibine ölçüp verecektir. Ayrıca tarlanın işlenmesi de ana çizgilerle aktarılmıştır.” Tarlayı bir çapayla çapaladıktan sonra, bir bahçe tırmığıyla tırmıklayacak ve tarlayı kabarttıktan sonra el sabanıyla tohum için toprağı sürecektir. Bir, iki, üç sulamada bunu suya doyuracaktır,

¹⁹³ Klengel,2001:216

¹⁹⁴ Klengel,2001:214

dolaplı kuyunun kazıklarını bağlayacak ve su çekme düzeneğini yerleştirdikten sonra su çekecektir. Demek ki bu kiralık toprak kuyudan daha yüksekte bulunuyor ve bir kaldırma düzeneği –bugün hala her yerde rastlanabilen- yardımıyla sulanması gerekiyordu. Basit karasabanlar o denli pahalı değildi ve herhalde her yerde bulunuyordu, oysa tunçtan saban saray ve tapınağın krallık topraklarını işleyenlere ödünç veriliyor ya da diğer küçük çiftçilere kiralanıyordu.¹⁹⁵

2) HAYVANCILIK

Babil dönemini günümüzle karşılaştırdığımızda, onların da birçok hayvan hakkında bilgileri olduğunu görmekteyiz. Onları evcilleştirip yününden, etinden, sütünden yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ticaret için kara eşekler kullanıldığı, bazı maddelerden anlaşıldığı kadarıyla atın binek olarak kullanıldığı ancak, yaygın olarak yük taşımak için kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Irak müzesindeki Bağdat'ta Tel Harmal (şadduppum) tapınağının girişindeki aslan heykeli olsun, Paris'teki Louvre müzesindeki dağ keçisi biçimindeki ayaklarıyla üç ayaklı kase olsun, silindir mühürlerde görülen at, deve, geyik figürleri olsun Babillilerin bir çok hayvanı tanıdıklarına delildir.

Et, yoğurt ve peynir gibi hayvani gıdalar da yenmekteydi. Beslenmede et önemli yer tutmazdı, yoksullar muhtemelen sadece şenlikler sırasında yerlerdi. Sıcak iklimde çabuk bozulan süt popüler bir içecek değildi ve daha çok ilaç yapımında kullanılırdı. Böylece süt, hayvanların midelerinde depolanır ve midedeki reninle temas edince tıpkı peynir yada Hintlilerin manda sütünden yaptığı yağ gibi geç bozulan, faydalı bir ürün elde edilirdi. Hayvanlar sadece et ve süt için değil, deri ve yün için de yetiştirilirdi. Koyunların ehlileştirildikten sonra değişime uğramasıyla ortaya çıkan kıvrıkcık yünü sanayide kullanılmaktaydı; Tepe Sarab'dan (Kirmanşah yakınları) gelen kil bir koyun figürü üstünde açıkça görülen kıvrıkcık lifler, bu gelişmenin en azından M.Ö. 6. binyılda gerçekleştiğini göstermektedir. Çeşitli koyun türleri için 200 kadar Sumerce sözcük vardır; ekonomik açıdan en önemlileri "semiz", "yağlı kuyruklu" ve "dağ" koyunlarıydı. Keçi kılı da halı dokuması ve kaplarda kullanılırdı. Domuzlarsa, hem etleri hem de yağ ve derileri için yetiştirilirdi. Erken dönemlerde ağır yük çeken hayvan olarak sadece öküz kullanılırdı ama M.Ö. 4. binyılın ikinci yarısında tekerlekli

¹⁹⁵ Klengel,2001:213

arabaları çekmek için yaban eŖeđi de kullanılıyordu. Yük hayvanı olarak en çok eŖek kullanımı yeğlenirdi ve 2. binyılda atın tanınmasından sonra bile: en önemli yk hayvanı olarak kaldı (at daha çok savaŖ arabalarında ve M.. 1. binyılda süvari birliklerinde kullanılırdı) Deve Mezopotamya'nın yöresel hayvanı değildi. Eski dönemlerden itibaren tanındığı halde, M. 1. binyıla kadar deve yaygın olarak kullanılmamıŖ, o dönemde bile göçebe Arap kabileleriyle sınırlı kalmıŖtı. M.. 7. ve 6. yüzyıllarda Arapları cezalandırmak için Sargon sülalesi ve Geç-Babil kralları tarafından yapılan seferler sonucu çok sayıda deve ele geçirildi ve Babil pazarlarında devenin fiyatı çok dŖt.¹⁹⁶

Bal bilinmekte ve belli ki yaban arısı kovanlarından toplanmaktaydı ama eski dönemlerde nadir bulunurdu ve M..1. binyılda bile pahalıydı; bal mumu ise, ilaç yapımı ve yazı tahtası yüzeyinin hazırlanması gibi eŖitli iŖlerde kullanılırdı. Babil'deki müzede bulunan, Suhi ve Mari valisinin bir (M. 8. yüzyıl) dikme taŖında, arıcılığın ilk tanıtımı anlatılır: “Atalarım zamanında kimsenin bilmediği ve öğretmediği bal yapan sinekleri ben tanıttım; bal ve balmumu toplasınlar diye, Gabarini'nin bahçelerine yerleŖtirdim onları. Balı kaynatarak mumundan ayırmayı da öğrendim; bahıvanlarım da bunu biliyorlardı”.¹⁹⁷

Erken dönemlerde balıćılıć çok önemli bir ek besin kaynağıydı. Ve eski Babil dönemi kadar gerilere giden ekonomik belgelerde büyük miktarlarda ve çok eŖitli balıktan söz edilir.(Sumer belgelerinde 50'nin üzerinde balık türünün adı geçer). Ama, bu dönemden sonra balık ve balıćılıktan bahsedilmez olur; dahası, geç Babil döneminde Uruk'ta balıćı sözcüğü kanunsuz kiŖi anlamına bile gelir. rdek, kaz ve – muhtemelen yabanıl olan- baŖka yabani kuŖlardan belgelerde bahsedildiği gibi, kuŖ avcıları ve kuŖ yetiŖtiricilerinin de adı geçer. Tavuk bunlara daha geç olarak M.. 1.binyılda katılmıŖ ve M.. 600 dolaylarında Yunanistan'a varmıŖtır. Tavuk Suriye'de “Akad KuŖu” olarak bilinirdi. ekirgede zevkle yenen bir besindi.

Hammurabi Kanunu, hayvanlar tarafından baŖkalarının tarlalarında veya doğrudan doğruya Ŗahıslara dayanan zararlardan dolayı da mesuliyet esaslarını kabul etmiŖtir.

¹⁹⁶ Oates, 2004: 207

¹⁹⁷ Oates, 2004: 205

Madde - 57 Eğer bir oban, küçükbaş hayvanlarını otlatmak için tarla sahibi ile uyuşmaz ve tarla sahibi olmadan (izinsiz olarak) hayvanlarını tarlada otlatırfa tarla sahibi tarlasını hasat ettiğinde tarla sahibinin izni olmadan tarlada otlatan oban (hasadın) stnde (fazla olarak) her BUR için 20 GUR arpa tarla sahibine verilecektir.

Madde - 58 Eğer hayvanlar ayırdan çıktıktan sonra, bütün sürü şehir kapısından (gizlice) szlrse yeniden çıkarsa ve oban hayvanları bir tarlaya salarsa, o tarlayı hayvanlara yedirirse, tarlayı yeniden oban, tarlayı (Sonradan) koruyacaktır. (bekçiliğini yapacaktır) Hasat zamanı her BUR için 60 GUR arpa tarla sahibine ödeyecektir.¹⁹⁸

Yukarıda verdiğimiz kanun maddelerinden de anlaşılacağı gibi yapılan zararın tazmini, zararı yapan hayvanları idaresi altında bulunan kimseye yüklenmiştir. Ancak kanunlarda bu gibi zararların tazmini hususunda hayvan sahibinin sorumluluklarını da göz önünde bulundurulmaktadır. Yasada yer alan madde 250, 251 ve 252 bu hususa açıklık getirmektedir.

Madde - 250 Eğer bir öküz, sokakta giderken bir adama toslayıp ölümüne sebep olursa, o davada şikayet yoktur.

Madde - 251 Eğer bir adamın öküzü ssken ise (ve) bölgenin ilgilileri onu uyardıkları halde boynuzunu kreltmediyse, öküzüne sahip çıkmadıysa, o öküz, bey sınıfından birini ssp ölümüne sebep olduysa 1/2 MANA gümüş verecektir,

Madde- 252 len adamın kölesi için 1/3 MANA gümüş verecektir.¹⁹⁹

şahıslara dayanan zararlardan dolayı meydana gelen borçlanma durumu ise aşağıda verdiğimiz kanun maddelerinde görebiliriz.

Hammurabi Kanununu ziraat işlerinde çalıştırılmak üzere hayvanların da kira akdine mevzu olabileceklerini kabul etmektedir. Hayvanlar için tespit edilen kira

¹⁹⁸ Tosun-Yalvaç,2002:191

¹⁹⁹ Tosun-Yalvaç,2002:209

bedeli kanunda yer alan 242, 243, 268, 269, 270 ve 271. maddelerde olduğu gibi hayvanın cinsine göre değişmektedir.²⁰⁰

Madde - 242 Eğer bir adam, bir öküzü bir yıllığına kiralarsa, dip öküzün (sabana bağlı öküzün) emeği karşılığı 4 GUR arpa

Madde - 243 Orta öküzün bedeli karşılığı 3 GUR arpa sahibine verecektir.

Madde - 268 Eğer bir adam bir öküzü harman (dövmek) için kiralarsa, bedeli 2 sutum arpadır.

Madde - 269 Eğer bir eşeği (harman) dövmek için kiralarsa karşılığı 10 qu arpadır.

Madde - 270 Eğer bir keğiyi (harman) dövmek için kiralarsa, bedel, 1 qa arpadır.

Madde - 271 Eğer bir adam, sığır, araba ve sürücüsünü kiralarsa günde 10 qu arpa verecektir.²⁰¹

Kiralanan bir hayvanın ölümü veya sakatlanması halinde kiracı ve kiralayanın hakları da yasada yer alan 244, 245, 246, 247, 248 ve 249. maddelerde açıklanmıştır.

Madde - 244 Eğer bir adam, bir öküz (veya) bir eşek kiralarsa ve kırdan aslan onu öldürürse, (zarar) sahibinindir.²⁰²

Madde - 245 Eğer bir adam, bir öküz kiralayıp ihmal ile veya dayakla ölümüne sebep olursa, öküz sahibine, öküz yerine öküz ödeyecektir.

Madde - 246 Eğer bir adam bir öküz kiralayıp ayağını kırar, onun liflerini ezerse öküz sahibine öküz yerine öküz ödeyecektir

²⁰⁰ Tosun-Yalvaç,2002:208-209

²⁰¹ Tosun-Yalvaç,2002:210

²⁰² Tosun-Yalvaç,2002:208

Madde - 247 Eğer bir adam, öküz kiralayıp gözünü kör ederse fiyatının yarısı kadar gümüşü öküzün sahibine verecektir.

Madde - 248 Eğer bir adam, bir öküz kiralay, boynuzunu kırar, uruğunu ezer veya sırtının etini sıyırırsa fiyatının ¼ 'nü gümüş olarak verecektir.

Madde - 249 Eğer bir adam, bir öküz kiralay ve öküzü tanrı çarpar,(hastalanır), ölürse öküzü kiralayan adam tanrı yemini edip, serbest kalacaktır.

Madde - 261 Eğer bir adam, sığır ve koyun sürüsünü gütmek için bir çoban kiralarsa ona bir yılda 8 GUR arpa verecektir.

Madde - 264 Eğer bir çoban, kendisine verilen sığır veya koyun sürüsünü gütmek karşılığı olan emeğinin karşılığını tamamen alıp memnun olduğu halde, sığırın sayısını eksiltir, koyunun sayısını eksiltir, yavru (verimini) azaltırsa (her şeye rağmen) sözleşmesi gereğince, yavruyu ve verimi verecektir.²⁰³

Madde – 265 Eğer, kendisine gütmek üzere sığır ve koyun sürüsü verilen bir çoban, ihanet edip (hayvanların) damga değıştirir veya para karşılığı (onları) verirse, bu ispat edilecek, çaldığı sığır ve koyunun 10 katını sahiplerine ödeyecektir.

Madde - 266 Eğer bir ağılda tanrı dokunması (salgın hastalık) vaki olur veya bir arslan (bir hayvanı) öldürürse, çoban tanrı önünde temize çıkacak, ağılın (hayvan) kırılmasını ağıl sahibi kabul edecektir.

Madde - 267 Eğer çoban ihmal edip ağılda sakatlık meydana getirirse, ağılda çıkan sakatlığın zararını, sığırı sağlamaştırarak (sakatlığı gidererek) sahiplerine verecektir.²⁰⁴

²⁰³ Tosun-Yalvaç,2002:209

²⁰⁴ Tosun-Yalvaç,2002:210

3) MADENCİLİK

Tarım ürünleri yönünden zengin olmasına karşın, Babil Ülkesi taş, kereste ve maden cevheri gibi önemli malzemelerden yoksundu. İnşaatlarda ve çömlek yapımında kullanılan, alüvyon ovasının bereketli çamurundan başka doğal kaynak yoktu bölgede. Dolayısıyla ticaret çok önemliydi ve çok erken dönemlerden itibaren Babil ülkesi ile Yakın Doğu'nun diğer bölgelerini birbirine bağlayan geniş bir ticaret ağı oluştu. Fırat başta olmak üzere nehirler ve kolları, tüm Mezopotamya tarihi boyunca başlıca ticaret tahıl oldu; ayrıca insan, malzeme ve daha sonraları askeri birlik taşımada da kullanıldı.²⁰⁵

Ölüler pişmiş topraktan gömütlerle ailenin oturduğu evin toprağına gömülüyordu. Çocuklar genelde küp denilen, bir tanesi kapak işlevi gören iki hazneli kabirlerde toprağına veriliyordu. Mezarlardan çok sayıda mücevher çıkmıştır: altın, gümüş ve değerli taşlı kolyeler. Bu taşlar arasında çeşit çeşit akik, balgam taşı, lacivert taşı, kaya kristali ve turkuvaz vardı. Bunlardan hiçbirisi hammadde sahibi olmayan Mezopotamya'dan gelmiyordu, hepsi ithal ediliyordu. Neo-Babil döneminde birçok taşın daha ucuza mal olan taklitleri yapılıyordu.

Ticari girişimlerin yaygınlaşması ve aynı zamanda karmaşıklaşması, paranın aracı rolünü zorunlu kılıyordu. M.Ö. 3. Bin yılda bedelin, arpa gibi diğer biçimlerin yanında, çürümeyen, kolay taşınabilen, biriktirilebilen ve değeri oynayan, üstelik tahıla karşılık oldukça istikrarlı bir fiyata sahip olan gümüş giderek artan ölçüde kullanıma girmişti. Sikke biçiminde değil, kıyılmış gümüş külçe ve tel olarak devreye giriyordu. Hatta kadınlar tarafından süs eşyası olarak taşınıp, ödeme aracı görevi görebiliyordu. Saf gümüş söz konusu olduğu gibi bazen bir güvence mührüyle gösterilebiliyordu. Buna karşın sık sık sahtecilikle de karşılaşılıyordu. Kimi kez altından söz edilmektedir, ancak bunun gümüşe oranla hiçbir rolü yoktur. Asıl ödeme aracı takasta sıklıkla kullanılan gümüş oldu. Bir "habbe" ya da "çekirdek" yaklaşık 44miligram, bir şekel yaklaşık 8 gram, bir mina 480 gram²⁰⁶ ve yaklaşık 30 kilo ağırlığındaki bir talanton gibi ölçekleri kullanıyorlardı.²⁰⁷

²⁰⁵ Oates, 2004: 11

²⁰⁶ Memiş, 2006: 150

²⁰⁷ Klengel, 2001: 85

Gümüş bu dönemin standardı haline geldi ve gerçekte toprak ürünleri alışverişi söz konusu olsa da, bunların değeri çoğu kez gümüş cinsinden belirtiliyordu. Gümüş uluslar arası ödeme ilişkilerinde rahat bir nesne oldu. Gümüş borç verildiğinde ödenmesi istenen faiz belgelere göre % 5 ile %25 arasında değişiyordu.²⁰⁸

Babilde değerli taş oymacılığının yanında, mühür taşlarının yapım ve biçimlendirilmesinde de yerini bulmuştur. Eski Babil değerli taş oymacılığında onu diğer dönemlerden farklı kılan üç önemli farkı vardı. Birincisi seri üretim, ikincisi ise çivi yazısıyla yazılmış, çoğunlukla üç satırlık bir mühür yazısının kullanılmaya başlanması, üçüncü özellik ise motiflerdeki değişikliklerdi.

Toprak parsellerinin tahsisinde pek çok mektupta bakır kazıklar kullanıldığı görülmüştür. Örneğin Hammurabının bir mektubunda “bakırcılar için sınırladığınız kazıklara onun yanında kazıkları çakın ve bakırcılara kendi kazıklarını gösterin. Sonra onu tekrar buraya gönderin”²⁰⁹

Babillere baktığımızda maden bakımından yoksul olan bu ülkede ticaret şart oluyordu bunun yanında yapılan savaşlarla da maden temini sağlanıyordu. Silah yapımında, ev eşyası, süs eşyası, silindir mühür yapımında kullanılırdı. Başlıca madenler ise Kalay, bakır, kurşun, gümüş, altın oluşturunuyordu.

4) TİCARET

Tarım ürünleri yönünden zengin olmasına karşın, Babil Ülkesi taş, kereste ve maden cevheri gibi önemli malzemelerden yoksundu. İnşaatlarda ve çömlek yapımında kullanılan, alüvyon ovasının bereketli çamurundan başka doğal kaynak yoktu bölgede. Dolayısıyla ticaret çok önemliydi ve çok erken dönemlerden itibaren Babil ülkesi ile Yakın Doğu'nun diğer bölgelerini birbirine bağlayan geniş bir ticaret ağı oluştu. Fırat başta olmak nehirler ve kolları, tüm Mezopotamya tarihi boyunca

²⁰⁸ Klengel, 2001: 95

²⁰⁹ Klengel, 2001: 145

başlıca ticaret tahıl oldu; ayrıca insan, malzeme ve daha sonraları askeri birlik taşımasında da kullanıldı.²¹⁰

Tüccarlar çoğunlukla ticari yolculuklara çıkmıyorlar bu işi onların yerine metinlerde de görüldüğü gibi "kese taşıyıcılar" "šamallum" olarak adlandırılan temsilci ve yardımcılar yapıyorlardı. Samallum işverenlerinden, uygulamada bir tür ödünç olarak sermaye ve mal alıyor ve yolculuğun risklerini üstlenmiş oluyordu. Yasada yer alan 99 ve 100. maddeler bu hususu içermektedir.

Madde - 99 Eğer bir tüccar, bir ayak satıcısına alışveriş için gümüş verirse ve onu yola çıkarırsa, ayak satıcısı ona emanet edilen parayı arttıracaktır. (kazanç sağlayacaktır).

Madde -100 Eğer gittiği yerde kazanç görürse (kazanırsa), aldığı kadar gümüşün faizini kaydedecek, gününde tüccarına ödecektir.

Yasaya göre samallu kazancı tüccara giderleri düşerek vermekle yükümlü tutuluyordu. Şayet kazanç elde edilmemişse yasada yer alan 101. maddeye göre elde edilemeyen kazanç samalluma yüklenmekteydi.

Madde - 101 Eğer, gittiği yerde kâr görmezse (kâr etmezse) aldığı gümüşü iki katına çıkarıp ayak satıcısı tüccara ödeyecektir.

Madde - 102 Eğer tüccar, ayak satıcısına parayı borç olarak verirse, gittiği yerde zarar görürse, anaparayı (re's-ül-mal) tüccara geri verecektir.

Madde 103'e göre yolda bir düşman šamallumun elindeki her şeyi almışsa, onun tanrı huzurunda yemin etmesi gerekiyordu ve buna göre sorumluluktan kurtulmuş oluyordu.

²¹⁰ Oates, 2004: 11

Madde -103 Eğer seyahatte iken bir düşman, ayak satıcısının (elinde nesi varsa) ona attırırsa (elinden alırsa) ayak satıcısı (o zaman) tanrı yemini edip serbest kalacaktır.²¹¹

Temsilci tüccardan tahıl, yün, ve başka ticaret malları almış ve başarıyla satışını yapmışsa, eline geçen gümüş hesaptan düşürülüyordu. Tüccar temsilciye buna ilişkin mühürlü bir belge düzenlemesi gerektiği madde 104 de yer almaktadır.

Madde - 104 Eğer bir tüccar, ayak satıcısına arpa, yün, bitkisel yağ veya herhangi bir malı satmak için verirse, satıcı (elde ettiği) gümüşü kaydedip, tüccara iade edecektir. Satıcı tüccara verdiği mühürlü gümüşü alacaktır.

Belgeyle uğraşmak temsilcinin işiydi ve şayet belgeyi almakla ilgilenmezse bu durumda madde 105 geçerli oluyordu.

Madde - 105 Eğer ayak satıcısı ihmal edip, tüccara verdiği gümüşün mühürlü belgesini almazsa, mühürlenmemiş gümüş hesaba konmayacaktır.

Madde 106'ya göre kese taşıyıcısı, tüccarından sermaye aldığını inkâr eder ve tüccar da aldığını tanrı huzurunda bir yeminle ya da tanıklarla kanıtlayabilirse temsilci ağır bir cezaya çarptırılıyordu. Yasaya göre tüccardan aldığının üç katını vermek zorunda kalıyordu. Herhalde bu yüksek tazminat belirlenirken temsilcinin tüccarın sermayesi ile büyük kazanç sağlamış olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır.

Yasada yer alan madde 107 ise bu durumun tersini içermektedir.

Madde - 107 Eğer bir tüccar, bir ayak satıcısına güvenirse, ayak satıcısı(da) tüccarın ona verdiği her şeyi, tüccarına geri verirse, tüccar da ayak satıcısının ona verdiği her şeyi inkâr ederse, o ayak satıcısı tanrı ve şahitler önünde tüccarı (itham edip) ispat edecektir. Tüccar ayak satıcısı için alıp, inkâr ettiği her şeyi altı katıyla satıcıya verecektir.²¹²

²¹¹ Tosun-Yalvaç,2002:194

²¹² Tosun-Yalvaç,2002:195

Yani temsilcinin çarptırıldığı cezanın iki katını çekmek zorundaydı ve belkide tazminatın miktarı da samallum ve tüccarın ticari yolculuğunun getirdiği kârdaki paylarına oranlanıyordu,

4.1) Meyhanecilik

Yasada tamkarum'la birlikte konu edilen bir diğer meslek, genelde "biracı hanım" olarak tercüme edilen sabitum'dur. Sabitum alkollü içki hazırlayıp satan meyhaneci kadın gibi görünse de aynı zamanda temel ürünlerle ilgili küçük çapta "brokr"lık yapar. Bu çeşit işler için meyhane uygun bir yerdir. Zaten "brokr" sözcüğü etimoloji yönünden "perakende şarapçı" kökeninden gelir.(" broach" "fıçı açmak" demektir).²¹³

Meyhaneci kadın Babil'in gündelik yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Hatta ondan ve erkek meslektaşlarından, sattıkları biradan edebî metinlerde bile söz edilmektedir. Tapınak ve saray personeline erzak olarak dağıtılan ve büyük rağbet gören bu içki Mezopotamya'da çok uzun zamandır üretiliyordu. Yine de bir meyhaneci kadının mesleği, en azından yasa koyucunun ve kamuoyunun gözünde pek saygın değildi.²¹⁴

Hammurabi yasasında hileli davranışta bulunan meyhaneci kadın madde 108'e göre ağır bir cezaya çarptırılıyordu.

Madde - 108 Eğer bir kadın bira satıcısı (meyhaneci) , biranın fiyatı karşılığı arpa kabul etmezse, büyük ağırlık (ağırlık ölçüsü) ile gümüş kabul ederse ve bira karşılığı alacağı arpayı gümüş karşılığından çıkarırsa, o bira satıcısı kadını itham edecekler, suya atacaklardır.²¹⁵

Yani dolandırıcı meyhaneci kadın boğulacaktır. Gümüşün tahıla oranla dengede kalan değeri, dayanıklılığı ve rahatça taşınma olanağı belli ki tercih edilmesine yol açmıştır. Eğer meyhaneci kadının karşısına, birasına karşılık arpa

²¹³ Oates,2004: 78

²¹⁴ Klengel,2001:228

²¹⁵ Tosun-Yalvaç,2002:195

yerine gümüş isteme fırsatı çıkmışsa, bunu kaçırmamış olmalıdır. Ancak küçük üreticinin "nakit darlığı" göz önünde bulundurulursa, arpa meyhanelerde ödeme aracı ve aynı zamanda da yeniden bira üretimi için hammadde olmayı sürdürmüş olmalıdır.²¹⁶ Burada ölümle cezalandırma nedeni, gümüş tartısındaki hile, alınan paraya karşılık yasal ölçüde bira satılmamasıdır.

Madde 109 ise meyhaneci kadının mesleği ile ilgili bir riske açıklık getirmektedir.

Madde - 109 Eğer bira satıcısı (meyhaneci) kadının evinde haydutlar toplanırlarsa, o haydutları yakalamaz ve (kadın onların) saraya yollamazsa o bira satıcısı kadın öldürülecektir.

Meyhaneci kadının suçluları yakalayıp saraya -kralın yerel yönetim makamına- getirmesi hemen hemen olanaksızdı. Bizzat kullanılan anlatımında sezdirdiği gibi, belki bu iş için bir güvenlik görevlisi çağırıyordu. Burada önemli olan kamu güvenliğiydi ya da daha doğrusu, öncelikle devletin güvenliğiydi; çünkü suçluların kente değil devlete ait makamlara getirilmesi gerekiyordu.²¹⁷

Rahibelerin - vakıf hanımları- bir meyhaneye girmeleri ve hele orada bir de bira içmeleri yasada yer alan 110 madde gereğince cezalandırılmalarını gerektiriyordu,

Madde - 110 Eğer manastırda oturmayan bir nadıtum, bir entum, bir bira evi (meyhane) açar veya bira (içmek) için bir bira evine girerse, o kadını yakalayacaklardır.

Madde 111'e göre, meyhanede veresiye bira içilebilir sonra da hasat zamanı hesaba kaydedilmiş tutarı gümüş değil, tahıl olarak ödenebilirdi.

²¹⁶ Klengel,2001:228

²¹⁷ Klengel,2001:229

Madde - 111 Eğer bira satıcısı bir kadın, bir pıhum ölçü içkiyi verirse, hasat zamanında 5 qu arpa alacaktır.²¹⁸

Herhalde bu tahılda yeniden bira üretimine sokuluyordu. Fiyatlara gelince, bir belge 10 litre biranın 10 çekirdek gümüş, buna göre de 1 litre biranın 1 çekirdek, yaklaşık 0,44 gram gümüş ya da rayice uygun bedele göre arpa olduğunu göstermektedir.¹⁶⁷

Eski Babil kralı Ammi-Şaduqa'nın Fermanında ise 14-15-16 maddeler birahane sahibi kadınlarla ilgilidir.²¹⁹

Madde - 14 (Meyhanecinin) saraya olan gümüş ve arpa sorumluluğunu ödemesi gereken, şehir dışında bulunan bir meyhaneci kadın, kral memlekette adalet tesis ettiği için, musaddinum (onun) bakiye borçlarını istemeyecektir.

Madde - 15 Bira ve tahılı borç veren biracı kadın, ne borç verdiyse (borç verdiklerinin hiçbirini) istemeyecektir. Anlaşılan meyhaneci öylesine çok kişiyi borçlandırmıştı ki, böyle bir emrin buyruğa alınması gerekiyordu.

Madde - 16 Bir meyhaneci kadın ve bir tüccar, doğru olmayan (sahte) bir mühür.....ölecektir.

4.2) Köle Ticareti

Mezopotamya köleleri çoğunlukla yerli halktan oluşmaktadır. Borçlarını ödeyemeyenler, yoksul erkek ve kadınlar, kendilerini ve çocuklarını köle olarak satanlar veya alacaklılar tarafından alıkoyulanlardı.

Babil tüccarları yabancı köle ticareti de yapıyorlardı. Kuzeyli Subarular en çok istenen kölelerdi. Savaş tutsakları da kralın malı yani devletin kölesi sayılıyorlardı. Tüm bu köleler ücretsiz angarya işçi ekipleri ve bazı ücretli işçilerle birlikte yol yapıp kanal kazarlar, askeri tahkimat yapar, tapınak inşa eder, kralın topraklarını işler ve saray imalathanelerinde çalışırlardı. Devlet köleleri özel barakalarda yaşarlar, adları

²¹⁸ Tosun-Yalvaç,2002:195

²¹⁹ Tosun-Yalvaç,2002:269

yaşları ve geldikleri ülke özel defterlere kaydedilirdi. Tapınak köleleri ise, savaş tutsakları arasından derlenir veya özel kişiler tarafından tapınağa adanırdı. Az sayıda özel köle de, ev işlerinde kullanılıyordu. Evde doğan kölelerin, en azından bu dönemde, özel statüsü olduğu anlaşıyor. Efendisine yaşlılığında baktıktan sonra, efendisinin ölümü üzerine kölelerin azat edilmesi de, efendi köle ilişkisinin karşılıklı yükümlülöklere dayandığını göstermektedir.²²⁰

Kölelere ilişkin satın alma belgeleri Eski Babil malzemesi içinde bolca bulunmaktadır. Satın alınan köleler kısmen yabancı boylara ait kişilerden, özellikle tutsak düşmanlardan, kısmen de ödeme yapamayan borçlu aileleri tarafından "gümüş karşılığı satılmış" ya da köle olarak satılarak cezalandırılan suç işlemiş Babillilerden oluşuyordu. Erkek kölelerin iki katı kadın köle satılıyordu. Bu, yalnızca çok sayıdaki erkek kölenin devletin güvenliği için bir tehlike oluşturabileceğinden değil, öncelikle erkek köleleri kullanma olanaklarının kadın kölelere oranla daha kısıtlı olmasından kaynaklanmaktaydı.²²¹

Eski Babil Döneminde bir kölenin ortalama fiyatı yaklaşık 20 şeşel gümüştür. 90 gümüş şeşele kadar çıktığı da olmaktadır.²²² Bu yüzden toprak sahiplerine, tarım işleri için köle almak mevsimlik işçi tutmaktan daha pahalıya geliyordu. Küçük çiftlik işletmelerinin tarımsal üretiminde erkek kölelerin ancak sınırlı kullanım alanı vardı. Oysa tahıl öğütmek, dokumak, ev işleri vb. için daha çok kadın kölelere gereksinim duyuluyordu. Bu nedenle belgelerde fiyatların durumu kölelerin niteliklerine ya da satın almanın ivediliğine bağlı olarak farklılıklar göstermektedir.²²³ Hammurabi Kanununu köle ticareti ile ilgili hükümleri de içermektedir. Konu ile ilgili maddeler şunlardır.

Madde - 278 Eğer bir adam, bir erkek köle veya bir kadın köle satın alırsa ve ay dolmadan sar'ası tutarsa, satanına geri dönecek, satın alan ödediğı gümüşü (geri) alacaktır.²²⁴

²²⁰ Oates,2004:74

²²¹ Klengel,2001:258

²²² Oates,2004:74

²²³ Klengel,2001:258

²²⁴ Tosun-Yalvaç,2002:211

Yani güvence süresi sırasında kölenin hastalanması durumunda alıcı satışı geçersiz kılabilirdi. Ancak üçüncü taraf satışın yasalılığına ilişkin karşı çıkarsa madde 279'a göre bundan satıcı sorumlu tutuluyordu.

Madde - 279 Eğer bir adam, bir erkek köle veya bir kadın köle satın alırsa ve bir iddia olursa, onu veren (satan) o iddiayı cevaplandıracaktır.

Hammurabi yasası Babilli ve Babilli olmayan köleleri ayrı ayrı ele almaktadır.

Madde - 280 Eğer bir adam, yabancı bir memlekette (diğer) bir adamın erkek köle veya kadın kölesini satın alırsa, kendi memleketine (yaşadığı şehre) döndüğü zaman erkek kölenin veya kadın kölenin sahibi kendi erkek kölesini veya kadın kölesini tanırsa (açıklarsa) ve bu erkek veya kadın köle (döndüğü) memleketin evladı (yerlisi) iseler (satın alan) para ödmeden, onların özgürlükleri verilecektir.

Madde - 281 Eğer başka bir memleketin evlattan (vatandaşları) iseler, satın alan ödediği parayı tanrı önünde bildirecek. Erkek veya kadın kölenin sahibi tüccara verdiği gümüğü (geri) verecek, erkek veya kadın kölesini (kölelikten) çözecektir.

Hammurabi kanunu ve Ammi-Şaduqa fermanında kölelerin azat edilmesi hususunu da içermektedir. Azat edilme iki durumda emredilmektedir. Borç yüzünden köle olanlar ancak üç yıl sonra ve efendisine çocuk doğurmuş bir köle kadın ise ancak onun ölümünden sonra özgür olabiliyordu.

Hammurabi Kanunda yer alan 282. madde ise kölenin efendisine karşı çıkması durumunda verilecek cezayı içermektedir.

Madde - 282 Eğer köle efendisine "sen benim sahibim değilsin" derse (efendisi) onun kölesi olduğunu ona ispat edecek ve efendisi kulağını kesecektir.²²⁵

Eski Babil Devrinin önemli hukuki belgelerden biri de Hammurabi soyunun sondan bir önceki kralı olan ve Hammurabi'den yaklaşık yüz yıl sonra yaşamış

²²⁵ Tosun-Yalvaç,2002:211

bulunan Kral Ammi Şaduqa'ya aittir. Bu belgenin kırık bir nüshası Londra'da British Museum'dadır. 20 maddeden oluşan bu belge ferman niteliğindedir. Londra nüshasından daha az kırık olan diğer bir nüsha da İstanbul'da bulunmaktadır.²²⁶

Ammi Şaduqa Fermanında, borç ve borçlanma, ödünç verme sarayla ilgili işler, borç bakiyeleri, mahsül borçlar, birahane sahibi kadınlar ve borç yüzünden köleliğe girme konularına temas edilmektedir. Bunun yanı sıra dikkat edilecek bir diğer nokta ise toplumdaki hoşnutsuzluğu ve huzursuzluğu kaldırmak için halkın borçlarını ve vergilerini affetmeyi esas almaktır.

2.4.3) Faiz

Hammurabi Kanununda ödünç vermeyi ve borç ilişkilerini işleyen çok sayıda madde bulunmaktadır. Ancak bununla birlikte burada tüm olası durumlara girilmekte daha çok bir düzenleme ya da çözümün özellikle gerekli olduğu sorunlar ve olumsuzluklar söz konusudur. Bu durumda öncelikle faizlerin düzeyi önemli bir konudur ve anlaşıldığı kadarıyla tavan belirlenmektedir. Gümüş ödünç vermede ödünç tutarının %20'sinden, tahıl (arpa) ödünç vermede ise ödünç verilen miktarın %33'ünden söz edilmektedir.²²⁷

Eğer bir tüccar, arpa veya gümüşü faizli borç olarak verirse 1 GUR136 için 1 parşiktu+ 4 SA arpayı faiz olarak alacaktır. Eğer gümüşü borç olarak verirse, 1 şekel gümüşe 6 danenin 1/6 şekelini alacaktır.

Belgeler faiz oranlarının oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Ancak bu durum, kralın belirlemesinin sonucu olmaktan çok, yasaya yansıyan gündelik uygulamadır. Ancak faiz oranları özel koşullara göre de, örneğin gümüşte %5 ile %25 arasında ve arpada %20 ile %33 arasında oynayabiliyordu. Arpa ödünç vermede kural dışı olarak %40'lık faizler de kararlaştırılmıştır. Hatta sıklıkla belgelerde faiz oranı olarak belirli bir toplam ya da miktardan hiç söz

²²⁶ Oates, 2004: 41

²²⁷ Klengel, 2001: 224-225

edilmemekte, yalnızca "sabit faiz oranına", "yerel faize" ya da bir tapınağın faizine atıfta bulunmaktadır.

Faiz oranlarının aşılması durumunda yasalar tefeciyi ödünç verdiği her şeyi yitirmekle tehdit etmektedir. Örneğin ; "Eğer faizli borcu olan bir adamın ödeyecek gümüşü (parası) yoksa (fakat) arpası varsa, kralın emir ve kanunlarına göre faizinialacaktır. Eğer tüccar faizi, her GUR için [60] qu arttırdıysa [veya] her şekel gümüş için 1/6 şekel'ini arttırdıysa ve [onu da aldıysa] bütün ödünç verdiği kaybedecektir.

Hammurabi Kanununda faizle verilen Ödünç işlemlerinde ölçü ve tartı sisteminde hileye başvurulması halinde yasaya uymayan istemlere karşı da yasa çıkarılmıştır.

"Eğer bir tüccar, arpa ve gümüşü faiz karşılığında verirse, borç karşılığı verdiği zaman gümüşü eksik taş (ağırlık) ölçüsüyle ve arpayı eksik sutum ile verdiyse (fakat) geri aldığı zaman parayı büyük ağırlık ile arpayı büyük sutum ile aldıysa o tüccar, ne verdiyse kaybedecektir."²²⁸

Yani borcun verilmesinde ve geri alınmasında borçlunun zararına farklı ölçü ve tartı kullanılması yasaklanıyordu. Dolandırıcılığa giren bu suçun cezalandırılması gerekiyordu.

4.4) Borçlanma

4.4.1) Hammurabi Kanununda Borçlanma

Borç verme ve borç ilişkileri, Hammurabi ve ardıllarının yönetiminde önemli bir rol oynamıştır. Çünkü ticaret borç vermeye dayanmaktadır. Çok sayıdaki borç belgesi, borç şenetleri ve bizzat kanunda yer alan borçlanmanın koşulları ve sonuçları ile ilgili hükümler bunun delilidir.

Borç nesnesi, çoğunlukla arpa ve gümüş olmakla birlikte yün, susam, hurma, tuğla ve altına da rastlanmaktadır. Borç verenler özel kişiler ya da saray görevlileri

²²⁸ Tosun-Yalvaç,2002:193-194

hatta bizzat tapınak ve saraylardır. Geri verme sözleşmeye göre ya doğal ürünler ya da gümüş olarak gerçekleştiriliyordu. Bu arada gümüş yerine tahıl da verilebiliyordu.²²⁹ Yasada yer alan ilgili maddeler bu durumu açıklamaktadır.

Madde 49 - Eğer bir adam bir tüccardan gümüş alırsa, susam veya arpa için hazırlanmış olan tarlayı tüccara (karşılık olarak) verirse "tarlayı işleyecek, olan arpayı veya susamı topla, al" derse (ve) eğer (tarlayı)işleyen (kimse) tarlada arpa veya susamı yetiştirdiyse hasat zamanında, arpayı veya susamı alacak olan tarla sahibidir. Tüccar da aldığı paraya karşılık (olarak) faizi ile birlikte tüccara arpa verecek, (ayrıca) emeğini de ödeyecektir.²³⁰

:Madde 50 - Eğer tarlayı işleyen adam, arpa ekilmiş tarlayı veya susam ekilmiş tarlayı verirse, tarlada olan (yetişen) arpa veya susamı tarla sahibi alacak, gümüş ve faizini tüccara iade edecektir.

Madde 51 - Eğer geri ödeyecek, gümüş yoksa tüccardan aldığı gümüşün ve faizin karşılığı kadar susam veya arpa, kralın emrine uygun olarak tüccara ödeyecektir.

Yasada yer alan bir başka madde de ödemenin gümüş veya arpa olarak yapılmadığı durumlarda borçlunun borcunu nasıl ödeyeceğini açıklamıştır.

"Eğer bir adam, arpa ve gümüşü yoksa fakat malı varsa, elinde ne varsa getirdiği şahitlerin önünde tüccara verecek, tüccar itiraz etmeyecek kabul edecektir.

Borçlanma ister gümüş ya da toprak ürünleri, isterse kredi ya da vadeli alım olsun, Eski Babil ekonomi sisteminin sabit bir ögesi durumuna gelmişti. Büyükçe harcamalar yapmayı ve anlık sıkıntılardan kurtulmayı sağlıyordu. Belgelerde borç alan olarak sıklıkla, başka belgelerden saygın bir konumda bulundukları ya da varlıklı oldukları bilinen kişilere rastlanmaktadır. Özellikle toplumsal açıdan daha güçsüz konumda olanlar yatırım amacından ziyade harcamak için borç almış olmalıdırlar. Borçlu yalnız bir sonraki hasada ya da siparişin ödenmesine dek dayanabilmek için

²²⁹ Klengel,2001:224

²³⁰ Tosun-Yalvaç,2002:190

aldığı borcunu zamanı geldiği halde ödeyemez, sözleşmede saptanmış yükümlülükleri yerine getiremez ve elinde başka bir varlığı da yoksa aile bireylerini ya da kendisini borç köleliğine sokmak zorunda kalıyordu. Ancak borçlunun ekonomik açıdan varlığını sürdürmesi de yasada güvence altına alınmıştır. Mesela madde 113 ve 241 'e göre borçluya belirli durumlarda haciz uygulanmıyordu.²³¹

Madde 113 - Eğer bir adamın, bir başka adamdan arpa, gümüş alacağı varsa; arpanın sahibinin izni olmadan yığından veya ambardan arpa alırsa, sahibi olmadan yığın ve ambardan arpa aldığı ispat edilirse aldığı bütün arpayı geri verecek ve ne verdiyse (onları da) kaybedecektir.

Madde 241 - Eğer bir adam, bir öküzü haciz ederse 1/3 MANA gümüş ödeyecektir.²³²

Hammurabi Kanununda haksız muamelelerden doğan borçlarda çeşitli hususların özellikle dikkate alındığı görülmektedir. Mesela kölelere karşı yapılan bedeni zararlar, kölenin çalışma kabiliyetini azaltacağı ve neticede onları sahiplerinin mali zararına sebep olacağından, kölelerin efendilerinin maruz kaldıkları bu mali zararların tazminini göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin bir adamın bir başka adamın kölesine verdiği bedeni zarar neticesinde ortaya çıkan borçlanma yasada yer alan ilgili maddelerde şöyle belirtilmiştir.

Madde - 199 Eğer bir adamın kölesinin gözünü kör eden veya kemiğini kırarsa fiyatının yarısını ödeyecektir.²³³

Madde - 213 Eğer bir beyin kölesini dövüp içindekini attırırsa (çocuğun düşmesine sebep olursa) 2 şekel gümüş Ödeyecektir.

Madde - 214 Eğer o kadın köle ölürse 1/3 MANA gümüş ödeyecektir.²³⁴

Yasada belirli mesleklerin uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek beden yaralanmalardan doğan borçlarla ilgili de maddeler bulunmaktadır. Örneğin bir hekim

²³¹ Tosun-Yalvaç,2002:196

²³² Tosun-Yalvaç,2002:208

²³³ Tosun-Yalvaç,2002:205

²³⁴ Tosun-Yalvaç,2002:206

muşkenum sınıfından birinin kölesinin ölümüne sebep olursa köleye karşılık köle vermek durumundadır. Köle kör olursa doktor sahibine satın alma bedelinin yarısını ödemektedir, Söz konusu durum mimarlık mesleği içinde geçerlidir, Bir mimarın yaptığı ev sağlam olmazsa ve ev sahibinin kölesinin ölümüne sebep olursa ev sahibine köle yerine köle vermek durumundadır. Yine yasada mimarın yaptığı işi sağlam yapmaması durumunda borçlu duruma düştüğü görülmektedir.

Madde - 232 Eğer mal heba olursa, zarara uğrayan her şeyi (mimar) ödeyecektir. Yaptığı ev sağlam olmadığı için çökerse, kendi malından çöken evin (yeniden) yapacaktır.²³⁵

Madde - 233 Eğer bir mimar bir adama ev yapar fakat yapıtını kuvvetlendirmezse ve duvar yıkılmaya yüz tutmuşsa, o mimar kendi gümüşün (parasıyla) o duvarı sağlamlaştıracaktır.

Hammurabi Kanununda satım akdiyle ilgili olmak üzere gerek menkul gerekse gayrimenkul malların satımı hakkında çeşitli hükümlere rastlanılmaktadır, Menkul malların satımında satılan malın onu satana ait olup olmaması ve satın alınan bu hususu bilip bilmemesi, satım akdinin hukuki neticeleri bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Yasada yer alan 9. madde bu hususla ilgilidir.

Madde - 9 Eğer eşyası kaybolan bir adam, kaybolan eşyasını bir adamın elinde yakalarsa, kaybolan eşya elinde yakalanan kimse "bunu bana bir satıcı verdi, şahitler önünde satın aldım "derse, eşyası çalınan adam(da) "kaybolduğunu bilen şahit getireyim" derse, satın atan onu satanı ve önlerinde satın aldığı şahitleri getirirse, yargıçlar sözlerini inceler; önlerinde satış olan şahitler ile çalındığını bilen şahitler, bildiklerini tanrı önünde söyleyeceklerdir, Satan hırsızdır, öldürülecektir. Çalınmış eşyanın sahibi ise, çalınmış malını alacaktır. Satın alan, satanın mal ve mülkünden verdiği gümüşü alacaktır.²³⁶

Görüldüğü gibi yasada satılan menkul malın hakiki sahibinin ve keza iyi niyet sahibi müşterinin haklarını koruyacak hükümler yer almıştır. Ayrıca yasada yer alan

²³⁵ Tosun-Yalvaç,2002:207

²³⁶ Tosun-Yalvaç,2002:186

10, 11,12 ve 13. maddelerde bahsettiğimiz bu hususta karşılaşılabilecek diğer olasılıklarla ilgili hükümleri ihtiva etmektedir.

Madde - 10 Eğer satın alan kimse, onu vereni ve önünde satış yaptığı şahitleri getiremezse, çalınmış eşyanın sahibi ise kaybolduğunu bilen şahitler getirirse satın alan hırsızdır, öldürülecektir. Kaybolmuş eşyanın sahibi kaybolmuş eşyasını alacaktır.

Madde - 11 Eğer, kaybolmuş eşyanın sahibi, kaybolan (eşyayı) bilen şahitler getirmezse, o bir yalancıdır, iftira etmiştir, öldürülecektir.

Madde - 12 Eğer, satan kimse kaderine gittiyse (öldüyse) satın alan, satanın mal ve mülkünden, o davanın kestiği hükmünün eş katını iddia edip alacaktır,

Madde -13 Eğer o adamın şahitleri yanında değillerse, yargıçlar ona altı ay kadar bir süre tanıyacaklardır. Eğer altı ay içinde şahitleri çıkaramazsa o adam yalancıdır. O davanın cezasını yüklenecektir.²³⁷

Hammurabi Kanunu gayrimenkullerin satımı hususunda bu hukuki muamelenin yazılı bir vesikaya dayandırılmasını bu hususun bir senede bağlanmasını zaruri kılmıştır. Yasanın 7. maddesinde görüldüğü gibi sadece gayrimenkul satım ve alımında değil herhangi bir şeyin alımında senet düzenlenmesi mecburi kılınıyordu.

Madde - 7 Eğer bir adam ister gümüş, ister altın, ister erkek, ister kadın köle, ister öküz, ister koyun, ister eşek veya herhangi bir şeyi bir(hür) adamın oğlunun veya kölesinin elinden, şahitsiz veya senetsiz satın alır veya onu saklamak için alırsa, o adam hırsızdır, öldürülecektir.

Gayrimenkul malların satımı peşin para ile olduğu gibi veresiye de olabiliyordu. Eğer bir gayrimenkul peşin para ile satılmışsa bu durumda, bedelin ödenmesi anında tanzim kılınan senedin alıcıya teslimi gerekirdi. Gayrimenkullerin veresiye satılması

²³⁷ Tosun-Yalvaç,2002:186

halinde ise, gayrimenkullerin bedeli olan parayı o gayrimenkulü satan kimseye onu satın alan borçlanmış olur ve borcun miktarı da tanzim kılınan senette belirtilirdi.²³⁸

Kanunda gayrimenkullerin satımında, satıcıya sattığı gayrimenkulünü, onu satın alandan geri almak hakkı da tanımıştır. Hatta yalnız gayrimenkulünü satan değil, onun akrabaları da satılan gayrimenkulü bedeli karşılığında onu satın alandan tekrar satın alabilirler, satılan gayrimenkulün bedeli karşılığında iadesini onu satın alandan isteyebilirlerdi.

Menkul ve gayrimenkul malların her ikisinin de bağışlanabileceğini kabul eden Hammurabi Kanunu, bu hukuki muamelenin şahitler huzurunda yapılmasını ve yazılı bir vesikaya dayandırılmasını mecburi kılmıştır. Kanunlara göre bağışlama ancak bir mecburiyet karşısında yapıldı. Kendisine bağışlamada bulunan kimse, bağışlayana her sene belli bir şey ödemekle veya ona bakmakla yükümlü tutulurdu. Bu mükellefiyetin yerine getirilmemesi halinde bağışlama taahhüdü geçersiz olunurdu, Kendisine bağışlamada bulunan kimsenin, bağışlayana onun yaşamasına yetecek miktarda bir gayrimenkulü tahsis eylemek suretiyle ona karşı olan mecburiyetini bir defa da yerine getirmesi de mümkündü.²³⁹

Hammurabi Kanunu borçların teşekkülü ile ilgili olmak üzere akitler hakkında da dikkate değer hükümleri ihtiva etmektedir. Kanunlar fertler arasında yapılan akitlerin içindeki taahhütlerin yerine getirilmesi keyfiyetine, tarafların akitlerin şartlarına uymalarına büyük önem vermiş, taahhütlerin yerine getirilmemesi ve akitlerde belirlenmiş şartlara riayet olunmaması halinde meydana gelecek zarardan buna sebebiyet verenlerin sorumlu tutulmalarını mümkün kılmıştır.

Hammurabi Kanununda kira akdi ile ilgili hükümlere de sıkça rastlanılmaktadır. Bu akit yazılı bir vesikaya dayandırılır ve bu vesikaya kiraya verenin veya kiracının isimleri, kiranın müddeti, kira bedeli, akdin başlangıç ve bitiş tarihleri yazılıyordu. Böylece, kiralanan şeyin bir ikametgâh mahalli olması ve kiracının evi tahliye mecbur edilmesi halinde kiraya verenin, kiralayana vereceği tazminatla kiralayan

²³⁸ Okandan,1951:301

²³⁹ Tosun-Yalvaç,2002:200

tarafın da kira akdinin bahis onulan evde oluşacak zarardan dolayı kiraya verene verilecek tazminat miktarı da tanzim kılınan mukavelede gerçekleşirdi.²⁴⁰

Kira sözleşmeleri genellikle bir yıllığına yapılıyordu ve kira da bu süre için kararlaştırılıyordu. Kira, evin büyüklüğüne ve niteliklerine, ayrıca da konumuna göre belirleniyordu. Bir kentin gözde yerlerindeki evler pahalıydı kiralari; dış mahalleler ya da kent dışındakilerden daha yüksekti. Kira çoğunlukla kiralama süresinin bitiminde ödeniyordu. Ancak kira sözleşmesi yapılırken kira tutarının yarısına kadar bir pay verilebiliyordu.²⁴¹

Hammurabi Kanununa göre, kira akdinde belirli bir şeyin kiralınması keyfiyeti, kira müddetinin çok uzun olması halinde bile, kiracının lehine sonuç verecek hiçbir hukuki netice doğurmazdı. Gayrimenkulünü belirli bir süre ile kiraya veren bir kimse bu sürenin bitiminde gayrimenkulünün tahliyesini her zaman kiracıdan isteyebilirdi.⁷⁵ Hatta yasada kiralanan gayrimenkulün ev olması halinde, kiralayanın sürmekte olan bir kira sözleşmesi sırasında müddetin dolmasından evvel kiraladığı evin boşaltılmasını kiracıdan talep etme hakkı yer almaktadır.

"Eğer bir ev sahibi, evinde bir kiracı oturtuyorsa ve oturan adam mukavelesinin gümüşünün bütün yıllığını (bir yıllık kirasının tamamını) ev sahibine ödediyse, ev sahibi kiracıya, günü dolmadan önce çıkmasını söylerse, ev sahibi günü dolmadan kiracıyı evinden çıkarttığı için kiracının ona verdiği gümüşten (paradan) [onu eksiltir]."

Görüldüğü gibi yasada yer alan bu maddeye göre kiralayan kiracıya kira bedelini geri ödemek zorundadır. Bu nedenle Eski Babil Döneminde kiracı ve kiralayan ilişkilerinin rolü hiç de küçük değildi ve bazı anlaşmazlıklarda mahkemeden kesin sonuç alınıncaya kadar mücadele devam ediyordu.

Yasada yer alan madde 36 ve 37'ye göre üzerinde yükümlülük bulunan evlerin satın alınması kesinlikle yasaklanmaktadır. Eğer biri böyle bir evi satın alırsa buna karşın ödemiş olduğu her şeyi yitiriyordu.

²⁴⁰ Okandan,1951:301

²⁴¹ Klengel,2001:220

Madde - 36 Bir asker, bir balıkçı ve bir vergi yükümlüsünün tarlası, bahçesi ve evi gümüşe (para karşılığı) verilmeyecektir (satılmayacaktır).²⁴²

Hammurabi Kanunu çeşitli işlerde çalıştırılmak üzere kiralanan işçilerin kira bedelleri ve bu işçilerin yükümlülüklerini içeren maddelere de yer vermektedir. Önceki koşullara, özellikle de III. Ur döneminkilere oranla bir dizi yeni özellik taşımaktadır. Şöyle ki üründen pay verme sözüyle hareket edilmeyip çoğunlukla gümüş olarak bir ücret belirlenip işçiyi kiralayanlarla sözleşmeler yapılmıştır.⁹⁵ Hammurabi Kanununda çeşitli işlerde çalıştırılmak üzere kiralanan işçilerin kira bedelleri 239,257, 258, 261, 273, 274 ve 275 maddelerde yer almıştır.

Madde - 239 Eğer bir adam bir gemici kiralarsa, yılda ona 6 GUR arpa verecektir.

Madde - 257 Eğer bir adam, bir çiftçi kiralarsa ona bir yıl için 8 GUR arpa verecektir.

Madde - 258 Eğer bir adam, bir sığırtaç kiralarsa bir yıl için 6 GUR arpa verecektir.

Madde - 261 Eğer bir adam, sığır ve koyun sürüsünü gütmek için bir çoban kiralarsa ona bir yılda 8 GUR arpa verecektir.²⁴³

Madde - 273 Eğer bir adam, bir işçi kiralarsa, yılbaşından beşinci aya kadar güne 6 dane ağırlığında gümüş verecektir. Altıncı aydan itibaren yılın sonuna kadar günde 5 dane ağırlığında gümüş verecektir.

Madde - 274 Eğer bir adam, bir zanaatkar kiralarsa emeği karşılığında günde 5 dane ağırlığında gümüş, bir keçecinin emeği karşılığında 5 arpa danesi, bir kendir dokuyucusunun x arpa danesi, mühür kazıyıcının x arpa danesi, kuyumcunun x arpa danesi, demircinin x arpa danesi, marangozun 4 arpa danesi, dericinin x arpa danesi, hasırcının x arpa danesi, yapı ustasının x arpa danesi gümüş emeği karşılığında verilecektir.

²⁴² Tosun-Yalvaç,2002:189

²⁴³ Tosun-Yalvaç,2002:209

Madde - 275 Eğer bir adam, xxx kiralarsa, günde 3 arpa danesi ağırlığı gümüş emeği karşılığıdır.

Kanunda işçilerin yükümlölüklerini İçeren hizmet kiralama akdi ile ilgili hükümler ise 253, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 264, 265, 266, 267. maddelerinde yer alır.

Madde - 254 Eğer yemi alıp, sığın (açlıktan) zayıflatırsa aldığı paranın iki katını ödeyecektir.

Madde - 255 Eğer (o kimse) adamın sığırını kiraya verse veya tohumunu çalıp tarlada (bir şey) yetiştirmezse, o adamın (yaptıklarını) tespit edecekler. Hasat zamanında 18 İKU için 60 GUR sayarak ölçecektir.

Madde -256 Eğer yükümlölüğünü ödeyecek kudrette değilse o tarlada, sığırlar ile beraber onu sürükleyeceklerdir.

Madde - 257 Eğer bir adam, bir çiftçi kiralarsa ona bir yıl için 8 GUR arpa verecektir.

Madde - 258 Eğer bir adam, bir sığırtaç kiralarsa bir sene için ona 6 GUR arpa verecektir.

Yasada yer alan 272. madde ise araba kiralınması ile ilgilidir.

Madde - 272 Eğer bir adam yalnız araba kiralarsa, günde 40 qu ödeyecektir

Hammurabi Kanunu gemilerin kiralınmasını da göz önünde bulundurarak, gemisini kiraya verenle kiralayanın karşılıklı vazife ve sorumluluklarını belirleyerek, geminin kira bedeli hakkında belirli kurallar koymuştur,

Madde -275 Eğer bir adam, [x x x] kiralarsa, günde 3 arpa danesi ağırlığı gümüş emeği karşılığıdır.

Madde - 276 Eğer kürekle idare elden bir kayık kiralarsa, günde 2   arpa danesi ağırlığında gümüş verecektir.

Madde -277 Eğer bir adam, 60 GUR'luk bir gemi kiralarsa günde,  creti karşılığı olarak 1/6 ( ekel) gümüş verecektir.

Kiracının geminin zararından gemi sahibine karşı mesuliyeti 236. madde de ve gemideki e yalardan dolayı da bunları gemiye y kletenlere karşı mesul tutulması ise 237. Madde de yer almıştır."

Madde - 236 Eğer bir adam, gemisini gemiciye kiraya verirse, gemici ihmal edip gemiyi batırır veya yok ederse gemici gemiyi sahibine ödeyecektir.

Madde - 237 Eğer bir adam, bir gemiciyi ve bir gemi kiralarsa, arpa, y n, susam yağı, hurma ve herhangi bir yükle yüklerse, gemici ihmal edip gemiyi batırır ve içindekileri telef ederse, gemici batırdığı gemi ile içinde telef olan her şeyi ödeyecektir.

Batan bir geminin tekrar yüzdürülmesi halinde geminin kıymetinin yarısını gemi sahibine ödeme yükümlülüğünün 238. madde ile kiracıya yüklendiğini görüyoruz.²⁴⁴

Madde - 238 Eğer bir gemici, bir adamın gemisini batırıp onu (tekrar) y zd r rse fiyatının yarısı kadar gümüş verecektir.

Yasada yer alan 240. madde ise gemilerin çarpışma sonucunda batma durumlarında gemi sahiplerinin karşılıklı olarak mükellefiyetini açıklamaktadır.

Madde - 240 Eğer akıntıya karşı giden (kürekli ?) bir gemi, akıntıyla giden(yelkenli?) bir gemiye çarpar ve onu batırırsa, gemisi batan geminin sahibi, gemisinde telef olan ne varsa tanrı önünde açıklayacak, akıntıyla giden gemiyi batıran akıntıya karşı giden geminin (sahibi) , diğerinin gemisini ve kaybolan her  eyini ona ödeyecektir.

²⁴⁴ Tosun-Yalvaç,2002:208

Mezopotamya toplumunda, ağır vergiler, doğal afetlerle savaşların etkileri, kişisel şanssızlık ya da yanlış tutumlar, kendi parasal gücünü ve olanaklarını aşan planlanmış girişimler kişileri kredi kullanmaya zorunlu hale getiren önemli koşulları oluşturmaktaydı. Bu nedenle alacaklı ve borçlunun kredi ve tefecilik olgularıyla iç içe oldukları görülmektedir.²⁴⁵ Borç verme önsel olarak olumsuz bir rol oynamıyordu ve kaçınılmaz biçimde toplumsal sonuçlara yol açması gerekmiyordu. İster doğrudan gümüş ya da toprak ürünleri, isterse kredi ya da vadeli alım olsun Eski Babil ekonomi sisteminin sabit bir ögesi durumuna gelmişti. Bu nedenle Hammurabi Kanununda borç akdi ile ilgili hükümler de bulunmaktadır. Borç akdinde, tarafların isimleri, borcun ödenme tarihi ve ödeme yeri, şahitlerin isimleri, faiz verilip verilmeyeceği bu hususta düzenlenen vesikaya yazılır ve vesikaya düzenlendiği tarih de kaydolunurdu.²⁴⁶

Borçlu borcunu para ile yahut da tespit edilen resmî tarifeye göre miktarı belirlenen susam, buğday gibi şeyler vermek suretiyle öderdi. Borç alan kişinin borcunu ödememesi durumunda alacaklı, şahsın aleyhinde takibatta bulunabiliyordu. Yani borcunu ödeme imkânı bulunduğu halde ödemeyen yahut ödememek için direnen borçludan uğradığı zararın karşılığını isteyebilirdi. Bu hususa yasada yer alan 102 ve 106, maddeleri örnek verebiliriz.

Madde -102 Eğer tüccar, ayak satıcısına, parayı borç olarak verirse, gittiği yere zarar görürse, anaparayı tüccara geri verecektir.²⁴⁷

Madde - 106 Eğer ayak satıcısı, bir tüccardan gümüş alıp, tüccarını inkâr ederse, o tüccar tanrı ve şahitler önünde ayak satıcısının aldığı gümüşü ispat edecek ve satıcı gümüşü ve bütün aldıklarını üç katıyla tüccara verecektir.

Yasada ayrıca alacaklısının borcunu ödemekten aciz olan borçlusunu, borç kölesi sıfatıyla sattırabilmesini ve hatta kölelik daimi olmamak şartıyla, borçlunun karısına ve çocuklarına da sirayet ettirilmesi 117. maddede yer almıştır.

²⁴⁵ Klengel, 2001: 93

²⁴⁶ Okandan, 1951: 305

²⁴⁷ Tosun-Yalvaç, 2002: 194

Madde - 117 Eğer bir adamı, ödemediği borç yüzünden (bir başka adam) yakaladıysa, (yakalanan adam) karısını, oğlunu veya kızını para karşılığı (kendi yerine) veriyse veya (hepsi) hizmet için verildilerse, satın alanın evinde veya hizmet karşılığı tutanın evinde üç yıl çalışacaklar, dördüncü yılda (kendilerine) özgürlükleri konacaktır. (verilecektir)

Kanuna göre, köle vaziyetine düşen borçluya karşı alacaklının iyi muamele etmesi gerektiği, aksi takdirde alacaklının bu durumdan sorumlu tutulacağı 115 ve 116.maddelerde yer almıştır.

Madde - 115 Eğer bir adamın, bir adamdan arpa veya gümüş alacağı varsa ve (buna karşılık bir kimseyi) haczettiyse, haczedilen kimse, haczedildiği evde tabii ölümle öldüyse, o davaya itiraz olmayacaktır.

Madde - 116 Eğer haczedilen kimse, haczedildiği evde dayaktan veya kötü muameleden dolayı öldüyse, haczedilenin sahibi, tüccarını itham edecektir. Eğer (ölen) beyin oğluysa, (tüccarın) oğlunu öldürecektir. Eğer (ölen beyin kölesi ise 1/3 MANA gümüş ödeyecek ve verdiği her şeyden hakkını kaybedecektir.²⁴⁸

Borç akdinde borçlu bir kişi olabildiği gibi birkaç kişi de olabilirdi. Bu durumda, düzenlenen vesikada borçlulardan her birinin borcun ne miktarından sorumlu tutulacağı kaydedilir ve alacaklı da her borçludan hissesine düşen borcunu ödemesini isterdi, Ancak bazı durumlarda alacaklı müşterek borçluların yalnız birinden alacağının tamamını isteyebilirdi.²⁴⁹ Kanuna göre, para ya da buğdaya borçlanmış olan borçlu borcunu bu gibi şeylerle ödeyemez ise bu takdirde borcunun ödenmesi zamanında alacaklıya değeri olan başka eşyayı şahitler huzurunda verebiliyordu.

Hammurabi Kanunu altın, gümüş ya da diğer değerli malların emanet edilmesi ve bunun neticesinde oluşabilecek borçlanmalarla ilgili hükümleri de içermektedir. Emanet işlemleri sonradan sorun çıkmaması için, tanıklar önünde düzenlenen yazılı bir sözleşme gerektiriyordu. Çünkü böyle bir sözleşme yapılmaz ve bu nesneleri

²⁴⁸ Tosun-Yalvaç:196

²⁴⁹ Okandan,1951:305

alan kişi bunları almış olduğunu sonradan yalanlasa, ona dava açmak olanaksızlaşırdı. Buna karşılık arpada tanrı huzurunda yemin kanıt sayılıyordu.²⁵⁰

120, 121, 122, 123 ve 124. maddeleri emanet verilme işlemleri neticesinde ortaya çıkan borçlanma durumlarına örnek olarak verebiliriz.¹¹⁰

Madde -120 Eğer bir adam, arpasını bir başka adamın evinde yığın yapmak için (yığdıysa) ve ambarda bir zarar olduysa veya evin sahibi ambarı açıp, arpa aldıysa veyahut evinde yığın yapılan (adam) arpanın tamamını inkâr ettiyse, arpa sahibi tanrı önünde, arpasını bildirecek, evin sahibi aldığı arpanın iki mislini arpa sahibine verecektir.

Madde -121 Eğer bir adam, bir (başka) adamın evinde arpa yığarsa (depolarsa) her GUR arpa için beş QA arpayı yıllık depo ücreti olarak verecektir.²⁵¹

Madde -122 Eğer bir adam, bir adama gümüş, altın veya herhangi bir şeyi saklayıp, korumak üzere verirse, vereceği her şeyi şahitlere gösterecek, mukavele yapıp (o şekilde) saklamak için verecektir.

Madde -123 Eğer şahitsiz ve mukavelesiz saklamak üzere verdiyse, verdiği yer (aldığını) inkâr ederse, o dava şikâyeti gerektirmez.

Madde - 124 Eğer bir adam, bir (başka) adama gümüş, altın veya herhangi bir şeyi saklayıp korumak üzere şahitler önünde verse, (alan adam) aldığını inkâr ederse, bu adam (hakkındaki suçlamayı) ispat edecekler ve (o adam) inkâr etiğini iki kat (yapıp) ödeyecektir.

Kanunda görüldüğü gibi emaneti yalanlayan kişinin suçu kanıtlanabilirse emanetin iki katını vermek zorunda kalıyordu. Aynı zamanda 125. maddeye göre emanet verilen kişinin ihmali nedeniyle bir mal kaybının sorumluluğundan doğan borcu da gene emaneti alan kişiye yüklemiştir.

²⁵⁰ Klengel,2001:233

²⁵¹ Tosun_yalva,2002:197

Madde -125 Eğer bir adam, malın saklayıp, korumak üzere verirse ve verdiği yerde ister delik açmak, ister duvar aşmak suretiyle olsun, kendisine muhafaza için mal verilip ihmalle kaybına sebep olan ev sahibi, (malı) yerine getirecek ve mal sahibine ödeyecektir. Ev sahibi kaybolan malını arayacak ve hırsızdan alacaktır.²⁵²

Bir borçlunun mallarına alacaklı tarafından haciz konması sıklıkla borç ilişkilerinin sonucudur. Bu nedenle Hammurabi Kanunu alacağın rehinle temin edilmesi hususunu kabul etmiştir. Ancak kanunda rehin işlemlerinin uygulanabilmesi için bir takım şartlar öne sürülmüştür. Mesela 113. Maddeye istinaden alacaklı bizzat söz konusu kişiden habersiz, onun tahılını ambardan ya da harman yerinden alamazdı. Şayet bunu yaparsa, yalnızca izinsiz aldıklarını yitirmekle kalmıyor, tüm tahıl ya da gümüş alacağı da elden gidiyordu. 114. madde ise haksız yere yapılan haciz işlemini ve sonuçlarını açıklamaktadır.

Madde -114 Eğer bir adamın bir adamdan arpa veya gümüş alacağı yoksa (bunun için, bu yüzden o kimseye) faiz koyduysa, her haciz için 1/3 MANA gümüş ödeyecektir.

Yani kişi alacağı olmadığı halde haciz uygularsa, bu durumda haczettiği kişinin evinden aldığı her rehine başına 1/3 MANA gümüş ödemekle yükümlü tutuluyordu. Bu 20 şekel genelde bir köle için ödenmesi gereken bedele denkti. Haczedilen kişi alacaklının evinde öldüğünde, eğer doğal bir ölüm söz konusu ise, bunun suçu borçluya yüklenirdi. (Madde 115) Yani borçlu alacaklıyı dava edemiyordu. Ancak 116. madde de durum farklıdır. Şöyle ki, borçlunun öldürülen oğlu için kısas ilkesi uygulanırken, kölenin yalnızca 20 şekel gümüş ki bu da yaklaşık 160 gramdır, ödenerek bedeli karşılanıyordu.

Borç tutarının geri ödeneceğine güvence olarak ya da faiz yerine alacaklıya verilen rehin kişiler ucuz iş gücüydü, ancak köle değillerdi. Daha alacaklının hizmetine devredilmeden, köle olmak bir yana hukuksal açıdan özgür kalıyorlar ve özgür kişilerle aynı yasal korumadan yararlanıyorlardı. Bu ayırım sıkça alıntı yapılan ve borçlunun karısı, oğlu ya da kızının rehin verilmesini işleyen 117. maddede¹¹⁷

²⁵² Tosun-Yalvaç:197

açıkça ortaya konmuştur. Aile bireyleri kendilerini gümüş karşılığında satın almış ya da rehin olarak devralmış kişiye ancak üç yıl boyunca hizmet ediyor, dördüncü yılda ise yeniden özgür kalıyorlardı. Her ne olursa olsun Hammurabi onları sürekli olarak ailelerinden ayırmamayı amaçlıyordu. Çünkü böyle bir durum o evin ekonomik durumunu olumsuz etkilerdi. Ancak kölelerin durumu bundan farklıydı. Bunu da 118. Maddeden öğrenmekteyiz.

Madde -118 Eğer bir erkek veya bir kadın köle hizmet için verilirse ve tüccar onu başkasına devreder ve gümüş karşılığında (kadın veya erkek köleyi başkasına) verirse, (o kadın veya erkek köle üzerinde) hak iddia edilmeyecektir.²⁵³

Ancak efendisine çocuk doğurmuş bir köle kadın söz konusu olduğunda madde 119'da olduğu gibi, sahibi alacaklıya onun karşılığında aldığı parayı vererek tutsaklıktan kurtarabilirdi.

Madde - 119 Eğer bir adamı, ödemediği borç yüzünden (bir başka adam) yakaladıysa, (borçlu) kendisine evlat doğuran kölesini gümüş karşılığı ona verdiyse (sattıysa) tüccarın ödediği (gümüş ile) kölenin sahibi (borcunu) ödeyip, kölesini kurtaracaktır.

Kanundaki ilgili maddelerden aile reisinin yaptığı borçlardan, aile bireylerinin de yaşamlarıyla sorumlu tutuldukları anlaşılmaktadır. Aile reisi ev yönetiminin atasıydı, aile bireyleri onun otoritesi altındaydılar. Evlilik sırasında ortaya çıkan borçlardan eşler alacaklıya karşı aynı ölçüde sorumlu tutulmakla birlikte 151. maddeye göre, yazılı bir sözleşmeyle kendilerini, evlilik öncesi borçların sorumluluğunu üstlenmeye karşı güvenceye alabildikleri anlaşılmaktadır.

Madde - 151 Eğer bir adamın evinde (karısı olarak) oturan bir kadını kocasının bir alacaklısının kendisini (haczetmemesi) yakalamaması için kocasını anlaştırmaya sevk edip, ona bir tablet (sözleşme) düzenlettirdiyse (ve) eğer o adam o kadını almadan

²⁵³ Tosun-Yalvaç,2002:196

önce borçluysa, alacaklı onun karısına haciz koyamayacaktır. Eğer o kadın kocasının evine girmeden evvel (kadın) borçlu ise, alacaklı kocasına haciz koyamayacaktır.²⁵⁴

Hammurabi ve onu izleyen ardılları döneminden kalan belgeler gözden geçirildiğinde, bir borçlunun son çare olarak başvurulmuş bir yöntem olan kendisini satması ya da borç karşılığında bir çocuğun satılması eskiden hiç de seyrek görülmemiş bir olgudur.²⁵⁵

Hammurabi Kanununa gayrimenkul malların da alınan para mukabilinde rehin edilebilmeleri ile ilgili hükümlere de yer vermektedir. Gayrimenkul rehininde, borçlu borcunu ödemediği takdirde alacaklı bu rehin mevzuunu teşkil eden gayrimenkulü haczettirebilirdi. Yani satılmasını isteyebilir neticede bahsedilen alacağın tahsilini yapabiliyordu. Kanun, rehin işleminin gayrimenkul araziye ait olması durumunda, alacaklıya arazinin geliri üzerinden faydalanma hakkı da tanımıştır.²⁵⁶

4.4.2) Ammi-Şaduqa Kanununda Borçlanma

Hammurabi ve ardıllarının yönetiminde, günlük hayatta ticari ilişkiler neticesinde ortaya çıkan borç verme ve borç ilişkileri toplum hayatında önemli bir rol oynamıştır. Kral buyrukları ve yazılı emirlerin, Özellikle doğrudan üreticilerin giderek artan borçlanmaların, hükümdarların köklü biçimde uğraşmasını gerektiren bir soruna dönüştüğünü göstermektedir. Halkın üzerinden zulmü gidermek ve kuvvetlinin zayıfı ezmesine fırsat vermemek için Kral Ammi-Şaduqa tarafından hazırlanmış fermanı buna örnek verebiliriz.

Kral Ammi-Şaduqa Fermanında vergi borcu affına yer verildiği gibi, ödenemeyen borçların silinmesini içermekle birlikte, borçları zorla ödetmeye çalışan vergi toplatıcısını ölümle cezalandırmakta ve borç affına karşılık hileli yollara sapmak isteyen alacaklıyı borç tutarının altı katını ödemekle zorunlu bırakıp, ödeyemeyecek olması durumunda ölümle cezalandırıyordu. Aşağıda verdiğimiz kanun maddeleri bahsettiğimiz bu hususları içermektedir.

²⁵⁴ Tosun-Yalvaç,2002:200

²⁵⁵ Klengel,2001:232

²⁵⁶ Okandan,1951:306

§ - 1 st. 3) x x x x x x 4) kral adaletli 5) memlekette tesis ettiği için, serbesttir, 6) musaddinu126 xxx-na []. 7) çağırılmayacak (istekte bulunmayacaktır).²⁵⁷

§ - 2 8) tahıldan veya gümüşten 9) bir Akadlıya veya bir Amurruluya 10) x x x faizle veya ödünç olarak 11) x x x verirse 12) bir vesika tanzim ederse 13) kral adaleti 14) memlekette tesis ettiği için 15) tableti kırıktır (geçerli değildir). 16) Arpa ve gümüş, tablet sebebiyle (tablete dayanarak) 17) verdirilmeyecektir.

§-4 23) muşaddinu, Akkadlıya 24) veya Amurruluya xx 25) istekte bulunmayacaktır. 26) bulunursa ölecektir.

§ - 5 27) Eğer bir adam tahıl veya gümüşü (faizli) borç olarak verirse 28) ve vesika tanzim ettirirse 29) fakat vesikayı elinde 30) alıkoyup, "borç ve melqetum 31) olarak "katiyen vermedim, 32) sana verdiğim tahıl ve gümüşü 33) satış fiyat karşılığı veya faizsiz ödünç, olarak 34) başka bir sebep için (sebeple) verdim" derse, 35) tüccardan gümüş ve tahılı alan adam 36) tabletin muhtevasına göre 37) vereni inkâr eden, şahitler 38) getirecek, tanrının önünde ifade verecekler. 39) tabletini inkâr ettiği için 40) ve sözleri inkâr ettiği için 41) altı katını ödeyecektir. 42) Eğer mükellefiyetini yerine getirmeye 43) gücü yetmiyorsa, ölecektir.

Fermanda yer alan sonraki maddeler arpa ve gümüşle ilgili borç belgelerinin kırılmasını ele almaktadır. Akadlar ve Amurrular olarak adlandırılan tüm Babil halkı borç silinmesinden fermana göre yararlanıyordu. Ayrıca, eğer ticari türden bir ödünç verme örneğin bir iş yolculuğu için peşin ödenmiş anamal söz konusuysa, borç tabletleri kırılmıyordu. Fermanda yer alan 6 ve 7. madde bahsettiğimiz bu konu ile ilgilidir.

§ - 6) Tahıl, gümüş veya mal satın almak için yol (parası) olarak (bir yere giderken yapacağı masrafların karşılığı olarak) veya ortaklık olarak faizsiz borç alan bir Akkad'lı veya Amurru'lunun tanzim ettiği tablet (vesika) kırılmayacak (bu ferman sebebiyle iptal edilmeyecektir). Bu sözleşme dolayısıyla (borcunu) ödeyecektir.

²⁵⁷ Tosun-Yalvaç, 2002:266-267

§ - 7) Tahıl, gümüş veya malı satış fiyatına (satış fiyatı karşılığı), yol (parası) (yapacağı masraflar karşılığı) veya ortaklık (sermayesi) olarak bir Akkad'lıya veya bir Amurru'luya veren ve mühürlü belge tanzim ettiren (kimse), tanzim ettirdiği belgesinde süresini aşarsa, gümüş faiz getirecektir. Tüccar -bu ibareyi- yazdırırsa veya ilave bir anlaşma yaparsa, bu anlaşmaya göre (borcunu) döndürmeyecek (vermeyecek), aldığı parayı, gümüşü (geri) verecek fakat (ilave anlaşmalardan Akkad'lı ve Amurru'lu serbesttir. (kurtulmuştur).²⁵⁸

Krallık topraklarında yaşayan çiftçilerin ve kişisel borçların korunmasının ardından fermanda takip eden maddelerde saraya ödenecek vergiler ve vergi borçları ele alınmaktadır.

§ - 9) Sarayın satılık malını satan bir tüccar, bir vergi yükümlüsünün bakiye borçlanması mahsuben, sanki saraydan satılık mal almış gibi, saraya mühürlü bir vesika tanzim ederse ve vergi mükellefinin mühürlü vesikasını alırsa, bu vesikanın içindekilerine göre satılık mal ona verilmezse veya kral vergi mükellefinin vergi borçlarını affettiği için, o da ona bir şey vermezse, bu tüccar tanrı önünde "bu vesikaya göre vergi yükümlüsünden hiçbir şey almadım" diye (yemin edecek), temize çıkacaktır. (Bu yeminle) temize çıktıktan sonra vergi yükümlüsünün vesikasını ortaya getirecek, bir araya gelecekler, yeniden hesaplaşacaklardır. Tüccarın saraya düzenlediği vesikanın muhtevasına göre satılık maldan, vergi yükümlüsünün tüccara düzenlediği vesika muhtevasına göre, vergi yükümlüsünün vermesi gereken kadar muafıdır.

Vergi borçlarının silinmesi, saray adına vergilerin toplanmasını üstlenmiş ve buna karşılık götürü bir bedel ödemiş olan tüccarları zarara sokabilirdi. Borçların silinmesiyle mali açıdan onların zarara girmemesi için buyruk daha önce yapılmış ödemelerin sarayın alacağına sayılmasını emretmektedir. Aynı biçimde madde 10'da da yer aldığı gibi baş çobanlarında benzeri açıklarda zararları karşılanıyordu.

§ - 10) Saraya ait keçi, koyun, sığır çobanların elinde olan memleketin-si, yemin ederek kabul edecektir. Her bir inek ölüsü için.....derisi ile birlikte tahıl ve 1

²⁵⁸ Tosun-Yalvaç,2002:268

1/3 MANA 5 Şekel yn, her bir keçi ls için... derisi ile birlikte 2/3 MANA keçi yn saraya vereceklerdir. Kral memlekette adaleti tesis ettiği için (af ilan ettiği için) bunların bakyası alınmayacaktır.Memleketin.....- si.....doldurulmayacaktır.²⁵⁹

Fermanda yer alan 11. madde ise Őahsa ait borç bakiyesinin affını içermektedir.

Ő - 11) br musaddinum'un (vergi toplayanın) tahsil etmesi için görevlendirildiği bir hamalın bakaya borcu affedilmiŐtir. Zorla alınmayacaktır.

12 ve 13. madde ise mahsul borçları ile ilgilidir ve affın bu borçları da kapsadığı anlaşılmaktadır.

Ő - 12) kira karşılığı tahıl olarak ödenen bakiye borçlar ve Suhum sırtlarının tahıl bakiye borçları, kral memlekette adaleti tesis ettiği için affedilmiŐtir, tahsil edilmeyecektir. Suhum'un evlerine ağrı olmayacaktır.

Bu maddeler halkın belli kesimlerini ve vergi toplayıcısının yanına verilen taŐıyıcı, meyhaneci kadın gibi özel meslek gruplarını, Fırat kıyısındaki Suhum ülkesinin halkını, yine Babil çevresindeki tanımla uğraşan nüfusun hemen hemen tümünü ilgilendirmektedir.

Eski Babil Dönemi kendini önemli bir toplumsal değişiklikler ağı olarak göstermektedir. Bu değişim Mezopotamya'nın sonraki toplumsal geliŐimi üzerinde yüzyıllarca kalacak izler bırakmıştır. Parsellere ayrılmıŐ arazilerde yapılan tarım ile küçük aile işletmeleri biçimde tarımsal üretim varlığını sürdürmüş ve bu gelişmeye bağlı olarak kredi ve tefecilikte bir artış ortaya çıkmıştır. Neticede dn verme Babil ekonomisinin gerekli bir öğesi olurken, hakim bir bölümünün de mali açıdan yıkımına neden olmuştur. Bu nedenle krallar borç afları ve diğer adalet belgeleri yoluyla olumsuz sonuçları hafifletmeye çalıŐmıŐlardır. Böylece henüz yeterince geliŐmemiŐ mal ekonomisi bir iç pazarın büyük ölçüde bulunmaması, kralla gerek uzak ülkelerle

²⁵⁹ Tosun-Yalvaç,2002:269

yapılan ticareti, gerekse uzmanlaşmış ve kentlerde yoğunlaşmış zanaatı denetim altında tutma ve sarayın eşgüdümüne sokma olanağı vermiştir.²⁶⁰

Fermanda yer alan bir diğer madde ise asker veya balıkçıların mükellefiyetleri ile ilgilidir.

§ - 17) Üç yıl için kiralayan asker veya balıkçı, (mükellefiyetlerini) yerine getirmediyse o yıl , kral memlekette adaleti tesis ettiği için, (bulunduğu) şehrin bölüşme ölçülerine göre 1/3 veya yarısını asker veya balıkçıya verecektir.²⁶¹

Görüldüğü gibi, eğer üç yılığına yeni açılmış tarla kiralamışlarsa, işin yoğun olduğu bu sene boyunca hizmet yükümlölüklerinde bağışlanıyorlardı.

Yeni tarla açma ya da zamanında işlenmiş toprağın yeniden işlenecek duruma getirilmesi, Babil krallarına, karşılığında başka hizmetlerden vazgeçecek kadar önemli görünüyordu. Bunun sebebi belki Ammi-Şaduqa'nın büyük seferler planlamamış olması ve bu yüzden de askerlik hizmetinin o denli ön plana çıkmamasında bir rol oynamıştır. Samsuiluna zamanından başlayarak Kuzey Babilonya'ya ait, yeni açılmış bir tarlanın ya da yeni işlenmiş arazinin birlikte kiralınmasını konu edinen belgelerde büyük bir artış saptanmaktadır. Artan nüfusun beslenmesi ve sarayın vergi gelirleri için kesinlikle gerekli olan tarımsal kullanım alanının korunması ve genişletilmesi, büyük ölçüde yeni açılmış arazinin kiralınması yoluyla gerçekleştiriliyordu.²⁶²

4.5) Ağırlık, Ölçü ve Para Birimleri

Babilliler, tutarlılığı ve birbirine basit dönüşüm özelliğıyle dikkat çeken bir dizi ağırlık ve ölçü sistemi geliştirmişlerdir. Bu sistem de temelde seksagesimal (altmış tabanlı) idi. Fakat bu ölçülerin gerçek değeri kentten kente ve bir tarihi dönemden diğerine değışmekteydi. Ağırlıklar, bir insan veya hayvanın taşıyabileceğı keyfi "yük"

²⁶⁰ Klengel,2001:271

²⁶¹ Tosun-Yalvaç,2002:269

²⁶² Klengel,2001:268

kavra-mına dayanırdı ve daha ufak birimlere geleneksel değerler verilirdi. Böylece yük yani talent (billu), 60 mina'ya (Akadca manû) bölünür, bir mina da 60 şekel (şiklu) ederdi. Bir mina yaklaşık 0,5 kg. ağırlığında olduğuna göre. bir talent aşağı yukarı 30 kg. ederdi. Bazen sözlük anlamı "dane" olan še'in kullanılması, eski dönemlerde mısırın hem ağırlık hem de değer ölçüsü olarak kullanımından kaynaklanır. Ama Geç Babil döneminde ufak ağırlıklar şekelin kesirleriyle ifade edilirdi. Uzunluk ölçüleri ise gez ya da "dirsek" (aşağı yukarı 0,5 m) ölçüsüne dayalıydı. Babil "mil"inin (beru) uzunluğu 10 km' den az fazlaydı. Bu yer uzunluğu ölçüsü, yürüme zamanı olarak Babil çift-saatine eş değerdeydi ve onun adı da beru idi. Temel hacim ölçüsü ka, bir dönemden diğerine değişiklik gösteriyordu (y. 0,4 ila 0,85 litre arası). Asur Ülkesi'nde imeru da ("eşek yükü" veya homer) hacim ölçüsü olarak kullanılırdı, Temel arazi ölçüsü, y. 0,35 ha olan ikû veya "tarla" idi. En büyük arazi ölçüm birimi *buru* (18 *ikû*, y. 6,3 ha) idi. Toprak alanlar çoğunlukla, onları ekmek için gereken hububat miktarıyla ifade edilirdi.²⁶³

Önceleri temel ağırlık ve değer ölçüsü mısırdı ama 3. binyıl kadar eskilerden başlayarak gümüş temel standart olmuştu. Ödeme aracı olarak gümüş, külçe ya da tartılan diğer formlar halinde kullanılırdı; gümüşe dayalı gündelik işlemler, genelde gümüş el değiştirmeden yürütülürdü. Metalin belli bir minimum yüzdesinin varlığını belli etmek üzere gümüş "para" damgası vurulurdu ama en azından Geç Babil döneminde bu damgalı gümüş, sinai gümüşe göre daha düşük değerdeydi ve bu tür külçelerin reddedildiği durumları görürüz: "Damgalı gümüş kabul edilmez. Saf gümüş al."

Genelde, M.Ö. 7. yüzyılda Lidyalıların parayı keşfettikleri söylene de, Sinnaheerib'in tarihi kayıtlarından öğrendiğimize göre onun döneminde (704-681) ufak bakır "paralar" Mezopotamya'da kullanılır durumdaydı: "Kil kalıplar yaptım, hepsinin içine bronz dökerek yarım şekillik parçalar gibi dökümelerini kusursuz yaptım."²⁶⁴

²⁶³ Oates, 2004:196

²⁶⁴ Oates, 2004: 197

III. BÖLÜM

ASURLULARDA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

ASURLULARDA SOSYAL HAYAT

1)ASURLULARDA TOPLUM YAPISI

Asur toplumu Kuzey Mezopotamya'da eski Tel Halaf kültüründen gelen halkların ve Arabistan orjinli Batı Sami kavimlerin kaynaşmasından oluşan bir topluluktur.²⁶⁵ Asur, MÖ 2000 yıllarından 612 yılına kadar devam eden ilk önce Asur şehri ve çevresinde küçük bir devlet iken birinci binyılın ilk yarısında Mezopotamya, Elam, Suriye ve bir süre Mısır'ı da içine alan büyük bir imparatorluk olmuştur. Çivi yazılı belgelere göre Asur üçüncü binyılın ikinci yansında Akadlıların, Subar Kut ve III. Ur hanedanının politik ve kültür egemenliği altında kalmıştır. Adı geçen bölgede, bu eski halkla kaynaşan Samiler yüzyıllarca süren Asur Devletini kurmuşlardır.²⁶⁶

İnsanlar toplumsal bir ortam içinde yaşarlar. İnsanın toplum dışında tek başına yaşamasının imkânsız olduğu ilk önce Yunan düşünürü Aristoteles tarafından belirtilmiştir.²⁶⁷ Toplum içinde yaşamak zorunda olan insan her an diğer insanlarla ilişki içindedir. Bu nedenle toplumsal yaşamın çeşitli kurallarla düzenlenmesi gerekir. Bu kurallara sosyal düzen (toplumsal düzen) kuralları denir. Bu kurallar gerek kişiler arasındaki, gerekse kişilerle topluluğu teşkil eden güç arasındaki ilişkileri düzenlemek, kısaca toplumda düzen sağlamak amacını taşırlar. Kişi toplum düzenini sağlayan hukuk kurallarına aykırı davrandığı zaman, karşısında bu düzeni sağlamak yetkisiyle donatılmış toplumsal gücü bulur.²⁶⁸

İnsanların topluluk hayatı içinde birbirleriyle uyum içinde yaşamaları topluluk hayatı bakımından büyük önem taşır. Bu nedenle sosyal bir çevrede yaşayan insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde hukuk en önemli rolü oynar.²⁶⁹

İlkel topluluklarda evlenme, ganimet, paylaşma, ölümle ilgili örf ve âdet kurallarının varlığı bilinmektedir. Hatta bazı ilkel topluluklarda, topluluk başkanı ile topluluk kurulunun örf ve âdet kurallarına göre uygulanacak yaptırımı belirledikleri de görülmektedir. Buna karşılık kanunnameler ve hukuk kitapları, örf ve âdetlere ve

²⁶⁵ Yıldırım; 2004: 55

²⁶⁶ Sever, 1987: 421

²⁶⁷ Güriz,1996:1

²⁶⁸ Kocaman, 2003:3

²⁶⁹ Güriz,1996:2

daha önce meydana getirilmiş bu gibi kaynaklara dayandıkları kadar, kanun koyanların şahsi kanaat ve eğilimlerini de aksettirebilirler.²⁷⁰

Çivi yazısı ile yazılmış belgelerin büyük bir kısmı alışveriş, birçok ticaret mektupları, hesap listeleri, kira mukaveleleri, ödünç muameleleri gibi günlük hayatın iktisadi ve ticari münasebetlerini aksettirdiği gibi mahkeme zabıtları gibi de hukuki konular üzerindedir.²⁷¹ Yani Mezopotamya'daki resmî ve özel yaşam çok yönlü bir hukukla düzenlenmiştir. Yasalar, mahkemeler, satış akitleri ve sözleşmeler tümüyle günlük yaşamdaki uygulamalarla ilgilidir.²⁷²

MÖ 2000'li yıllarda, Güney Mezopotamya'daki Babil'de olduğu gibi, Kuzey Mezopotamya'daki Asur'da da mülkiyet anlayışı değişmiş, Sümerlilerin eski devlet mülkiyet sistemi yerine şahsî mülkiyet sisteminin hâkim görüş halini alması ve gelişmesi neticesinde, Asur Devleti ve halkı süratle kalkınmış, dışarı açılma ihtiyacı duyulmuş ve alışveriş şartları bakımından Anadolu en müsait pazar sayılmıştır. Bunun neticesinde 1975'li yıllarda Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri kurulmuştur.²⁷³ Anadolu'da tarihin başladığı zaman olup, bu devre ismini veren Asurlu tüccarlar Anadolu'ya gelerek yerleşmiş oldukları şehirlerde iki asır boyunca Anadolu halkıyla birlikte yaşamışlardır.

Eski Babil'de, şahsi mülkiyet fikrinin tamamıyla yayılmış ve kökleşmiş olmasına rağmen, merkezi idare teşkilatı esaslı ticari faaliyetlere hakim görüldüğü halde eski Asur'da o zamanın ölçüsü ile kapitalizm ve fertlerin alabildiğine iktisadi faaliyet serbestliğine sahip oldukları görülür.²⁷⁴ Bu şekilde Asur'da oturan ummeanum (büyük sermayedar) ların birleşerek büyük şirketler kurdukları ve ajanları vasıtasıyla Anadolu ile ticari münasebetlerini sürdürdükleri görülür.²⁷⁵

Anadolu'da ticari faaliyette bulunan şirketler bir nevi banka rolünü oynuyorlardı. Çünkü gerek kendi hesabına çalışan tüccarlar gerekse Asur'da oturan ummeānum (büyük sermayedar)'ların ajanları bu şirketlerde naruqqum adı altında hesapları bulunmakta, birçok vesikalara göre bu şirketlerde bir nevi ciro muameleleri,

²⁷⁰ Bilgiç, 1947: 572

²⁷¹ Tosun, 1973: 561

²⁷² Yıldırım, 2004: 60

²⁷³ Sever, 1995: 2

²⁷⁴ Bilgiç, 1951: 334

²⁷⁵ Bilgiç, 1947: 588

borç ve alacak devri işlemleri yapılmaktadır.²⁷⁶ Anadolu'da ticarete bulunan her tüccarın Asur'da bir naruqqum hesabı bulunduğunu metinlerden öğrenmekteyiz. Naruqqum bu günün banka hesabı cari muamelelerinin ilk izlerini teşkil ederler.²⁷⁷

Sumer ve Babil'de gördüğümüz gibi Asur'da da toplum soylular, sıradan vatandaşlar ve kölelerden oluşuyordu. Kültepe metinleri arasında yer alan tabletlerden, köle satışları ve kölelik müessesesi ile ilgili mevzulara da rastlamaktayız, Bu metinlerden bir "mal" olarak değerlendirilen kölelerin alım satımı ile ilgili belgelerin hukuki çerçeveye uygun bir şekilde hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Kt a/k 933 nolu tablette gene bir satış şartını içermektedir. Bu tablette İstar-malak'ın İmdilum tarafından Enlil-bani'ye 1 mina tasfiye edilmiş gümüşe 2 yıllığına satıldığı kaydedilmiş, Enlil-bani'nin bu süre zarfında parayı iade edip kölesini geri alacağı, aksi takdirde kölenin İmdilum'a kalacağı belirtilmiştir.

Kadın ya da erkek kölelerle, uşakların alacağa karşılık rehin tutulmalarını da metinlerden öğrenmekteyiz. Örneğin Kt 88/k 306 nolu metin, iki Asurlu arasındaki problem ile ilgili hukuki bir belgedir. Bu metinde, alacaklı Šū-Suen'in borçlu Aššur-nada'nın miktarı belirtilmeyen alacağına karşılık iki eşiği, kadın kölesini ve uşağını alıkoyduğu kaydedilmiş, muhtemel zararına karşılık bunları alacağı ifade edilmiş, paranın iadesi halinde kölenin geri gönderileceği belirtilmiştir.²⁷⁸

Kt 90/k 120 nolu metin iki Asurlu arasındaki kadın kölenin satışı ile ilgili bir kontrat olup, satış sonrası koşullara değinilmiştir. Normal satış belgesi biçimine uygun olarak hazırlanmış olan bu kontratta satın alan Asurlu kadın, satış sonrası anlaşmazlık olması durumunda satış bedelini aynen ödemesi şartını koştur. Metinde dikkat çeken nokta ise, kadın köle ile beraber, onun oğlunun da satın alınmış olmasıdır.

Asur'dan Anadolu'ya ticaret maksadı ile gelen tüccarlar, hem Asur ile bağlantılarını sağlamak hem de geride yapılması gereken işlerle ilgilenmeleri için bazen eşleri bazen de kız kardeşleri ile bir çeşit ticari işbirliği adını da verebileceğimiz faaliyet içinde olmuşlardır. Kültepe metinleri, Asurlu kadınların ticari hayatın içinde aktif bir şekilde olduklarını açıkça göstermektedir. Kadınların özellikle kumaş üretimi

²⁷⁶ Bilgiç, 1947: 588

²⁷⁷ Bilgiç, 1951:335

²⁷⁸ Bayram-Çeçen,1996:582

ve ürettikleri bu malların sevkiyatı ile ilgilendikleri görülmektedir. Anadolu'da çok rağbet gören bu kumaşlar Asurlu kadınlar tarafından itina ile üretilmekte ve Anadolu'nun çeşitli pazarlarında satışa sunulmaktadır.

Kadınların aktif oldukları bir başka alan da bira imalatıdır. Hammurabi Kanununun 108-111. maddelerinin biracı kadınlarla ilgili olması ve bu maddelerde erkeklerden hiç bahsedilmemesi biranın Mezopotamya'da daha çok kadınlar tarafından üretilmiş olduğunu düşündürmektedir.²⁷⁹

Kt n/k 556 no'lu metinde Ilabrat-bani adlı şahıs, Hanana ve Uşur-ša-Istar'a, kendine ait 10 mina iyi Tarittar bakırını bayan Tariş-matum'a gönderdiğini belirtmekte, bakırın paraya çevrilmesi halinde onun bayan Tariş-matum'a verilmesini, ayrıca, tahıl satın alınmasını, Tariş-matum'un çimlendirilmiş arpayı ve bira mayasını yapacağı belirtilmektedir.

Bu örneklerden de gördüğümüz gibi ayrıca Kt/k 216, Kt 92/k 440, Kt 92/k 302 metinlerde de kadınların bira imalatında önemli rol oynadığını görmekteyiz.

BIN VI.20 nolu vesikada ise bira mayasının “maknakum”²⁸⁰ denen mühürlenmiş bir kapta saklanmış olduğunu, ayrıca bira mayası miktarı belirtilirken ölçü birimi olarak “çuval” ifadesi kullanılmaktadır.

İncelediğimiz bu metinlerden çeşitli türde maya ve bira mayası yapımı ile Asurlu kadınların direk olarak ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Kültepe metinlerinde kesin ifadelerle bira yapımı ile kadınların ilgilendiklerini belirten metinler çok fazla olmamakla beraber, maya ve bira mayası yapımı ile ilgilenen kadınların bira yapımı ile de ilgilendiklerini düşünmekteyiz.

Kt 90/k 120²⁸¹ nolu metinden Asurlu kadınların Anadolu'da köle satın alma haklarının olduğunu öğrenmekteyiz. Bu metin köle satışı ile ilgili bir kontrat olup, muhtemelen Kaniş'te gerçekleşen bu satışta, bayan Ab-şallim, kadın köle Kurubana ve oğlu için 45 şegel gümüş ödemiştir. Ayrıca , bayan Ab-şallim satış sözleşmesine satın aldığı kadın ve oğlu için herhangi birinin itiraz etmesi durumunda 45 şegel

²⁷⁹ Günbattı, 1994: 195

²⁸⁰ Kuzuoğlu, 2004: 6

²⁸¹ Bayram-Çeçen, 1996: 587

gümüşü geri ödeme şartını da koymuştur. Bunun benzerlerini de Kt 88/k 990 ve Kt 76/k 2 nolu belgelerde görmemiz bunun yaygın olduğunu göstermektedir.

Kültepe Kt n/k 1385 nolu metninde de İmdilum'un kızı İstar- bašti'nin kumaş ticareti ile uğraştığını, borç gümüş verip faiz uyguladığını yani ticaretin içinde aktif bir biçimde yer aldığını görmekteyiz.²⁸²

2)ASURLULARDA AİLE HUKUKU

Asur ve Anadolu arasındaki topraklara hâkim olan Asur Devleti, aynı güzergah üzerindeki ticaret yollarını da tekeline geçirmişlerdir. Asurlular bu sıralarda, Hellenistik dönemde “Kapadokya” olarak isimlendirilen Anadolu’nun orta bölümü ile sıkı bir ticari münasebet içerisine girmişlerdir. M.Ö. II. Binyılın ilk çeyreğine tarihlenen ve “Asur Ticaret Kolonileri Çağı” olarak isimlendirilen bu devirde Asur’da ticari faaliyetler artmış, Asur gerek Mezopotamya içerisindeki gerekse Anadolu ile yapılan ticaretin merkezini teşkil etmiştir.²⁸³ Asurlular kârum ve wabartum denilen ticaret merkezleri kurmuşlardır. Bu kolonilerin idare merkezi olan Kaniş (Karahöyük-Kültepe) de yapılan kazılarda, tüccarların faaliyetlerini açıklayan yazılı vesikalardan bugüne kadar Ankara Anadolu medeniyetleri Müzesi’ne intikal eden 20 binden fazladır. Bunlar çivi yazısı ile ve Sami bir dil olan Akadca’nın Eski Asur lehçesinde kaleme alınmıştır.²⁸⁴ İçeriği iş mektupları ve borç senetleri oluşturmaktadır. Ancak bunlar arasında tüccarların özel hayatlarına ait evlenme, boşanma, evlatlık alma gibi sosyal münasebetleri ile ilgili metinlerde vardır.²⁸⁵

2.1)EVLENME

2.1.1) Eski Asur’da Evlenme

Aile hukuku ve özellikle evlenme ile ilgili vesikaların muhtevasına baktığımızda, evvela evliliğin ilk adımını teşkil nişanlanma hadisesine ışık tutan belgeleri incelemek icap eder. Eski Asur çağında, Anadolu’da ve Asur’da çocuklar ve bilhassa kızların küçük yaşlarda nişanlandıkları anlaşılmaktadır. Fakat bu güne kadar neşredilmiş, aile hukuku ile ilgili Kültepe tabletleri içerisinde, nişan akdi konusunda

²⁸² Kuzuoğlu, 2004: 11

²⁸³ Bayram, 1993: 1

²⁸⁴ Sever,1990:252

²⁸⁵ Kinal,1991: 61

yazılı bir vesika ele geçmemiştir. Ancak, nişanın mahkeme tarafından zabıt tutularak sona erdirilmesi, nişan sözleşme tabletlerinin düzenlendiğini akla getirmektedir. Zira sözlü olarak yapılan nişan hadisesinin yine sözlü ifadelerle sonuçlandırılması lazım gelirdi. Nitekim nişan akdinden dönüldüğüne dair mahkeme zabıtlarının bulunması bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.²⁸⁶

Elimizde bulunan Kt 88/k 625 numaralı metin bir mahkeme zaptı olup Kaniş Karumu tarafından nişanın bozulduğuna ve genç erkeğin başka bir Asurlu kız ile evleneceğine dair metin 1-2) Pilah-İştar, Amur-İştar’a karşı bizi şahit olarak tuttu ve ...3-6) Pilah-İştar, (Amur- İştar’a) şöyle söylüyor: ... “ sen benim babama (kızınla evleneceğim diye) söz verdin. ... buraya gel (ve) karını al (karınla evlen)” 7) Amur-İştar’(da) (Pilah-İştar’a) şöyle söylüyor: ... 8-9) “Her ne kadar senin babana, (kız kardeşinle evleneceğim diye) söz verdim ise de; 10-14) kayınpederin yerine (kayınpederi temsilen) nişan hediyesi olan belimin kemerini bana vermediğin gibi (üstelik) benim kardeşime de (ağabeyime de) (bu konuda hiçbir şey söylemedin) 15-17) günler geçiyor (o günden beri çok zaman geçti) ve bende ihtiyarlıyorum (yaşım epeyce ilerledi) ve ikinci defa olarak Asurlu bir kız ile evleniyorum. 18-23) Senin kız kardeşin ile evlenmeyeceğim (kız kardeşini almayacağım)” Bu sözler (ve) (ifadeler) üzerine Kaniş Karum’u bizim ile ilgili bu konuda hükmünü verdi ve tanrı Aşşur’un kılıcının huzurunda şahitliğimizi yaptık (ifadelerimizi verdik) 24-27) İli-Alim’in oğlu Kuziza’nın huzurunda, İdi-İştar’ın oğlu Ah-Şalim’in huzurunda, Dada’nın oğlu Būr-Su’en’in huzurunda²⁸⁷

Ele aldığımız mahkeme zaptına göre; genç kızın erkek kardeşi olan Pilah-İştar, davalı olan Amur-İştar’ı mahkemenin ve üç şahidin huzurunda, kız kardeşi ile evlenmeye davet etmektedir. Kızın nişanlısı olan Amur-İştar ise evlenmeyi kabul etmemektedir. Sebep olarak da kız tarafının damada vermesi gereken hediye kemeri vermediğini ve bu konudaki gelişmelerden ağabeyine herhangi bir bilgi verilmeyip, onunla görüşülmediğini göstermektedir.

Yukarıda arz edilen kt 88/k 625 numaralı metnin yanı sıra, kt i/k 120 numaralı metinde “nişanın bozulması” hakkındadır. Bu metinde küçük yaşta nişanlanmış bir kızın artık büyüdüğü belirtildikten sonra onunla evlenmesi için erkeğe çağrı

²⁸⁶ Balkan,1987:422

²⁸⁷ Sever,1992:670-671

yapılmaktadır. Ancak erkek bir sebep göstermeden kız ile evlenmeyi reddetmektedir. Aslında bir erkeğin sebepsiz yere nişandan dönmesi, mahkeme tarafından belli bir bedel ödemeyi mecbur tutulması gerekiyordu. Fakat metinde böyle bir duruma temas edilmemektedir. Belki de erkeğin kayınpederinin evine götürmüş olduğu nişan hediyesinden vazgeçmiş olmasından, ayrıca bir cezadan bahsedilmemiş olabilir.

Metnin tercümesi şöyledir; 1-3) Ahu-waqar ve Zuba (şahit olarak) bizi tuttular ve Ahu-waqar Zuba'ya şöyle dedi : 4-8) “kız kardeşim artık büyüdü (evlenecek yaşa geldi), buraya gel, Kaniş şehrinde kız kardeşimi eş olarak al” Zuba şu ceabı verdi: 8) “O (orada) otursun” 9) Ahu-waqar şöyle konuştu: 10-11) “Kaniş şehrinde (kız kardeşim hakkındaki kararını) kārūm mahkemesinin onayı ile ver. 12-15) Senin ayağın uzaktır(sen buraya uzak bir yerde oturuyorsun). Kız kardeşim ne zamana kadar (Kaniş şehrinde) otursun ?15-18) Zuba şöyle cevap verdi: Git ! Kız kardeşini gönlünün istediği yerde (gönlünün istediği) kocaya ver. 18-19) Budatum'un oğlu Ennam-Aššur'un huzurunda, 20) Ababa'nın oğlu Enlil-bani'nin huzurunda, 21) Bu sözler üzerine 22-23) Tegarama kārūm'u bizi (şahit olarak) kabul etti ve 24) kārūm bize emretti ve 26-27) biz şahitliğimiz hakkındaki tableti tanrı kapısında verdik (düzenledik).

Bu ifadelerden, kızın henüz küçük yaşta olmasına rağmen bir erkekle nişanlandırıldığını ve sonuçta erkek tarafından nişanın bozulduğunu anlamaktayız. Evlilikte yetkinin daha çok erkeğe verildiğini göstermektedir. Her ne kadar kız çocuklarının hakları aile büyükleri tarafından korunduğunu akla getirirse de kanunlarda Asurluların izdivaç müessesesi kadını satın alma esasına dayanmaktadır. Yani kadına fazla tercih hakkı verilmemekte ve erkek hukuken kadından üstün tutulmaktadır.²⁸⁸

Eski Asur evlilik hukuku ile ilgili belgelerin tamamı, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki yazılı vesikalardan elde edilmiştir. Çünkü Eski Asur Çağına ait herhangi bir kanun ele geçmemiştir.

Kt 84/k 281 numaralı metne baktığımızda Asurlu bir bayanın Asurlu bir erkekle evlenmesine dair vesika son derece önemlidir. 1-4) İlia, Enah-ili ve Ennum-Aššur'a, hassaten Enah-ili'ye söyle, Aššallim şöyle diyor: 5-6) Bir kız kardeşimizi kendi

²⁸⁸ Kinal, 1956: 359

hesabına kocaya verdin. 7) İkinciye (kız kardeşimizi) Šū-Laban (kocaya) verdi. 8-11) Hištašušar'ı Belanūm ve ben hissemiz olarak (kocaya) vereceğiz. 12-14) suhartum'u kocaya sen vermemelisin! 15-17)(Eğer) verecek olursan, onların üçüne ait masrafı sen kendinden karşılayacaksın. 18-21) Hissem (olan) 2 mina 8 ½ šegel gümüşü Elali'nin limum'luğundan itibaren muvafakat ettiği(n) için adın.

Bu metin bir mektup mahiyetinde olup, Ah-šallim isimli şahıs tarafından, Asurlu ailenin diğer erkek fertlerine yazılmıştır. Görüldüğü gibi evlenecek kızın ailesine müstakbel koca tarafından ödenen “başlık parası” uygulamasıdır. Bu uygulama Eski Mezopotamya toplumlarının aile hukuklarında sıkça görülen bir durumdur. Evlenecek kıza yapılan masraflar muhtemelen kızın çeyizini hazırlamak için harcanmaktadır. Çoğunlukla kızın evinden getirdiği çeyizin maddi değeri, başlık parasından fazla olmaktadır. Hammurabi madde 166 “ Eğer kayınpederi ona (karısı ölen kocaya) başlığı geri vermediyse, (kadının) çeyizinden başlığı kadarını çıkaracak ve geri kalan çeyiz (kızın) babasına geri dönecektir.”²⁸⁹ İbaresı kullanılmaktadır. Fakat metnimizde, bir kız için alınan başlık parasının, üç kıza yapılan masrafa karşılık gösterilmesi Asur'da bu uygulamanın maddi miktar bakımından farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca kızın baba evinden ayrılırken aldığı çeyiz, baba malından hisse alamayacağını da unutmamak lazım. Sümer ve Babil dönemine nazaran Asur döneminde kız evlada verilen değer azaldığı da gözden kaçmamaktadır.

Elimize geçen iki Asurlu şahsın evlenmesine ilişkin başka bir metinde de 1-4) Didinari'nin oğlu Ennannatum'un mührü, İli-imitti'nin oğlu Šū-Suen'in mührü, Pilah-İštar'ın oğlu Adad-damiq'in mührü 5-7) Adad-damiq İštar-nādā'nın küçük kızını eş olarak aldı. 8-12) İkinci bir kadın ile evlenmeyecek. Eğer ikinci bir kadın ile evlenirse 1 mina gümüşü ödeyecek. 13-18) Eğer iki aya kadar o (koca) buraya geri dönmezse ayrıca karısı hakkında sorgu sual etmezse, (kadını) ikinci kocaya verecekler. (Koca da kadının) kardeşlerine karşı herhangi bir hukuki talepte bulunamayacaktır.²⁹⁰

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere erkeğe ikinci bir kadınla evlenme yasağı getirilmiş, şayet ihlal ederse 1 mina gümüş ceza ödemek zorundadır. Diğer bir ifade de erkeklerin eşleriyle ilgilenmesinin vesikalara kaydedilmesidir. Esasen erkeğe iki aylık bir zaman tanınmış olup, bu süre içerisinde karısını arayıp sormaması ve onun

²⁸⁹ Tosun-Yalvaç, 2002: 201

²⁹⁰ Kılıç, 2002: 73

her türlü sıkıntısını paylaşmaması durumunda kadının ikinci bir kişiyle evlenmesine imkân tanınmaktadır. Diğer taraftan, kızın kardeşleri tarafından evlendirilmesi Asurlularda kızların aile büyükleri tarafından evlendirildiklerinin örneklerinden birisidir.

CCT V 16a nolu, Asurlu şahsın evlenmesine ait vesikası da hayli ilginçtir. Metnin tercümesi şöyledir: 1-3 Tāb-Aššur'un oğlu Abaya, Adad-šamši'yi aldı (evlendi).3-8) Eğer (Abaya onu) boşarsa 1/3 mina gümüşü Abaya, Adad-šamši'ye tartacak (ödeyecek) 9-10) ikinci zevceyi alamayacak 11-12) Eğer Adad-šamši Abaya'yı boşarsa 1/3 mina gümüşü tartacak (ödeyecek) 15-17) Akutum'un oğlu Kukuzanum, onun gibi hazır bulundu. Şahit Akūa.²⁹¹

Burada ilk evlilikten sonra ikinci evliliğin yasaklandığını görmekteyiz. Farklı olarak boşanmada her iki tarafın eşit olarak belirli bir bedel ödemeye mecbur kılınması dikkat çekicidir. Çünkü evliliğin kızın satın alınması esası üzerine kurulduğu bariz bir şekilde tespit edilen, Sami toplumunun bir kolunu teşkil eden Eski Asur'da kadının kocasını boşayabilir durumda olması ve boşanma parasını ödeyebilecek maddi varlığa malik olması Asur aile hukuku açısından önemlidir. Yani evlenecek kadın kendi ekonomik bağımsızlığını kazanmış veya aileden gelen bir zenginliği var ise, erkekle eşit statüde yer almaktadır. Fakat ekonomik bağımsızlığını elde edememiş kadınlar için aynı şeyi söylememiz son derece zordur.

2.1.2)Orta Asur'da Evlenme

Hammurabi kanunlarından sonra eski Mezopotamya'nın en önemli hukuk belgesi, Orta Asur dönemine ait dokuz tablet bugün Berlin Müzesinde olup Almanlar tarafından 1903-1914 kazıları sırasında keşfedilen bu kanunlar, kral I. Tiglat-pileser tarafından kopya ettirildiği anlaşıyor.²⁹²

Kanunun içeriğine baktığımızda iki asıl sınıf insandan bahsedilmektedir. Özgür insan (awilu, "adam") ve erkek yada kadın köle (wartu ve amtu). Kanun maddelerinin genelinin kadın ile ilgili suçlar ve kadınların mülkiyet hakları oluşturmakta, evlenme, boşanma, evlatlık alma ve miras konularına ışık tutan konular da vardır.

²⁹¹ Kılıç, 2002: 74

²⁹² Bilgiç, 1963: 114

30 ve 31. Madde de evliliğin ilk adımı olan nişan hadisesinin varlığından söz ediyoruz.²⁹³ 30. Madde “Eğer baba, oğlunun kayınpederinin evine nişan hediyesini getirse” şeklinde ifadeyle başlamaktadır. 31. madde de yeni bir uygulamayla karşılaşıldığını nişanlı kızın ölmesi durumunda damat adayına kayınpeder tarafından başka bir kızın verilmesi (yani nişanlı erkeğin, ölen nişanlısının diğer bir kız kardeşiyle evlenmesi) uygulaması görülmektedir. Ayrıca bunun tam tersi olarak ölen erkeğin nişanlısının, ölen erkeğin küçük kardeşi ile evlendirilmesini de şahit oluyoruz. Buradan iki taraf arasında, henüz oluşmakta olan akrabalık bağının devamını sağlamak yada kayınpederin (kızın babasının) almış olduğu nişanlılık hediyesini iade etmemek için böyle bir tavır içerisinde bulunması olasıdır.

Maddenin tercümesi aynen şöyledir: “Eğer bir adam kayınpederinin evine nişanlılık hediyesi götürürse ve (aday olan) eşi ölürse, kayınpederinin başka kızları varsa, kayınpeder isterse kızını, ölmüş kızın yerine evlenmeye verecek, yine o (damat adayı), isterse verdiği gümüşü geri alacaktır. (yani evlilikten vazgeçebilecektir) Tahılı, koyunları yenmiş şeyleri ona (geri) vermeyecektir. Sadece gümüşü kabul edecektir (alabilecektir)” burada dikkat çeken husus nişan hediyesinin nelerden oluştuğudur. Tahıl, koyun, diğer yiyecekler ve gümüşten ibaret olduğudur.

32. madde de ise Eski Mezopotamya aile hukukunda ilk defa karşımıza çıkan bir yaptırım söz konusudur. Buna göre “nişan hediyesi” alan kızın, ister baba evinde oturuyor olsun, isterse kayınpederinin evine alınmış olsun, kocasının borç, suç ve günahının hepsinden sorumlu tutulmasıdır.²⁹⁴

Orta Asur kanununun 33. ve 43. Maddelerinde levirat uygulamasının olduğu belirgindir. Levirat; kocası ölen bir kadının, kayınbiraderlerinden biri veya kayınpederiyle nikahlanması adetidir. Daha ziyade aile servetinin yabancıya gitmemesi gibi ekonomik sebeplere dayanan bu gelenek, Babil ve Hitit hukukunda olduğu gibi, Tevrat’ta da vardır.²⁹⁵

33. maddenin tercümesi aynen şöyledir. “Eğer bir kadın babasının evinde oturuyorsa, kocası ölmüş ve eğer çocuğu yoksa kayınpeder, gönlünün istediği oğluna onu verecektir. Eğer isterse kayınpederine karılık için gidecektir.(kayınpeder onu eş

²⁹³ Tosun-Yalvaç, 2002: 251

²⁹⁴ Tosun-Yalvaç, 2002: 251

²⁹⁵ Kınal, 1991: 152

olarak alacaktır). Eğer kocası ve kayınpederi ölmüş ise ve çocuğu yoksa o bir duldur. İsteddiği yere gider.”

43. madde de ise “ Eğer bir adam, ister kızın başına yağ dökmüş olsun, ister nişan hediyeleri getirmiş olsun, koca olarak vereceği oğlu, ölmüş veya kaçmış olursa geri kalan oğulları arasından en büyüğünden, on yaşında olan en küçük oğluna kadar, kızı istediğine verecektir. Eğer baba ölmüş ise, kızı vereceği oğulda ölürse, ölü oğlunun on yaşında bir oğlu varsa (bu kızı bu çocuk) alacaktır. Fakat torunlar on yaşından küçükse kızın babası isterse kızını küçüklerden birine verebilir.²⁹⁶ Bu metinde Levirat uygulamasının izleri görülmektedir. Ayrıca küçük yaşta evlenmeyi de örnek teşkil etmektedir.

Orta Asur çağında levirat uygulamasının olduğu, küçük yaşta evlenildiği, kızın belli bir bedel karşılığında baba evinden satın alındığı ve kocası ölen dul kadının belli şartlara bağlı olarak yeniden evlilik yapabildiğini görmekteyiz.

2.2)BOŞANMA

Asurların aile hukukuna baktığımızda ele geçen vesikaların içerisinde boşanma vesikalarının sayısı evlenme vesikalarının sayısından çok daha fazladır. Bu durum şöyle izah edilebilir. Evlilik, hayat beraberliği için atılan ilk adım olduğundan çiftler ve ailelerin rızasının temini dışında problemsiz bir başlangıçtır. Ancak boşanma durumu meydana geldiğinde bir takım problemleri de gündeme taşımaktadır. Kadın ve erkeğin bundan sonraki hayatını nasıl devam ettirecekleri, varsa çocuklarının geleceğinin ne olacağı ve boşanma durumunda nafaka ve mirasın nasıl halledileceği gibi konulardır. Bu yüzden şüphesiz boşanmaya ait belgelerin sayısını artıran etkindir.

2.2.1) Eski Asur’da Boşanma

Evlenme vesikalarında olduğu gibi, boşanma vesikalarında da Asurlu çiftler ve yerli bayan- Asurlu erkek çiftlerin boşanmasını ayrı ayrı ele alacağız. Ayrıca hiçbir boşanma belgesinde, boşanmanın asıl sebepleri açık olarak belirtilmemiştir. Sadece koca karısını boşadı veya karı koca boşandılar şeklinde üstü kapalı ifadeler

²⁹⁶ Tosun-Yalvaç, 2002: 253

kullanmışlardır. Halbuki Eski Asur Devleti'nin çağdaşı olan Eski Babil Devleti krallarından Hammurabi'nin kanununda çiftlerin boşanma sebepleri açık bir şekilde izah edilmiştir.

Eski Asur dönemine ait EL 1'de 6 numaralı metnin tercümesi şöyledir: 1-3) Talhama ve Atata, İli-aşranni gibi, şehir halkının huzurunda yemin ettiler ve 4-6) kimse kimseye (tarafardan biri diğerine) herhangi bir şey için kendi adına hukuki itirazda bulunmayacaktır. 7-12) Talhama, kızını gönlünün istediği yerde kocaya verecek. Atata 11 ½ şegel gümüşü ödediği gün, erkek çocuğu onlar (kızın ailesi) (Atata'ya) geri gönderecekler. 19-20) Alabum'un oğlu Ennanum'un huzurunda, Amur şamşı'nın oğlu Enna-Su'en'in huzurunda, ibkum'un oğlu Mannum-balum-Aşşur huzurunda, kanua olan Elaliş-ka'nın huzurunda, kanua olan Perua'nın huzurunda 21-23) Çocuk (onun oğlu) kutsal öküzün huzurunda (yapılan törende) tercih hakkın kullandığı gün, o (da), gümüşü geri verecek.²⁹⁷

Bu vesikada boşanma sonrası çocukların durumu ile ilgili olup, boşanmış çiftin çocuklarının velayetlerini nasıl aldıkları konusuna açıklık getirmektedir. Nihayet çocukların geleceği hususunda anlaşılan çift, çocuklarla ilgili olarak birbirine herhangi bir itirazda bulunmayacaklarına dair şehir halkı huzurunda yemin etmişlerdir. Metinde dikkatimizi çeken bir noktada boşanma sonrası kız çocuğunun anneye verildiğinin, erkek çocuğunda babaya verilmesi içinde, babanın 11 ½ şegel gümüşü anneye ödemesi gerektiğinin belirtilmesidir. Diğer taraftan kutsal öküzün huzurunda tercih hakkını kullandığı gün o (da) parayı verecek cümlesinin neyi kastettiği de belli değildir. Belki bu ibare, çocuğun tehlike karşısında kendisini korumayı bilecek yaşa gelmesini ve ancak bu yaştan sonra babası tarafından alınacağını ifade etmektedir.²⁹⁸

EL 1'de 276 nolu metinde boşanma ile ilgilidir. Metnin tercümesi şöyledir: 1-2) Kaniş Karumu hükmünü verdi ve 3-8) Ennnum-Aşşur'un oğlu Aşşur-amāru, karısı Aşşur- beli'nin kızı Zibezibe'yi boşadı. Ve 9-13) onun boşanma parası (olarak) 1 mina gümüşü Aşşur-amāru Zibezibe'ye verdi ve 14-15) onun üç çocuğu Aşşur-amāru'ya veya onun üç çocuğuna hukuki olarak itirazda bulunamayacak, 19-21) Sin ayı, limum Awila.

²⁹⁷ Kılıç, 2002: 79

²⁹⁸ Bilgiç, 1951: 235

Bu vesika, anneye 1 mina ayrılma ücreti ödendiği için çocukların babaya devredileceğine dair Kaniş Karum'unun verdiği hükmü ihtiva etmektedir.²⁹⁹ Söz konusu belgedeki uygulama, Asur toplumunda ataerkil yapının tipik bir örneğidir. Zira burada tek taraflı bir boşanma olup,erkeğin kadını boşadığı bir uygulama söz konusudur. Anadolu'da ticaret yapan Asurlular arasındaki ailevi sorunları Kaniş Karum'u tarafından hükme bağlanmaktadır.

Kt n/k 1138 numaralı metnin tercümesi şöyledir. 1-5) Aşşur-imitti, Usur-ša-İštar'a şöyle diyor: senin karın hakkında, Aşşur-bel-awātım'e ve sana yazdım. 6-9) Ben şöyle dedim: Eğer onu alacaksan, onun babası ile buraya geleceksin, onu al ! Eğer gelmeyeceksen, onu almayacaksın! 10-13) şimdi eğer Šū-Kūbum iyi olmuşsa onun ile buraya gelsin! Şayet sen iyi olmuşsan senin ile buraya gelsin! 14-15) Eğer senin zevceni buraya sevk edemiyorsan, 16)sen kardeşim değildin³⁰⁰

Bu vesikada ise geçimsizlik yüzünden ayrı yaşayan Asurlu karı-kocanın tekrar birleştirilmesi konu edilmekte ve bunun için erkeğin kayınpederi ile mektupta belirtilen ilgili yere gitmesi, yani onunda rızası alınması şart koşulmaktadır. Bu durum, ebeveynin evli kadın üzerinde de söz sahibi olduğu kanaatini vermektedir. Evlenmelerin de boşanmalar gibi şehir halkı huzurunda düzenlenen resmi işlemlerle yapıldığını görmekteyiz.

Kt h/k 73 numaralı vesikayı Asurlu karı kocanın boşanma sebeplerine ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

1-3) İštar-nādā, İnna-Suen'e şöyle söylüyor: Puruṣhattum'da beni bıraktın ve 4-7) koca! Hissenden! Gerçekten çıktı ve üstelik benim durumumu (halimi) sen hiç sormuyorsun. Buraya gel 8-9) ve beni Kaniş'e yerleştir(götür).10-11) bir yıldır yatağına beni bırakmıyorsun (almıyorsun) 12-15) Timelkia'dan bana yazdın ve şöyle söyledin: "Eğer buraya gelmezsen benim zevcem değilsin" 15-21) Bana ve Puruṣhattum'daki adrese, Timelkia'dan Kaniş'e geleceğini yazıyorsun ve sen şöyle diyorsun: "on beş güne (kadar) oraya geleceğim" On beş gün yerine bir yıl orada oturdun. 26-28) Kaniş'ten bana yazdın ve şöyle dedin: 28-31) "Hahhum'a çıktım (geçtim) bir yıldan beri günlerimi Hahhum'da geçiriyorum. 32-35) Gönderdiğin malda benim adımlı söylemediğin gibi (gönderilen maldan bana herhangi bir şey vermediğin

²⁹⁹ Bilgiç, 1951: 236

³⁰⁰ Bayram-Çeçen, "Anadolu Halkının Aile Hukuku" : 19

gibi), orada senin korkun içinde oturmaktayım. 36-38) günlerimi görüyorlar (çektiğim sıkıntıları herkes görüyor) ve onlar şöyle söylüyorlar: “biz ona söyledik ve biz adrese şöyle dedik”³⁰¹

Metnin tercümesinde, Asur asıllı bir tüccar olan İna-Su'en karısını Puruṣhattum şehrine bıraktıktan sonra, bir daha bu şehre dönmemiştir. Anadolu'nun diğer şehirlerinde ticari faaliyetlerini devam ettiren İna-Su'en bu kentlerden zaman zaman Puruṣhattum'a ticari mal ve zaman zamanda karısına kendi dönüş tarihi ile ilgili bilgiler veren mektuplar göndermiştir. Ancak verdiği söze sadık kalmayıp, dönüş tarihinin üzerinden yıllar geçmesine rağmen Puruṣhattum'a dönmemiştir. 12-15 satırlarında geçen “sen buraya gelmesen benim zevcem değilsin” kadının bu ifadesinden Puruṣhattum'da kalmaya ısrarcı olduğu ve kocanın kadını boşamakla tehdit ettiği görülmektedir.

2.2.2) Orta Asur'da Boşanma

Orta Asur Kanunlarından 37-38-45. Maddeleri aile hukukunun içinde olan boşanma hadisesi ile ilgilidir. 37. Maddeye baktığımızda “Eğer bir adam karısını terk ederse, canı isterse ona bir şey verecektir, canı istemese bir şey vermeyecektir.(Kadın) boş olarak çıkacaktır. (hiçbir şey almayacaktır). Bu kanun hükmünden boşanmaların tek tarafının isteğiyle yapıldığını yani kocanın karısını boşaması şeklinde meydana geldiğini ve karısına herhangi bir para veya mülk vermeme hakkını da sahiptir.38. madde de ise iç güveyi olarak kayınpederinin evine girmiş olan kocanın, karısını boşaması durumu anlatılmaktadır. Bu durumda koca karısına taktığı takıları geri alacak fakat getirdiği başlığa dokunmayacaktır, denilmektedir.³⁰² Ayrılmanın sebebi belirtilmediği gibi, çocukların varlığı ve boşanmadan sonra durumlarının ne olacağı konusunda herhangi bir iz yoktur.

³⁰¹ Karaduman, 1994: 63-64

³⁰² Tosun-Yalvaç, 2002: 251

2.3) EVLATLIK ALMA

Mezopotamya'nın Babil toplumunda evlatlık almanın yaygın olduğunu Hammurabi kanunları da açık delilidir. Asurlu kolonistlerin kullanmış oldukları yazı ve dil ile kaleme alınmış olup, içinde geçen şahıs adları ve muhtevası itibariyle Anadolu'lu ailelere ait olduğun düşündüğümüz iki yazılı vesikadan zamanın Asur toplumunda da evlatlık alma geleneğinin var olduğunu düşünmekteyiz. Aslında bu gibi konularda çok az kayda geçen bu vesikalar kadar, kayda geçmeyen ve muhtemelen onlarla paralel olabilecek gelenek ve görenekleri de dikkate almamız gerekir.³⁰³

Asur'da aile kurumunun yapılandırılması ve korunması hususunda son derece önem arz eden, eşlerin birbirlerine ve çocuklarına karşı olan vazifeleri, ayrıca çocukların ana babalarına karşı görevleri ile evlenme, boşanma, miras konularında yazılı hukuki belgelere şahit olduğumuz Asurluların aile hukuku içerisinde mühim yer tutan evlatlık alma ile ilgili hukuk metinlerini kaleme almış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Aynı uygulamanın Sumer, Babil ve Hitit toplum ve hukukunda da var olduğunu vurgulamakta yarar vardır. Yeni yapılacak çalışmalar sonucunda bu tür vesikalara da rastlanacağından ümitliyiz.

2.4)MİRAS (VERASET)

2.4.1) Eski Asur'da Miras

Eski Asur aile hukukuna ait bilgilerimizi, Anadolu'ya ticaret yapmak amacıyla gelen Asur'lu tüccarların bırakmış oldukları vesikalardan öğrenmekteyiz. Söz konusu vesikalar arasında tüccarların hukuki vasiyetnameler, yazışmalar, mektuplar dönemin miras anlayışına ışık tutan belgelerdir.³⁰⁴

Bu vesikalarda bulunan ifadelerden, daha çok bir tüccarı ölümünden sonra aile fertleri arasında miras paylaşımı meselesinin ortaya çıktığı, aynı vesikalardan ölen şahsın mirası, bütün alacakları ile hâlihazırdaki mülkünün toplamından, borçların çıkarılması suretiyle yapıldığını görmekteyiz. Nitekim belgelere “borç sağ olanların ve

³⁰³ Kılıç, 2002: 84

³⁰⁴ Albayrak, 2000: 1

meşru olanların başına bağlıdır” ifadesinin konulması alacaklının muhtemel mağduriyetinin önlenmesine yönelik dikkat çekici bir noktadır.

AKT I’48³⁰⁵ numaralı metin bu açıdan büyük bir öneme sahiptir. Bu metin Aşşur-idi’nin yerli Happuaşu’da 5 mina gümüş alacaklı olduğuna ait senettir. Zamanında ödeme yapılmadığı takdirde senelik % 60 faiz ödeneceği şartı ilave edilmiştir. Bununla da yetinilmeyerek, daha çok yerlilerle yapılan alışverişlerde görülen fakat Asurlular arasında da geçerli olan, borcun aile fertlerinin tümüne ait olduğunu görüyoruz. Metnin 12-14 satırlarında “para sağ olanların ve meşru olanların başına bağlıdır” ifadesi geçmektedir.

Diğer taraftan bazı metinlerde de ölen kimsenin alacaklarının, çocuklarına miras yoluyla intikal ettiği tespit edilmiştir.

Bu konuda vereceğimiz ilk belge EL I’de 11³⁰⁶ numara ile işlenmiştir. Söz konusu bu belgede Atta’nın oğlu İkupia’nın Kaniş’te tüccar Puşuken’e 40 mina gümüş borçlandığı ifade edilmiştir. İleriki satırlarda Puşuken’in söz konusu alacağını, oğlu Aşşur-muttabbil ve vekili Belānum’un tahsil edecekleri, Puşuken’in diğer oğulları ile rahibe kızının bu konuda Aşşur-muttabbil’e itiraz edemeyeceklerini belirtmektedir. Daha sonraki satırlarda ise, şehrin kararına göre, Puşuken’in Aşşur-muttabbil dışındaki diğer oğullarının ve rahibe kızının haklarının verildiği kaydedilmiştir.

Metnimizin genel içeriğine baktığımızda alacak verecek meselelerinin özellikle miras intikalinin mahkemede şahitlerin huzurunda resmi bir belge ile kayda geçirildiği anlaşılmaktadır.

Baba mirasının paylaşımı esnasında iki kardeş arasında çıkan tartışmaları anlatan I 705 numaralı metinden nelerin mirasa dahil olduğunu öğreniyoruz. Metnin tercümesi şöyledir: 1-3) Babamızın vasiyetine (göre); Kaniş’teki ev, hizmetliler 4-5) ve mobilya bana (aittir).16-20) geriye kalan (hissem) için geleceğim (ve) Kaniş’teki evimi gözden geçireceğim, sonra (eğer bir şey eksikse) seni arayacağım³⁰⁷

Miras intikaline ve paylaşımına diğer bir belge ise Kt o/k 196c numaralı belgedir. Bu belge tüccar Agua’nın kendi mirasının aile fertleri arasında nasıl taksim

³⁰⁵ Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram, 1990: 67

³⁰⁶ Kılıç, 2002: 85

³⁰⁷ Albayrak, 2000: 2

edileceğine dair belgedir. Metnin tercümesine şöyledir: 1-2) Agua vasiyetini etti. 2-3) Asur'daki ev karımıdır. 3-5) Karım gümüşü oğullarımla birlikte paylaşacak 5-6) gümüşten onun hissesi (hem) baba (hem de) anne (olarak)tır. 7-9) Ev, gümüş ve sahip olduğu her şey o (karım) öldükten sonra Šu-Bēlum'undur. 9-10) Kaniš'teki ev Šu-Bēlum'undur. 11-12) Alacaklarımı oğullarım karşılayacaklar (ödeyecekler) ve 12-16) bana aktarılan gümüşten 1/3 mina altın, 1 mina gümüş ve bir kadın köleyi Ab-šalim ayıracak ve alacak. 17-22) Ev almamış diğer oğullarım 4'er biltum bakırı evlerine karşılık alacaklar. 22-26) Gümüşün, bayan kölelerin, erkek kölelerin geriye kalanını (ise) karım Šu-Bēlum ve (diğer) oğullarım hisse hisse paylaşacaklar. 26-27) Aššur-idi'nin šawitum'u ona bırakılmıştır. 27-31) Eğer benden geriye hiç gümüş kalmazsa, oğullarım evlerine karşılık olan 4'er biltum bakırı alamayacaklar. 32-35) (bu durumda) 2 mina gümüş Puzur-İštar..., 2 mina gümüş Usur-ša-Aššur geri ödeyecek. 36-38) onların ek masrafları onların alınlarına (yüklenmiş)tir ve eşit olarak denkleştirilmiştir. 39-41) Eğer Abi-ili 10 mina gümüş tartarsa, kardeşleriyle beraber (miras) paylaşacak 41-43) Eğer 10 mina gümüşü tartmaz ise,(mirastan) çıkarılmıştır ve kardeşlerine 10'ar mina gümüş eşit (olarak) ödeyecektir. 43-45) İdi(n)-Su'en'in huzurunda, Aššur-nādā'nın huzurunda, Apil-kēn'in huzurunda, İkuppiā'nın huzurunda.³⁰⁸

Metinde adı geçen şahısların hepsinin Asurlu olmasına rağmen, kocanın ölümünden sonra kadının ön plana çıkması, Anadolu'da var olan bazı geleneklerin Asurlu tüccarlara tesir ettiği şeklinde yorumlanmalıdır.

2.4.2) Orta Asur'da Miras

Orta Asur toplumunun miras meselesi hususunda, kanunlar dışında herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Orta Asur kanununun da A tabletinin 25. Ve 26. Maddeleri dul bir kadının miras hakkı ile ilgilidir. 25. Maddenin tercümesi şöyledir: "Eğer bir kadın kocası ölmüş ve babasının evinde yaşıyorsa, kocasının erkek kardeşleri henüz miraslarını paylaşmadılarsa ve (kadının) oğlu yoksa, kocasının ona bağışladığı hediyesi kaybolmayacak, o, (onu) alacak. Geri kalan mülke gelince, o (mülk) tanrı (önünde) el

³⁰⁸ Albayrak, 2000: 7-8

değiştirecek. Onlar o mülkü alacaklar. Onlar ne nehre gidecekler, ne de yemine zorlayacaklar” maddenin içeriğinden anlaşılacağı üzere, kocası ölmüş ve çocuğu olmayan kadın, kocasının kendisine takmış olduğu hediyeleri almakta, ancak kocasının mirası (ölen kocanın) erkek kardeşlerine geçmektedir.

25.maddeyi tamamlayan 26. Maddede şöyledir: “Eğer bir kadın kendi babasının evinde oturuyorsa ve kocası ölmüşse, kocasının ona taktığı hediyeleri (çocuklar) alacaklar. Eğer kocasının oğlu yoksa, o, (kadın) bu değerli şeyleri kendisi alacaktır.”³⁰⁹ Görülüyor ki dul kadının kocasının takmış olduğu hediyeleri alabilmesi hususundaki hüküm çocukların varlığına bağlı olarak verilmektedir. Erkek çocuklar baba mirasından birinci derecede hak sahibidir. Anne çocuklara göre arka planda kalmaktadır. Bununla birlikte kanunlar, dul kadının bakımı için, çocukları sorumlu tutmaktadır. Bu durum, bilhassa kocasının ölümünden sonra kendi evinde oturup babasının evine dönmeyen dul kadınlar için geçerlidir. Bu sorumluluk sadece öz evlatlara yüklenmemiştir. Diğer bir kadından doğan çocuklarda üvey annelerinin bakımı ile ilgilenmek zorundadırlar.

46. madde de bunu açıklığa kavuşturmuştur. “kocası ölen bir kadın, kocasının ölümünde evinden çıkmazsa, eğer kocası ona hiçbir şey yazıyla yazmamışsa, çocuklarının evinde istediği yerde oturacaktır. Kocasının çocukları onu besleyeceklerdir. Onun yiyeceğini ve içeceğini, sevdikleri bir geline yapıldığı gibi, koruyacaklardır. Eğer (adamin) sonraki karısı ise ve kendi evlatları yoksa(kocasının) çocuklarından biriyle beraber oturacak, müştereken onun geçimini temin edeceklerdir. Eğer kendi oğulları varsa ve önceki eşinin çocukları onu beslemeye razı değillerse, kendi çocuklarından istediği birisinin yanında oturacaktır. Onu besleyecek olanlar kendi evlatları olacak ve onların işlerini yapacaktır. Eğer kocasının oğulları arasından onunla evlenen biri varsa, ona bakacak olan onunla evlenen olacaktır.(kendi) çocukları onu beslemeyecektir.”³¹⁰ Orta Asur toplumunda levirat uygulamasının da varlığına tanık oluyoruz. Zira, dul kalan kadının, kocasının başka kadınlardan olan oğullarıyla evlenebileceği kanunda belirtilmiştir.

Eski Sami toplumlarında erkek birden fazla kadınla evlendiği gibi, cariyesi ile de cinsi münasebette bulunabilirdi. Dolayısıyla erkek, öz zevcesinden doğan

³⁰⁹ Tosun-Yalvaç, 2002: 249-250

³¹⁰ Tosun-Yalvaç, 2002: 254

çocukların yanı sıra cariyelerden doğan çocuklara da sahipti. Ancak, meşru eşlerden olan çocukların babalarının varisi oldukları halde, cariyelerden doğan çocukların baba mirasına iştirakleri belli şartlara bağlıydı. Ya kocanın cariyesini tanıklar huzurunda örtmesi ve benim karım demesi gerekli ya da adamın öz zevcesinden çocuk sahibi olamamasıdır.

Orta Asur kanununun B Tabletindeki, Kol II 'deki 1. maddesine baktığımızda büyük erkek çocuğun imtiyazlı olması dikkat çekicidir. Çünkü iki hisse alma hakkına sahip olduğu gibi, ilk hissesini de gönlünce seçebilmektedir. Diğer taraftan kızlar evlenirken baba evinden çeyiz götürdükleri için, çeyizleri miras hisselerine karşılık sayılmakta ve miras paylaşımına katılamamaktadır. Diğer erkek kardeşler de baba mirasını kura çekmek suretiyle taksim etmektedirler. “[Eğer kardeşler, babalarının evini bölüşürlerse] büyük oğlan mülkten [bahçelerden kuyulardan]] iki hisseyi [kendi hissesi gibi] seçecek ve alacaktır. Kardeşleri birer birer sonradan seçip alacaklardır. İşlenmemiş (?) her bir tarlanın ve emeklerinin ürününü küçük oğlan seçip alacaktır, fakat ikinci hisse için kura çekeceklerdir”.³¹¹

ASURLULARDA EKONOMİK HAYAT

1) ZİRAAT

Dicle ve Fırat nehirlerinin taşıdıkları alüvyonlu topraklarla, Mezopotamya bereketli topraklar üzerine kurulduğunu, tarihte Sumerden çok daha önce tarım yapıldığını biliyoruz. Temel gıdalar olan arpa buğday yetiştiriliyordu. Bunun yanında en çok da hurma ağacı mevcuttu. Bir süre sonra toprakların tuzlanması tehlikesi baş göstermiş, sel sularından ürünler etkilenmemesi için setler kurmuşlardır.

Susam, keten, şamfıstığı, badem, zeytinyağı(yağ ağacı), incir, nar günümüzdeki meyve ve sebzeleri bildiklerini görmekteyiz. Yağ çıkarıp, meşrubat bile yaptıkları bilinmektedir. Bu ürünlerin Bir kısmını güney Mezopotamya'dan bir kısmını Akdeniz kıyılarından ticaretle getiriyorlar.

Sumer ve Babil'de gümüş ve kalay gibi değişim aracı olarak kullanılan buğday ve arpa Asur'da da kullanılmış ancak yerini çoğunlukla gümüş almıştır. Orta Asur

³¹¹ Tosun-Yalvaç, 2002: 256

kanunlarına baktığımızda bunu açıkça anlıyoruz. Asurlar döneminde de toprakların çoğunluğu krala ait olup tımar ve zeamat usulü ile halka dağıtılırdı. Ancak bu dönemde özel mülkiyetin diğer Mezopotamya devletlerine göre daha da arttığı gözlenmiştir.

Bu dönem de topraklar karşı işlenen suçlara cezalara ağır cezalar görmekteyiz. Orta Asur Kanunlarının Tablet B, Kol IV 7. Madde³¹² de arazi komşu hududunu ihlal edip kendisinin kine katarsa, ispat edilirse ihlal ettiği tarlanın 1/3 fazlası geri vereceği, bir parmağını kesip, 100 sopa atıp, bir ay süreyle angarya kral adına çalışacağı anlatılmaktadır.

10. madde de ise Eğer bir adam tarlası olmayan bir yerde kuyu kazarsa, set yaparsa, kuyusunun ve setinin hakkını kaybetmiştir. 30 sopa ve 20 gün kralın işlerini yapacak denilmektedir.

Kol V, madde 12 de ise Eğer bir adam, komşusunun tarlasına bahçe yapar, kuyu kazarsa, ağaçlar yetiştirirse, tarlanın sahibi bakıp (görüp) şikâyet etmezse bahçe kurana serbesttir. Tarla gibi bir tarlayı bahçe sahibine verecektir.

13 madde “Eğer bir adam, kendinin olmayan bir toprakta, ister bahçe yapar, ister kuyu kazar, ister sebze ve ağaçlar yetiştirirse, onu suçlayıp ispat ederse, taranın sahibi gelir gelmez, (tarlayı) emeği ile beraber alacaktır. (emeği düşünölmeyecektir)

14 madde de ise “ Eğer bir adam, kendinin olmayan bir yerde toprak çevirir ve tuğla yaparsa, onu suçlayıp ispat ederlerse, toprağın üç katını verecek, tuğlaları alacaklar. 50 sopa vurulacak, bir ay süreyle kralın işini yapacaktır.³¹³

Bu maddeleri gözeden geçirdiğimizde izinsiz el konulan topraklara, komşunun toprağını kendi üzerine çevirince, başkasına ait bir yere yerleşince ağır suçları görmektedir. Ayrıca her madde de belli bir süre kral adına angarya olarak çalışması gerektiği dikkat çekmektedir.

³¹² Tosun-Yalvaç, 2002: 257

³¹³ Tosun-Yalvaç, 2002:258

2) HAYVANCILIK

Sumerliler ve Babilliler gibi Asurlularda hemen hemen bütün hayvanları tanıyorlardı. Asurlu tüccarlar ticaret amacıyla Anadolu'ya geldiklerinde fiziki coğrafyanın gücünü oldukça hissetmiş, Toros dağlarının engelleriyle karşılaşmışlardır. Asurlu tüccarlar bu engeller karşısında ulaşımda ve taşımacılıkta eşekleri, arabaları ve kesin olmamakla beraber gemi ya da kayıkları kullanmışlardır.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın en önemli ulaşım ve taşıma aracı eşeklerdir. Belgelerde, daha ziyade ANĖ ideogramı ile yazılan, Akadca karşılığı imērum veya imērum sallamum "kara eşek" olan merkeplerin Asurlu tüccarlar için vazgeçilmez bir hayvan olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁴ Ağırlık yüklenen eşekler, dağlar ve steplerdeki uzun yolculukta çok yorulmakta ve hatta bazıları yolda ölmektedir.³¹⁵ Bu nedenlerden dolayı, tüccarlar daha çok dayanıklı olan kara eşekleri tercih etmişlerdir Bu hayvanlar Asur yakınındaki yetiştirme alanından her biri 20 seşel gümüş karşılığında satın alınmaktaydı. Asur ve Anadolu arasında yük taşıyan eşekler yükün 60 veya 90 kiloluk bir kısmını taşıyabilmekteydi. Tüccarlar eşeklerle beraber koşum takımlarını da almak zorundaydılar. Bundan dolayı vesikalarda koşum takımlarının fiyatları eşek fiyatlarıyla birlikte verilmiştir. Unūtum olarak adlandırılan koşum takımları, vesikalarda ticari mal anlamında da kullanılmıştır. 2 veya 3 şeşel gümüş fiyatındaki eşek koşumları bir semer ve bir çift çuvaldan oluşmakta, hayvanın her iki tarafına da bağlanmaktadır.⁵¹ Eşeklerin yük taşıma görevi bittikten sonra Anadolu'dan Asur'a dönüşte diğer tüccarlara satıldığı vesikalarda açıklanmıştır. Ayrıca belgelerde eşeklerin gi/ugamlum olarak geçen bir merada satıldıkları hakkında bilgiler mevcuttur.

Kültepe vesikalarında eşeklere yüklenen mahfazalar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerde muttatum, şuqlum, eliatum, itertum, muta'u gibi isimlerdeki mahfazalardan bahsedilmiştir.

Kültepe vesikalarında yük ve binek hayvanı olarak eşekten başka atın kullanıldığına dair bilgilere de rastlanmıştır. Kültepe vesikalarında yük ve binek hayvanlarıyla ilgili dikkat çekici bir kelime de perdum'dur. Akadcası sisû olarak geçen at kelimesinin metinlerde rabi sisê "seyisler başı" kelimesinden atların da yük ve binek hayvanı olarak kullanıldığına dair birtakım görüşler öne sürülmüştür.

³¹⁴ Gökçek, 2004: 70

³¹⁵ Michel, 2003: 191

CCT 6, 46b, kt t/k 1 nolu metinlerden “perdum” dan bahsedilmektedir. “İnnaya’ya söyle Huhatamataku şöyle der: Ben senin oğlunum, sen babamsın. O Mertum’u (perdum) bana ver! Ben sikkatum’a gideceğim” bize binek hayvanı olarak bilgi vermektedir.

Kültepe vesikalarında yapılan incelemeler sonucu perdum'un fiyatının değişken bir özellik gösterdiği anlaşılmıştır. Ancak o zamanın ödeme aracı olan gümüşün de kendine ait bir değişkene sahip olduğunu, kalitesine göre de değerinin değiştiği göz önünde bulundurulursa, bu fiyatın değişkenliğinde bir anlaşmazlık aranmamalıdır.³¹⁶

Kültepe vesikalarında ticari malın nakliyesinde kullanılan taşıma araçlarından biri de eriqqum adı verilen yük arabalarıdır. Koloni Çağı'nda hem Anadolu halkının hem de Asurlu tüccarların eriqqum denilen yük arabaları ile değişik tür ve cinsteki mallarını bir yerden başka bir yere taşıdıkları ve bunlara sığırların koşulduğu ileri sürülmektedir. Kültepe metinlerinde eriqqumların şekil ve özellikleri hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Bunun dışında narkabtum ve hulukannum sadece bir Kültepe tabletinde özellikleri bilinmeyen bir yük arabası çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹⁷

Acemhöyük'te yapılan kazılarda tarih olarak Kanis Ib tabakası ile örtüşen dört tekerlekli bir araba modeli ile karşılaşmaktayız.³¹⁸ Arabanın şeklinden dini törenlerde ve günlük işlerde kullanılan bir el arabası olduğu anlaşılmaktadır. Bu el arabası o zamanda kullanılan yük arabalarının şekli konusunda bize ipucu verebilmektedir. Eriqqum denilen yük arabalarını sığırların çektiği yönünde bilgiler bulunmasına rağmen, atların arabalara koşulduğuna dair net bir bilgi yoktur. Buna karşılık atların betimlendiği mühür baskılar vardır. Bu mühür baskılardaki arabalar, dört atın çektiği, içinde oturulabilen veya ayakta durulabilen, önü yüksek siperlikli, disk biçimli tekerlekli veya dört parmaklı savaş arabaları tasvir edilmektedir.

Taşımacılığın tamamının eşeklerle yapıldığı Koloni Çağı'nda eriqqum'ların kullanımı hakkında çok sayıda belge mevcuttur. Anadolu halkı ve Asurlu tüccarlar arasında bakır gibi ağır yüklerin dışında tekstil, odun, saman, ot ve hububat gibi

³¹⁶ Şahin, 2007: 21

³¹⁷ Balkan, 1979: 49

³¹⁸ Özgüç, 1977: 358

malların taşınmasında eşeklerle beraber eriqqum denilen yük arabaları da kullanılmıştır. Araba ile yapılan bu nakliyatın kârum ve wabartum'ları olan Kaniş, Turhumit, Puruṣhattum ve Wahṣuṣana şehirleri arasında olduğu ispat edilmiştir.³¹⁹

Kültepe vesikalarında kaydedilen yük arabalarının kiralari, sadece kira fiyatlarını değil, yol boyunca sürücülerin yiyecek ve yerleşme masraflarını da ifade etmektedir. Asurlu tüccarların eriqqum'u kiraladıklarını ve bazı zamanlar bu arabaları kârum'dan temin ettiklerini gösteren birtakım vesikalar ele geçmiştir. (Kt 92/k 319) Bu dönem toplumunda eriqqum ile taşımacılık yapan ve bu işten geçimini sağlayan bir meslek grubunun olabileceğini düşündürmelidir.

Sonuç olarak dönemin en önemli taşıma aracı eşekler olmasına rağmen ağır yüklerin taşınmasında eriqqum adı verilen yük arabasından da yararlanılmış, buna rağmen eriqqum'un şekli ve biçimi hakkında net bir bilgi bulunamamıştır.

3) MADENCİLİK

Mezopotamya maden konusunda “yokluk ülkesi” diyebileceğimiz kadar fakir bir ülkeydi. Ancak bu eksikliklerini zorla, savaşarak ya da ticaretle gerçekleştiriyorlardı. Asur gerek Mezopotamya içerisindeki gerekse Anadolu ile yapılan faaliyetin merkezini teşkil etmiştir. Asurlular Anadolu'nun talebi olan kalayı ve kaliteli kumaşları temin edip, Anadolu'ya getirmişler, Anadolu'daki altın, bakır ve gümüşü de Asur'a aktarmışlardır.³²⁰

3.1Ticareti Yapılan Madenler

Kalay, gümüş, altın, amutum, bakır v.b değerli taşların ticareti yapılmaktadır.

3.1.1Kalay

Kalay, Asur ile Anadolu arasında gerçekleştirilen ticarete önemli bir yere sahiptir. Bakır aletleri ve silahları sağlamlaştırmak amacıyla kullanılan bronzu elde etmek için bakırla alaşımı yapılan kalay, Asur'dan Anadolu'ya getirilen mallar arasında

³¹⁹ Gökçek, 2006:186

³²⁰ Bayram, 1993: 1

yer almaktadır. Annakum³²¹ adı verilen Kalay Asur'da da bulunmamakla beraber bu madenin Afganistan ve İran üzerinden getirilmiş olabileceği kabul edilmiştir.³²² Kalayın külçeler ve İri parçalı cevherler halinde Mezopotamya'ya taşındığı yol, büyük olasılıkla Afganistan'ın Bedahşan ilindeki lacivert taşı ve Hindistan'da bulunan akik taşı madenlerindeki yol ile aynıdır. Vesikalardan elde edilen bilgiye göre kalayın eritilip hemen satıldığı anlaşılmıştır. Kalaydan alınan vergi oranları ise % 2 veya 2 ½ 'dur.

Koloni Çağı'nda kalayın bronz yapımı dışında para olarak kullanıldığı da görülmektedir. Birtakım ödemelerin kalayla yapıldığı bilinmektedir, Tanrılara adak olarak sunulan şeylerin değeri kalayla da belirtilmiştir. Kalay madeninin bakırla alaşımı sonucunda bakırın zehirlenme özelliği kaybolmakla birlikte sağlam eşyalar da yapılmış oluyordu. Özellikle kalay ve bakır alaşımı olan bronzun sağlam olması, silah yapımında onun seçilmesini bize açıklamaktadır. Bu dönemde birbirleriyle mücadele halinde olan krallıkların varlığını düşündüğümüzde kalayın bu krallıklar için çok önemli olduğunu anlayabilmekteyiz.³²³ Ayrıca değerli taş ve takı gibi lüks tüketim eşyaları da pazarlanmakta, karışık olarak ise çoğunlukla altın ve gümüş alınmaktaydı.

Anadolu'dan Asur'a taşınan mallar ise gümüş, altın, bakır ilk sırada yer almaktadır. Bunun yanında Asurlu tüccarların Anadolu'da amutüm, ašium, aban samtu, aban sû, lulium gibi değerli taşlarında ticaretini de yaptıklarını ancak bunların Anadolu dışına çıkarılması yasak olduğunu öğrenmekteyiz.

3.1.2)Gümüş

Asur Ticaret Koloniler Çağında Anadolu'da gümüş bol ve de değerli bir madendir. Koloni Çağı öncesinde de Alacahöyük'te gümüşten tas, bardak, hançer ve süs eşyası bulunmuştur.³²⁴ Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda gümüşten yapılmış eşyaların bol bulunması, Sumer ve Akad yöneticilerinin Anadolu'dan gümüş getirmiş olduklarının ispatlanması, Anadolu'da M.Ö. III. binyıldan itibaren gümüş madeninin kullanıldığını göstermektedir. Kültepe vesikalarında çok sıkça

³²¹ Bilgiç, 1941:915

³²² Kurt, 2007:136

³²³ Şahin, 2007: 26

³²⁴ Bilgiç, 1941: 937

adı geçen gümüşün üretildiği yerlere göre de adlandırıldığı görülmüştür. "Amurru gümüşü" bu hususta basit bir misaldir.³²⁵

Bu dönemde gümüş madeni kalitelerine göre sınıflara ayrılmıştır. Metinlerde ana hatları itibariyle iki kalitede gümüşten bahsedilmiştir; kaspum sarrupum diye adlandırılan "tasfiye edilmiş gümüş" ve kaspum denilen "adi gümüş." Bunun dışında dannum tabiri ise gümüşün iyi kalitede hem de pahalı olduğunu ifade etmiştir. Gümüşün daha adi kaliteye sahip olanları kaspum lidi ve kaspum tiri'dir. Kaspum lidi ve kaspum tiri terimleri yerli halka ait ifadelerdir.

Koloni Çağı'nda Anadolu halkı ve Asurlu tüccarlar arasında gümüş hem maden hem de önemli bir ödeme aracı olmuştur. Asurlu tüccarlar Anadolu'ya getirdikleri kalay madenini ve dokuma ürünlerini bakırla takas edip sonra bakır madenini saflaştırıp gümüşle değiştirmişler ve elde ettikleri gümüşü Asur'a göndermişlerdir. Asurlu tüccarlar elde ettikleri gümüşü, nēpišum denilen şekil verilmiş, mühürlenmiş külçeler ve daha küçük olan mühürlenmiş riksum demetleri ile Asur'a nakletmişlerdir. Gümüş madeni sadece ödeme aracı olarak kullanılmamış, bu madenden süs eşyaları da yapılmıştır. Sonuç olarak gümüş madeni bakımından zengin olan Anadolu, Mezopotamya için ilgi odağı olmuştur. Mezopotamyalılar bu zengin madeni ülkelerine taşımak için bazen ticaret bazen de savaş yolunu denemişlerdir.

3.1.3) Altın

Arkeolojik kaynakları incelediğimizde Anadolu'da altın üretiminin M.Ö. III. binyılda başladığını görmekteyiz. Alacahöyük kral mezarlarında bulunan altın malzeme bu görüşü doğrular niteliktedir. Kültepe metinlerinde altın madeninin çeşitlerinden ve kalitelerinden bahsedilmiştir. Hurāsum "altın", hurāsum pašallum "saf altın", hurāsum pašallum damqum "iyi kalitedeki altını" ifade etmektedir.

Altın madeninin çıkarıldığı bölgelere göre adlandırıldığı da görülmektedir. Altın madeninin Anadolu dışına çıkarılması yasaklanmasına rağmen Asurlu tüccarlar elde ettikleri altını Asur'a göndermişlerdir. Anadolu'dan çıkarılan altınlar mühürlü riksum'larla Asur'a gönderiliyor ve gönderilen altınlardan gümrük vergisi ve Anadolu içerisinde komisyon alınıyordu. Asurlu tüccarların Anadolu'dan

³²⁵ Bilgiç, 1941: 939

gönderdikleri altın Asur'da onların hesabına geçiyor ve Asurlu tüccarlar bunun karşılığında mal alıp bu malları Anadolu'ya taşıyorlardı.

Landsberger tarafından TTAED IV s.26'da neşredilen ve bir naraqquum hesabı mukavelesi olan AKT l'de 8 nolu metinde, Kanis'te alınan gümüşün Asur'da ¼ altın üzerinden ödendiği görülüyor.³²⁶

Altın madeni aynı zamanda bilezik, yüzük gibi süs eşyası yapımında kullanılmıştır. Belgelerde altın madeninin Asur'dan başka bir yere gönderildiğine dair bilgi ele geçmemiştir.

3.1.4)Bakır

Bakır madeninin Anadolu'da ilk olarak kullanılması Kalkolitik döneme rastlamaktadır. Bronz çağı denilen dönemde ise bakır kalayla karıştırılarak tunç eşya elde edilmiştir. Kültepe vesikalarında bakırdan sık sık bahsedilmiş, bu vesikalara göre bakırın Anadolu'nun iç ticaretinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmıştır. Bu dönemde bakır, eşya yapımında kullanıldığı gibi ödeme aracı olarak ta kullanılmıştır.³²⁷

Koloni Çağı Anadolu'sunda bakırın işletildiği yerlere baktığımızda bu yerlerin Tuhpia ve Huburata olduğunu görmekteyiz. Bu yerlerin Orta Karadeniz Bölgesi'nde olduğuna dair ipuçları ele geçmiştir. Özellikle bu bölgeden çıkan bakır eşyalar bunu destekler niteliktedir.

Bakır ticareti Asurlu tüccarların kontrolü altında olmakla birlikte yerli halk ta bu ticarete önemli rol oynamıştır. Bakır ticaretinin merkezi Kaniş Kārumu'dur. Tüccarlar ellerindeki kalay ve tekstil ürünlerini bakırla değiştirdikten sonra bu aldıkları bakırı Durhumit, Tişmurna şehirlerindeki tasfiyehanelerde damıtarak diğer şehirlerdeki altın ve gümüşle değiştirmişlerdir. AKT l'deki 17 no'lu metnin 28-34 satırlarındaki "Sen dönüp bana şöyle söylüyorsun: 10 bilat bakır ve 6 eşek arasına hissemi de koyayım ve Durhumit'te iyi bakıra çevireyim ve Kaniş'e taşıyayım"³²⁸ ifadesi bakırın Durhumit'teki tasfiyehanede damıtıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

³²⁶ Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram:1990:26

³²⁷ Şahin, 2007: 31

³²⁸ Bilgiç- Sever, 1990: 36

Bakır madeni de kalitesine göre çeşitli isimler almıştır. Arıtılmış bakır, iyi bakır, çok iyi, sade bakır çeşitleri mevcuttur. Bunun dışında anlık oranı düşük olan bakır, kirli bakır, arıtılacak olan bakır cinsleri de metinlerde kayıtlıdır. Ayrıca vesikalarda yerli kralların depolarındaki düşük kaliteli bakırı, kalitelileriyle değiştirdikleri belirtilmiştir.

Sonuç olarak Asurlu tüccarlar Anadolu içinde büyük çapta bir bakır ticareti yapmışlardır. Asurlu tüccarlar ticaretini yaptıkları bakırı Asur ülkesine götürmemişlerdir.

3.1.5) Amūtum

Amūtum'un maden olup olmamasıyla ilgili vesikalarda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte demir ya da değerli bir taş olabileceği iddia edilmiştir. Sümerce metinlerde KÜ.AN diye geçen amūtum'un altından beş kat daha değerli olduğu okunan vesikalardan anlaşılmıştır. Bu değerinden dolayı amūtum Anadolu dışına çıkarılması yasaklanan madenler arasında yer almıştır. Anadolu dışına çıkışı yasaklanmış olmasına rağmen Asurlu idareciler, Asurlu tüccarları amūtum ticaretini yapması için teşvik etmişlerdir. Böylece Anadolu içerisinde Asurlu tüccarlar tarafından alınıp satılan amūtum saraylara götürülüp satılmıştır. Amūtum'un alınışı ve satışında Asurlu idarecilerin birtakım direktifleri vardır. Direktif açıklanırken, yerli sarayın ilk satın alma hakkına sahip olduğu vurgulanmış ve amūtum'u saraya satmak isteyen her kim olursa olsun, şimdiye kadar satmamışsa amūtum'un onda birine el konacağı ve ayrıca 1 mina 3 seqel gümüş saddu'âtum vergisi alınacağı ifade edilmiştir.³²⁹

Amūtum yüzük süslemelerinde ve kadın ziynet eşyalarından olan iğneliklerin baş kısmında kullanıldığı gibi taş olarak ta kullanılmıştır. Amūtum'un, günümüzde orta derecede değerli taş olan 6-6,5 sertliğinde ve 600 santigrat derecede eritilip şekillendirilebilen, kalıba dökülebilen ülkemizde bolca bulunan ameteis (kuvars, kaya kristali, dağ kristali) ile aynı olduğunu öne sürmüştür.³³⁰ Bu bilgiler ışığında Amūtum'un Koloni Çağında değerli bir taş olabileceği fikrine iştirak ediyoruz.

³²⁹ Çeçen, 1997: 221

³³⁰ Erku, 2007: 4

Bunların yanında Kültepe vesikalarında maden ve kıymetli taş olarak aşıum, aban samtu, aban sû, lulium gibi değerli taşlardan da bahsedilmiştir. Aşıum, amütum gibi Anadolu'dan çıkışı yasaklanmış bir maldır. Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu içerisinde alınıp satılmıştır. Bu bilgilere rağmen hangi taş olduğu konusunda yeterli bilgilere sahip değiliz. Aban samtu ise Anadolu içinde alınıp satılan bir taş olmakla birlikte "kırmızı akik" olacağı iddia edilmiştir. Aban sû taşından Babil metinlerinde değirmen taşı olarak bahsedilmesinden dolayı bu taşın bugün köylerde bulgur çekmek için kullanılan el değirmeni taşı olabileceği düşünülmüştür. Babil ve Kültepe metinlerinde geçen lulium taşı ise yine diğer taşlar gibi Anadolu içerisinde alınıp satılmıştır.

4) TİCARET

4.1) Asurlular ve Anadolu Halkı Arasındaki Ticari İlişkiler

Anadolu-Mezopotamya arasındaki ticaretin başlangıcı hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte, iki bölge arasındaki ilk ilişkilere dair bilgileri Boğazköy'de yapılmış olan kazılarda bulunan ve Akad Kralı Sargon'un Anadolu'da Purushattum şehrindeki Akadlı tüccarlara yardım ettiğine dair bilgi veren "sar tamhari" = (savaşın kralı) metninde rastlamaktayız.³³¹

Yazılı belgelerden öğrenildiğine göre, Anadolu'nun muhtelif zenginleriyle yakından ilgilenen ilk kavim, MÖ. 2350 - 2150 yılları arasında Mezopotamya'da güçlü bir devlet kurmuş olan Sami orijinli Akadlar olmuştur. Akad krallarından Naram-Sin, MÖ. 2200'lerde Anadolu'ya bir sefer düzenlemiş ve 17 Anadolu kralının oluşturduğu bir koalisyonu mağlup etmiştir.³³² İşte Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ilişkiler böyle başlamış ve bundan sonraki dönemlerde de bütün hızıyla devam etmiştir.

MÖ 2000'li yıllarda, Güney Mezopotamya'daki Babil'de olduğu gibi, Kuzey Mezopotamya'daki Asur'da da mülkiyet anlayışı değişmiş, Sümerlilerin eski devlet mülkiyet sistemi yerine şahsî mülkiyet sisteminin hâkim görüş halini alması ve gelişmesi neticesinde, Asur Devleti ve halkı süratle kalkınmış, dışarı açılma

³³¹ Sever, 1995 :1

³³² Memiş,1999: 65

ihtiyacı duyulmuş ve alışveriş şartları bakımından Anadolu en müsait pazar sayılmıştır. Bunun neticesinde 1900'lü yıllarda Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri kurulmuştur.³³³ Anadolu'da tarihin başladığı zaman olup, bu devre ismini veren Asurlu tüccarlar Anadolu'ya gelerek yerleşmiş oldukları şehirlerde iki asır boyunca Anadolu halkıyla birlikte yaşamışlardır.

MÖ II bin yılın ilk çeyreğine tarihlenen Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu ile Mezopotamya arasında sıkı bir ticari faaliyetin mevcudiyetine şahit oluyoruz. Anadolu'ya ticari gaye ile gelen ve Anadolu'nun yazılı devreye girmesini sağlayan Asurlu tüccarlardan, elimize binlerce vesika geçmiştir.³³⁴ Bu belgeler tüccarların mektupları, mahkeme zabıtları ve borç verdiklerinde yazdırmış oldukları senetlerden oluşmaktadır. Kültepe tabletleri Asurlu tüccarlara ait vesikalar olduğundan, Eski Asur Lehçesi ve çivi yazısı ile yazılmıştır. Bu vesikalar arasında tüccarların özel hayatlarına ait evlenme, boşanma, evlatlık alma gibi sosyal münasebetleri ile ilgili mukavelelerde bulunmaktadır. Kısaca Kültepe Tabletleri umumiyetle ticari ve hukuki vesikalardır.³³⁵ Bu vesikalar içinde, Anadolu'nun siyasi tarih ve sosyal yapısı doğrudan ilgili olanların sayısı oldukça sınırlıdır. Çünkü Asurlular kendi ticari faaliyetlerini etkilemediği sürece, vesikalarında Anadolu'nun siyasi ve tarihi sosyal olaylarına yer vermemişlerdir. Asurlu sermaye sahipleri, Anadolu'nun bazı ihtiyaçlarından faydalananarak kendi ülkelerinin de ihtiyaçlarına cevap vermek maksadıyla, Anadolu ile sıkı bir ticari faaliyete girişmişlerdir.

Kültepe tabletlerinden öğrenildiğine göre, Orta Anadolu'nun önem arz eden hemen her şehrinde bir şehir devleti vardı. Asurlu tüccarlar, bu şehir beylerine vergi ödemek şartıyla onların himayesi altında, şehir sınırlarının dışına kurmuş oldukları "Karum" (büyük) ve "Wabartum" (küçük) adı verilen pazar mahallelerinde oturuyorlar ve şehir halkı ile ticaret yapıyorlardı.³³⁶

Ticaret maksadı ile Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar 150 civarında Karum ve Wabartum denilen ticaret merkezleri kurarak, bu bölgelerde 200 yıla yakın bir zaman içinde ticaretle uğraşmışlardır.¹² Kolonilerin merkezi Kültepe (Kaniş)

³³³ Sever,1995: 2

³³⁴ Çeçen,1991: 49

³³⁵ Kinal,1988: 61

³³⁶ Memiş, 1999: 66

olmuştur. Karum ve Wabartum adı verilen diğer şubeler, en büyük Karum olan bu merkeze bağlanmışlardır. Diğer adı geçen bütün ticaret merkezleri Kanişden talimat almışlardır.³³⁷

Asur gerek Mezopotamya içerisindeki gerekse Anadolu ile yapılan faaliyetin merkezini teşkil etmiştir. Asurlular Anadolu'nun talebi olan kalayı ve kaliteli kumaşları temin edip, Anadolu'ya getirmişler, Anadolu'daki altın, bakır ve gümüşü de Asur'a aktarmışlardır.³³⁸ Asurlu tüccarlar Anadolu'ya sadece ticaret yapmak için gelmişlerdir. Siyasi ve İdari bir amaçla gelmedikleri içinde herhangi bir faaliyette bulunmamışlardır.

Asurlu tüccarların Anadolu'yu tercih etmelerinin sebeplerinden birisi de bu bölgede barış ve sükûn ortamının mevcudiyetidir. Çünkü ticaret kervanları Asur'dan hareket ettikten altı ay kadar sonra ancak Kaniş'e ulaşabilmekteydiler. Kervanların emniyetini yerli (Anadolulu) krallar (beyler) üstlenmişler, bu yüzden yol güzergâhı boyunca da karakollar kurmuşlardı.³³⁹

Kültepe Tabletlerinden bugüne kadar incelenmiş veya neşredilmiş olanlarından anlaşıldığı üzere, ticaretin oldukça sistemli bir şekilde disipline edilmiş olduğu, ithal malların fiyatlarının belirlenmesi, tüccarların verdikleri kredilerin faiz oranları ve çalıştırılması, ithalat ve ihracat esnasında ödenecek vergi miktarı, ticari anlaşmazlıkların nasıl çözüldüğünü öğrenebiliyoruz. Netice itibariyle "ilk milletler arası ticaret sistemi" Anadolu ile Asur halkları arasında gerçekleşmiştir de diyebiliriz.³⁴⁰

Asurluların Anadolu'yu ticari faaliyetleri için uygun bir yer olarak seçmelerini, MÖ III. binyıldan kalma kral mezarlarından bilinen zenginliğine, yerli halkın sahip olduğu hayat standardının düşüklüğüne, Asurluların bir başka yerden temin edip getirdikleri kalaya tunç yapımındaki yaygın kullanılışından dolayı yerli halkın büyük ihtiyacının olmasına ve Anadolu'nun zenginliklerini Asur'a götürülmek istenmesine bağlamak mümkündür.³⁴¹

³³⁷ Sever, 1995: 2

³³⁸ Bayram, 1993: 1

³³⁹ Sever, 1995: 2

³⁴⁰ Sever, 1987: 86

³⁴¹ Bayram, 1993:1

Asurluların Anadolu'ya satış için getirdikleri mallarını yerli beylerin saraylarında, belli vergi ve menfaatler karşılığında depoladıkları ve muhafaza altına aldıkları ilk alım hakkının da böylece sarayın sahip olduğu görülmektedir.³⁴² Netice itibariyle, Asur ile Anadolu arasındaki bu ticaretten iki ülkede istifade etmiştir. Bununla birlikte 200 yıllık bir zamanı içine alan bu devrede, Asurlu tüccarların ve şahısların elbette ki birtakım anlaşmazlıklar olmuştur. Anlaşmazlıkların ve ihtilafların çözümünü, birinci planda olayın geçtiği "Karum Dairesi" ele alır ve hallederdi. Eğer meseleyi halledemezlerse Anadolu'daki Karum'ların bağlı olduğu "Kaniş Kārum"una havale ederlerdi.³⁴³ Kaniş Karum'u vesikalarına göre, Kaniş Karum'unda "Şehrin Babaları" denilen bir ihtiyarlar meclisi vardı. Kolonilerdeki Asurlular hakkındaki bütün kararları bu meclis verirdi. Fakat üyeler arasında bir anlaşmazlık olursa, o zaman ihtiyarlar meclisi kâtibi, Genel Meclisi toplantıya çağırır, kararı onlar hep beraber, sayı hesabı ile yani oylamayla verirlerdi.³⁴⁴ Kaniş Kārum'u da meseleyi karara bağlayamaz ise, daha üst ve yetkili merci olan Asur'a anlaşmazlık sunulurdu. Asur Şehir Meclisi kutsal "hamrun" odasında toplanarak karara varılır ve meclisin kararı bir belge ile düzenlenerek Anadolu'ya kaniş Kārum'una gönderilirdi.³⁴⁵

4.2)Asurlu Tüccarların Ticari Faaliyet ve Yöntemleri

MÖ 2. binyılının ilk çeyreğine tekabül eden dönemde, Eski Asur Devleti'nin Anadolu şehirleri üzerinde siyasi anlamda bir egemenliği söz konusu değildir. Şöyle ki Asurlu tüccarlar şehir beylerine en ağır vergileri ödeseler de yerli halkı borçlandırmak ve Anadolu'nun muhtelif zenginliklerini satın almak suretiyle, Anadolu halkı üzerinde ticari anlamda bir egemenlik kurmuşlardır.³⁴⁶

Asurlu tüccarlar, Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulunurken, Anadolu kralları, Asurlu tüccarları resmi kuruluşlarına sadık kalacaklarına dair yemin ettirmekte ve muhtemelen bir defaya mahsus olmak üzere onlardan, biraz da zorla para almaktaydılar.³⁴⁷

³⁴² Sever, 1992: 249

³⁴³ Çeçen, 1990: 35

³⁴⁴ Kinal,1988:62

³⁴⁵ Çeçen, 1990: 35

³⁴⁶ Memiş, 1999: 67

³⁴⁷ Bayram, 1993: 3

Asur ile Anadolu arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisi dâhilinde çizilen bu kurallar şunlardır.

1. Her Anadolu krallık sarayına, malın cinsi ve miktarına göre vergiler vermek.
2. Saraylıların, getirilen kaliteli kumaşların bir kısmı üzerinde veya tamamında ilk satın alma hakkını kabullenmek.
3. Sarayların bazı özel mallar üzerinde ticari tekeli olduğunu kabul etmek ve bunların ticaretini yapmamak.

Yerli krallar Asurlu tüccarlara uymalarını istedikleri kurallar karşısında aşağıda sıraladığımız garantileri vermişlerdir.

1. Kendi resmi kurumları olan Karumlarda kanuni haklarını saklı tutup, korunmalarını temin etmek.
2. Politik ve adli bakımdan Asur'a bağlı olan kolonilerin serbest bölgedeki bütün haklarını korumak.
3. Kral tarafından kontrol edilen bölgelerde yolların korunmasına soyguna ve hırsızlığa karşı tedbirler almak.

Eski Babil'de, şahsi mülkiyet fikrinin tamamıyla yayılmış ve kökleşmiş olmasına rağmen, merkezi idare teşkilatı esaslı ticari faaliyetlere hakim görüldüğü halde eski Asur'da o zamanın ölçüsü ile kapitalizm ve fertlerin alabildiğine iktisadi faaliyet serbestliğine sahip oldukları görülür.³⁴⁸ Bu şekilde Asur'da oturan ummeanum (büyük sermayeder)ların birleşerek büyük şirketler kurdukları ve ajanları vasıtasıyla Anadolu ile ticari münasebetlerini sürdürdükleri görülür.³⁴⁹

4.2.1 - Borç Verme Usulleri Ve Borç Senetleri

Toplum halinde bir arada yaşayan kişilerin çeşitli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçların giderilmesi bazı mal ve hizmetlerin elde edilmesine, bunların kullanılmasına veya tüketilmesine bağlıdır. Kişiler ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri ilke olarak birbirleriyle yapacakları hukuki muamelelerle sağlarlar. Bu

³⁴⁸ Bilgiç, 1951: 334

³⁴⁹ Bilgiç, 1947: 588

muamelenin başında akit (sözleşme) adı verilen çok taraflı hukuki muamele gelir.³⁵⁰ Satış akdi, kira akdi, ödünç verme akdi, vekâlet akdi, kişilerin günlük yaşamda ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri sağlamak için başvurdukları başlıca akit tipleridir. İşte Asur Ticaret Kolonileri devrinde karşılıklı olarak ihtiyaçların karşılanması için girişilen ticari münasebetler neticesinde belirli bir hukuki anlayış çerçevesinde hazırlanmış çok sayıdaki borç mukavelelerine Kültepe Tabletleri arasında rastlamaktayız.

Ticaretin yapılabilmesi için gerekli olan sermayenin sağlanmasında öncelikli yöntem başkasından borç almaktır. Asur Ticaret Kolonileri devrinde de bu tarz borçlanmaların hukuki bir anlayış çerçevesinde gerçekleştiğini Kültepe metinlerinde yer alan çok sayıdaki borç mukavelelerinden tespit edilebilmektedir. Neticede gerek sermayenin sağlanması gerekse her hangi bir malı satın almak nedeniyle insanlar borçlanmışlardır.

Kültepe Tabletleri arasındaki borç senetlerinde sırasıyla borç miktarı, borçlu, alacaklı, tarihleme, vade tespiti kaydedilerek ödenmemesi halinde ilave edilecek faiz belirtilmektedir. Sonra şahısın adı zikredilmekte ve en son şahitlerin ismi geçmektedir.³⁵¹ Ayrıca Tüccarlar belgelerde tarihleme olarak "limmum", "warhum", "hamustum" adları ile zirai tabirler ve yerli tanrı adlarını kullanmışlardır.³⁵²

AKT l'de 40 numaralı metni örnek alarak yukarıdaki açıkladığımız borçlar senetlerindeki mevcut düzenlemeyi görmekteyiz.

(1-4) Adad -sululi'nin Pusanum'da 1mina 15 segel tasfiye edilmiş gümüşü vardır, (4 – 7) Ina ve Asur - malik'in hamustum'undan itibaren (8) Kuzallum ayı (9 - 10) Asur-idi'nin limmum'u, (10 -12) hamustum'a kadar ödeyecek (12 - 16) eğer ödemezse ayda 1'er mina'ya birer buçuk segel (faiz) ilave edecek. (17) Irma - Assur'un huzurunda,(18) iküppi - Assur'un huzurunda.³⁵

³⁵⁰ Eren, 1994: 2

³⁵¹ Şahin, 2005: 425

³⁵² Çeçen, 1991: 49

4.2.2)Bankacılık

Anadolu'da ticari faaliyette bulunan şirketler bir nevi banka rolünü oynuyorlardı. Çünkü gerek kendi hesabına çalışan tüccarlar gerekse Asur'da oturan ummeānum (büyük sermayedar)'ların ajanları bu şirketlerde naruqqum adı altında hesapları bulunmakta, birçok vesikalara göre bu şirketlerde bir nevi ciro muameleleri, borç ve alacak devri işlemleri yapılmaktadır.³⁵³ Anadolu'da ticarete bulunan her tüccarın Asur'da bir naruqqum hesabı bulunduğunu metinlerden öğrenmekteyiz.³⁵⁴

Landsberger tarafından TTAED IV s.26'da neşredilen ve bir naraqqum hesabı mukavelesi olan AKT l'de 8 nolu metinde, Kanis'te alınan gümüşün Asur'da ¼ altın üzerinden ödendiği görülüyor. Bu sebeple Landsberger altının Asur'da Kanis'ten daha ucuz olduğunu, bunun için Anadolu'ya altın ithal edilmediğini tespit etmekte ve yerli beylerin altın fiyatlarını yüksek tutmakta menfaatleri olduğunu söylemektedir.³⁵⁵

Borç senetlerinde, borcun ödeneceği zamanı, yani vadesini belirlemek için çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Yerlilere ve Asurlulara ait olan bu ifade ve tabirler metindeki şahısların yerli ve Asurlu oluşuna göre değişmektedir, Yerliler kendi aralarında düzenledikleri belgelerin hemen hepsinde kendilerine has vade yapma usullerini kullanmışlardır. Buradan da yerlilerin eponumları ve beş günlük haftaları dolayısıyla çok zor olan Asur takvimini kullanmadıklarını anlayabiliriz.³⁵⁶ Yerlilerle Asurlular arasında tanzim edilen senetlerde daha ziyade Asurlu, bazen de yerli takvim kullanılmıştır.

Borcun vadesi, bazen tarihlemeyen sonra, bazen de tarihlemenin arasında tespit edilirdi. Bu tespitte kullanılan farklı zaman birimleri ve ifadeler şu şekilde sıralanabilir.³⁵⁷

a) Gün ile vade tespiti

b) Hamuštum haftası ile vade tespiti

³⁵³ Bilgiç, 1947: 588

³⁵⁴ Bilgiç, 1951:335

³⁵⁵ Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram:1990:26

³⁵⁶ Bilgiç, 1948:510

³⁵⁷ Bayram,1998:133

c) Ay ile vade tespiti

d) Yıl ile vade tespiti

e) Zirai tabirlerle vade tespiti

e.1 Orak tutma zamanına kadar, orak tutma zamanında, orak tutma zamanından sonra.

e.2. Ekme işinin bitmesinde

e.3. Hasat zamanına kadar, hasat zamanında.

e.4. Bağ bozumuna kadar, bağ bozumunda

e.5. Harmanda

e.6. Uttatum'un dolgunlaşmasında

e.7. Ekme işinin ittu'sunda.

e.8. Yeşilliğin başına, ilkbahara kadar.

e.9. {Biranın) mayalanma zamanına kadar

f) Çeşitli cümlelerle vade tespiti

f.1. İlk karşılaşmamızda ödeyecek

f.2.Yola çıkışın arifesinde, yol açıldığı zaman, yoldan dönüşünde ödeyecek.

f.3. İlk mukaveledeki şartlara göre ödeyecek

f.4. Kanis savaşından itibaren 1 'er mîna faizi İlave edecek

g) Çeşitli tanrı isimlerin geçtiği ifade ile vade tespiti.

Borcun ödeneceği zaman, "ana/ina şa tanrı adı" kalıbıyla belirlenmiştir. Bu ifadenin, kalıpta geçen tanrının adına düzenlenen bayram günlerini belirtmek için kullanıldığı düşünülmektedir. Bu kalıpta geçen tanrı adları; Harihari, Tuhtuhanum, Parka, Na/ipas, Anna, UTU, Belum, Uşunum ve Hikiša'dır.

Faiz manasına gelen Sumerce ve Akadca kelimeler, bu dillerde borç anlamını karşılayan genel manadaki HAR. ra (hubullum) kelimesinin tanınmasından sonra görülmeye başlamışlardır. Faiz manasını Akadça da asıl karşılayan kelime Şibtum'dur. Sumerce MAS kelimesi, borç münasebetlerinin gelişmeye ve bu münasebetlere ait tabirlerin ortaya çıkmaya başladığı III. Ur Devri(M.Ö 2111-2003) belgelerinde "faiz" anlamında görülmeye başlamaktadır. III. Ur Devrinde devlet vergilerinin bakiyelerini tespit etmek için yazılan borç vesikalarında, hem vergilerin gecikmesinden doğan mali zarara bir karşılık olmak, hem de halkın vergi borçlarını geciktirmelerini kısmen önlemek için faiz uygulanmıştır.³⁵⁸

III. Ur devrinden sonra Güney Mezopotamya'da şahsi servet ve mülkiyet kavramının yerleşmesi sonucu hızla gelişen iktisadi ve ticari ilişkilerde şahsi kâr ve kazanç temini hususundaki doğal gelişimin faiz ve faizcilik fikrinin gelişmesine etken olduğu muhakkaktır. Böylece borç ve ödünç kavramlarının bölünmez unsuru olarak faiz, borçların çeşitlerine göre faiz çeşitleri ve faiz ödeme kayıtlarının ortaya çıktığı açıktır.³⁵⁹

Borcun alındığı esnada borca eklenen ilk faizden metinlerde bahsedilmez. Ancak Anadolu'ya kâr etmek amacıyla gelen Asurlu tüccarların, paralarını en azından birkaç hafta ya da birkaç ay hiçbir getirisi olmadan borç olarak vermeleri akla pek yatmamaktadır. Bu sebeple, metinlerde açıkça belirtilmemekle beraber, ilk faizin borca eklendiği düşüncesine varılmaktadır.³⁶⁰

Borçla birlikte başlayan ve metinlerdeki şibtum alaku (faiz yürütmek) ile de sabit olan faizi yürüten borçlar dışında, muhakkak kredi üzerinden ve bedelinin biraz daha yüksek fiyatla yapılmış olacağı sanılan satışlardan doğan borçların zamanında ödenmemesi halinde faizin ayrıca başladığı gerek borç vesikalarında pek çok geçen "summa ina ūmīsu mal'utim la išqul x šiq.Ta (veya kima auāt karim)... şibtam usşab= eğer gümüşün doluşunda tartmazsa x'er siqil (veya Karum

³⁵⁸ Bilgiç,1951:339

³⁵⁹ Bilgiç,1954:340

³⁶⁰ Bayram,1998:133

daresinin takdiri veçhile) faiz ilave edecek" gibi kayıtlardan ve gerekse metinlerdeki "a ša sibtim utar = faizi ile dönecek kaydından anlaşılmaktadır.³⁶¹

Asurlu tüccarların kurmuş oldukları Kārum dairesinin, ticaret odası, ticaret mahkemesi ve belediye gibi hizmetler verdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Kārum dairesi tüccarların mallarını depolamakla, ölçü tartı ayarı yapmakta, tüccarların aralarındaki davaları sonuçlandırmakta ve faiz oranlarını belirlemektedir.³⁶²

AKT l'de 34 Nolu metin iki Asurlu arasında yapılmış bir borç mukavelesidir.

(1~6) Asur-idi'nin Puzur-Assur'da 2 mina tasfiye edilmiş gümüşü vardır. (6-11) Idna'nın hamustum'undan itibaren 13 hamustum'a kadar parayı ödeyecek.(11-14) Eğer günü dolduğunda ödemezse, (14-19) ticaret odasını zarar için (muhatap) alacağım ve zararı o (borçlu) telafi edecek. (20) ızizam-ili'nin huzurunda, (21) Daduli'nin huzurunda.

Metinde borcun başlangıcı ve ödeme zamanı belirtilmiştir. Müddeti içinde ödenmediği takdirde ticaret odasının herhalde orada hesabı bulunan borçlu için ödemede bulunacağı, borçlunun da ticaret odasının alacağını telafi edeceği kaydedilmiştir.

Vesikalarda faiz meselesi bakımından dikkat edilmesi gereken nokta, bazı senetlerde yıllık faiz %30-%40 tespit edilmiş iken bazen %100'ü aşan bir faiz sisteminin serbestliğinin mevcudiyetidir. Çünkü Karum dairesinin tespiti ile uygulanan %30'luk faiz sadece Karum dairesine bağlı olan Asurlu tüccarlar arasındaki alışverişlerde geçerliydi. Yerli halka borç veren Asurlu tüccarların farklı şekilde faiz uyguladıkları görülür.⁵⁵ Yerlilerin birbirlerine olan borçlarında veya Asurlulara borçlu oldukları yerlerde faiz nispeti daima daha kabarıktır. Metinlerden, Asurlu tüccarların kalaydan %100, bazı kaliteli kumaşlardan %200 kâr ettiklerini, öte yandan yerlilere faiz daima aylık hesap edilmekte normali %30

³⁶¹ Bilgiç,1951:343

³⁶² Şahin,2007:426

olan ve %135'lere varan aylık ödemeli faiz nispetiyle borç para verdiklerini okuyoruz.³⁶³

Hususi hukuka ait bir mukavele olan AKT I 5 Nolu metinde vadenin sonunda borç ödenmediği takdirde, borçluya koloni meclisinin kararına uygun nispette yani %30 faiz vermesi şartı koşulmuştur.

(1-4) Kurkur'un oğlu Enam-Assur'un üzerinde Ahu-qar'ın 10 seqel tasfiye edilmiş gümüşü vardır.(5-10) Sip'um ayında itur-ilum ve Asur-taklaku'nun hamustum'undan itibaren 15 haftaya kadar tartacak.(10-12) Eğer tartmazsa Karum'un hükmüne göre(13~15) her bir mia'ya birer buçuk seqel faiz ilave edecek, (15-16) Asur-damiq'in eponüm'ü. (17) Kilia'nın huzurunda (18) Puzur-Istar'ın huzurunda.

Koloni Devrinde faiz olarak para yerine yakacak odun verildiği de görülür. Buna örnek bir belgede (Kt v/k 165) İlšītkal ve Šū-Anum'un hamuštumluğundan itibaren 5 araba odun ekleyecek, parayı Parka (bayramında) ödeyecek denilmektedir. Bir diğer Kültepe metninde (Kt n/k 1884) "4 çuval buğday, 4 çuval arpa, 2 araba yükü odun faiz olarak ödenecek ve ½ mana gümüşü Anna bayramında tartacak" şeklinde ifade edilmektedir ki, borcun faizinin tahıl, koyun ve odun ile ödendiği görülmektedir.³⁶⁴

4.2.3) Vergiler

Kültepe Tabletlerinde Anadolu'da Koloni Çağında Anadolu yerli beylerinin Asurlu tüccarların ticaretine izin vermekle birlikte onların getirdikleri ticari eşyalardan çeşitli isimler altında vergi ve ödemeler aldıklarını bilmekteyiz.

Anadolu'dan çıkan değerli madenlere veya Anadolu'ya gelen eşyanın önemine göre değişik vergi oranları uygulanmaktaydı. Örneğin yerli krallar tarafından tüccarların Anadolu'ya getirdikleri diğer ithal mallara %5, kumaşlara %10 nispetinde gümrük vergisi uygulandığı halde, ihtiyaca binaen tunç yapmak için çok lazım olan hazır durumdaki kalaya ise %2 veya %3 oranlarında değişmekte

³⁶³ Bayram,1993:1

³⁶⁴ Şahin,2005:428

olan gümrük vergisi alınmaktaydı.³⁶⁵ Yerli beyler tüccarlardan vergi almakla birlikte daha önce de değindiğimiz gibi tüccarların korunmasını sağlayarak, ticaretin güvenliğini üstleniyorlardı. Tüccarlardan sarayın dışında Karum dairesi de vergi alıyordu. Tüccarlardan kendi adına ticaret yapanlar da Karum dairesine vergi vermek zorunda idiler. . Anadolu'nun dışına çıkmayan, memleket içinde alınıp satılan mallar için de, değişik adlar altında vergi ya da ödemeler alınmaktaydı. Asur'a ihraç edilen gümüşten ve altından Asur'da gümrük vergisi (nışatum) ve Asur'a varmadan Anadolu'da komisyon(sadduatum) alınıyordu.

Bunun dışında birisi adına gönderilen takdis parasından (=ikibum), kurban parasından (=nıqûm), rahibelere hediye olarak gönderilen paradan, az ya da önemsiz miktardaki mallardan ve soyguna maruz kalmış tüccarın elinde kalan malından vergi alınmıyordu.³⁶⁶

Toplum ekonomisinde önemli bir yer teşkil eden ve sadece bir tek kişi ya da kuruluş tarafından değil, değişik makam ya da teşkilatlar tarafından alındığı tespit edilen vergiler şunlardır.

4.2.3.1)Nishattum Vergisi

Hakkında en çok şey bilinen vergi çeşididir. Nışatum kelimesi nışatum veya nısıhtum telaffuzlarıyla kaydedilmektedir. "Çıkmak, koparmak, çekip almak anlamına gelen nasahum fiilinden türetilmiştir.

Nışatum, tekstil ürünlerinden ve yünden %5, kalaydan 2/65 ve gümüşten ise 5/120 nispetinde alınmakta veya ödenmekteydi.

Kt n/k 617 nolu metnin 8-10. satırlarında 420 kumaştan 20 tanesinin nışatum olarak alındığı kaydedilmekte olup bu da %5 oranına çok yakındır.

Kt c/k 454 nolu metnin 7-10. satırlarında "210 top kumaşın saraya girdi, 10 ¹/2 top kumaşı nışatum olarak aldılar" denilmektedir. Burada oran %5'tir.

Nışatum vergisi mahalli saraylara, Asurlu bankerlerin kurduğu tüccarlar evine, Kârûm dairesine ve şehirdeki (Asur) teşkilatına ödenmekteydi.³⁶⁷

³⁶⁵ Sever,1999:87

³⁶⁶ Bayram,1993:5

³⁶⁷ Bayram,1993:8

Kervanın geçtiği her şehirde alınan Nishatum vergisi yanında saddu'atum vergisi de belirli bir oranda ödenmekteydi. Bu ifade Asur'dan Anadolu'ya getirilen mallar için kullanılmamıştır.

4.2.3.2) Saddū'atum Vergisi

Nishatum'dan sonra metinlerde en sık kaydedilmiş olan bu vergi 1/60 nisbetinde alınmaktaydı. Bu husus Kt b/k 495, Kt 88/k 73, Kt a/k 1056, Kt 88/k 419 ve Kt n/k 723 nolu metinlerde⁸³ de teyit edilmektedir.

Saddūtum vergisinin bazı metinlerde “bēt wabri” yani “misafir evi” geceleme için alınan ödemeye aynı olduğu görülmüş ancak Saddūtum vergisinin geceleme masrafı olmadığı ve bu verginin yükün belli bir oranından alındığına göre bu aynı miktar bir tesadüf olabilir.³⁶⁸

4.2.3.3)Tātum Vergisi

Asur'dan gelen kervanlardan Anadolu'da alınan ödeme ya da yol vergisi olarak değerlendirilen bu vergi tatum, ta'tum, datum telaffuzlarıyla kaydedilmiştir. Bu verginin malın değerinin belli bir oranına uygulandığı ve elde edilen gelirin bir kısmının karakol masraflarında ya da güvenliği sağlamada kullanıldığı bilinmektedir. Kt 88 k 1025 nolu metnin 1-9.satırlarında yer alan "2 şeql gümüş Salatuvar'dan Kanis'e kadar tātum (olarak), 2 şeql gümüş Kanis'ten Hahhum'a kadar tatum (vergi) verildi" denilmektedir, Bu ifadelerden tatum vergisinin kervanın geçtiği her yerde alındığı sonucunu çıkarmaktayız.³⁶⁹

4.2.3.4) Qaqqadātum Vergisi

"Qaqqadatum" baş, kafa anlamına gelen kelimedenden türetilmiştir. Asur'dan Anadolu'ya getirilen ticari mal yüklü, bazı istisnalar hariç, bütün kervanlardaki her şahıs için belli miktarlarda alınan vergi veya ödemeyi ifade etmektedir. Her bir şahıs için alınan Qaqqadātum'un 10 veya 15 şeql olduğu metinlerde kaydedilmiştir. Bu ödeme farkının sebebi kervanın bulunduğu şehir, taşıdığı yükün miktarı ve cinsi gibi bazı sosyal ve ekonomik nedenlere dayandırılabilir.

³⁶⁸ Bayram,1993:10

³⁶⁹ Korkmaz,2006:104

4.2.3.5) E/İşratum Vergisi

Mahalli idareciler tarafından %10 nispetinde alınan öşür vergisi olarak izah edilmiştir. Bu kelime “on” manasına gelen “eşrum” kelimesinden türetilmiştir. Metinlerde genellikle nışatum vergisinin alınmasından sonra kalan kısmın %10'unu ifade etmek için kullanılmış ve bazı uzmanlar tarafından "sarayın gelen mal üzerinden sahip olduğu %10 nispetindeki ilk satın alma hakkı" olarak değerlendirilip öşür vergisi olmadığı açıklanmıştır.³⁷⁰

Kültepe metinlerinden⁹², işratum'un gerçekten %10 nispetinde alındığı teyit edilmekle beraber Kt c/k 452 nolu metinde 125 kumaş için, 9,5 kumaşın, Kt b/k 666 nolu metinde ise 215 kumaş için, 18,5 kumaşın işratum vergisi olarak verildiği, dolayısıyla %10'luk nispete her zaman uyulmadığı anlaşılmaktadır.

4.2.3.6) Wasitum Vergisi

Kervanların hareketinde yani malların yola çıkışında alınan bir ihraç vergisidir. Waşa'um "bırakmak, terk etmek" fiilinden türetilmiştir.⁹⁴ Kervan, Asur'dan Anadolu'ya gitmek için ayrıldığında yükün 1/120'si oranında alınmaktaydı. Wasitum vergisinin kervanının Kanisten ayrılması esnasında da ödendiğine dair metinler bulunmaktadır.³⁷¹

4.2.3.7) Eribtum Vergisi

Karum dairesine ödendiği bilinen bu vergi waşitum ile zıt manalı olarak değerlendirilmiştir. Eribtum için prene verilen hediye, içeri girme izni olmak maksadıyla krala verilen hediye anlamları da verilmektedir.³⁷²

4.2.3.8) Metum Hamsat Vergisi

Meat(um) yani "100" ile hamšat/haššat yani "5" karşılıklarında iki kelimenin bir arada kullanılmasıyla teşkil edilmiştir. %5 nispetindeki Karum dairesine ödenen vergi ya da ödemeyi ifade etmek için kullanıldığı kabul edilmektedir. Kt c/k 257, Kt

³⁷⁰ Bayram,1993:11

³⁷¹ Korkmaz,2006:105

³⁷² Bayram.1993:12

c/k 450, Kt c/k 452 nolu metinlerden, bu verginin Karum dairesine ödendiği anlaşılmaktadır.³⁷³

4.2.4) Köle ticareti

Kültepe metinleri arasında yer alan tabletlerden, köle satışları ve kölelik müessesesi ile ilgili mevzulara da rastlamaktayız, Bu metinlerden bir "mal" olarak değerlendirilen kölelerin alım satımı ile ilgili belgelerin hukuki çerçeveye uygun bir şekilde hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Kt a/k 933 nolu tablette gene bir satış şartını içermektedir. Bu tablette İstar-malak'ın İmdilum tarafından Enlil-bani'ye 1 mina tasfiye edilmiş gümüşe 2 yıllığına satıldığı kaydedilmiş, Enlil-bani'nin bu süre zarfında parayı iade edip kölesini geri alacağı, aksi takdirde kölenin İmdilum'a kalacağı belirtilmiştir.

Kt a/k 898, Kt v/k 65, Kt v/k125 nolu metinlerden satılanların hürriyetlerine kavuşma şartlarını öğrenebilmekteyiz.³⁷⁴ Örneğin Kt a/k 898 nolu tablette yerli Sikuwa'nın bedeli olan 45 sekel gümüşün bayan İstar-basti tarafından yerli Hanuwa'nın oğlu Subili'ye ödendiği sermayedarın ya da herhangi bir kimsenin onu hürriyetine kavuşturmak istemesi halinde satış fiyatını İstar-basti'ye iade edeceği, köle bizzat ödemeyi yapmak isterse satış fiyatının 2 katını vermesi gerektiği kaydedilmiştir.

Kadın ya da erkek kölelerle, uşakların alacağa karşılık rehin tutulmalarını da metinlerden öğrenmekteyiz. Örneğin Kt 88/k 306 nolu metin, iki Asurlu arasındaki problem ile ilgili hukuki bir belgedir. Bu metinde, alacaklı Šū-Suen'in borçlu Aššur-nada'nın miktarı belirtilmeyen alacağına karşılık iki eşeği, kadın kölesini ve uşağını alıkoyduğu kaydedilmiş, muhtemel zararına karşılık bunları alacağı ifade edilmiş, paranın iadesi halinde kölenin geri gönderileceği belirtilmiştir.³⁷⁵

Kt 90/k 120 nolu metin iki Asurlu arasındaki kadın kölenin satışı ile ilgili bir kontrat olup, satış sonrası koşullara değinilmiştir. Normal satış belgesi biçimine uygun olarak hazırlanmış olan bu kontratta satın alan Asurlu kadın, satış sonrası

³⁷³ Korkmaz,2006:106

³⁷⁴ Sever,1987:3

³⁷⁵ Bayram-Çeçen,1996:582

anlaşmazlık olması durumunda satış bedelini aynen ödemesi şartını koşmuştur. Metinde dikkat çeken nokta ise, kadın köle ile beraber, onun oğlunun da satın alınmış olmasıdır.

4.2.5) Gayrimenkul Ticareti

Kültepe tabletleri arasında taşınmaz mal alım satımına dair çok az sayıda ev satış mukavelesi bulunmaktadır. Bahçe ve tarlaların alım satım veya kiralaması hakkında kayıtlara rastlanılmaması, zamana göre liberal denilebilecek ekonomik bir anlayışın hâkim olduğu Koloni devrinde Anadolu'da özel mülkiyetin sınırlı tutulduğu şeklinde yorumlanmamalıdır.³⁷⁶ Bu durum yerli halkın iktisadi gücü ve Asurluların Anadolu'da bulunma sebepleri ile açıklanabilir. Yani Asurluların gayrimenkule yatırım yapmamalarının sebebi, Anadolu'ya ticari gaye ile gelmelerinden ve zamanı geldiğinde memleketlerine geri dönmelerinden kaynaklanmaktadır.

Kültepe metinlerinden 18, 21, 30 ve 33 seqel gibi düşük fiyatlara ev satılmasına karşın 780, 960 ve 1200 seqel gümüşe de evlerin alınıp satıldığı görülmektedir. Ev fiyatlarındaki bu fark, satılan evlerin kalite ve genişlik bakımından birbirinden çok ayrı olduğunu ortaya koymaktadır.³⁷⁷ Ev alım satımı ile ilgili mukavelelerde evi satan ve alanların adları, satışa itiraz halinde ödenecek para miktarı ve şahitlerin isimleri yazılmaktadır.

Eski Asur ve diğer devirlere ait metinlerde bêtum kelimesi için "ev" "geniş ve büyük ev" " köşk" karşılığının dışında "mal, mülk; ticarethane" hatta "arsa, arazi" anlamları da verilmektedir.

Arsa fiyatları hakkında bilgi veren ender metinlerde vardır örneğin Kt a / k 1401 nolu tabletin 23-24. satırlarında olduğu gibi; "Arsanın fiyatı olan 68 şeqel gümüşü limmum šū-lštar'a ödedik"

Metindeki bu ifade hem arsa fiyatını bildirmekte, hem de limmum unvanındaki şahıslara ödendiğini ortaya koymaktadır.³⁷⁸

³⁷⁶ Günbattı,1989:51

³⁷⁷ Bayram,1991:300

³⁷⁸ Bayram,1991:300

4.3)Ölçü Birimleri

Madenlerden gümüşün, tedavül ve borç verme usulünün temeli Sumerliler'e dayanan bir tekâmülün neticesidir. Vezin sisteminin esası olan altmışa göre hesap etme usulü (sexaqe simal sistem) Sumerce tabirlerden alınmıştır.³⁷⁹ Asurlu tüccarlar Asur'da ve Mezopotamya'da kullanılan Sümerlilerin icadı olan 60'lı sistemi Anadolu'daki ticari faaliyetlerinde de kullanmışlardır. Kültepe metinlerinde yer alan borç mukavelelerinden Asurlu tüccarların kullandıkları ölçü birimlerini öğrenebilmekteyiz. Bu metinlere göre, GÍN (şıqlum) ideogramı ile yazılan ağırlık ölçüsü 8 gr' dır. Bunun küçüğü ŠE (še'um), şıqlum'un 1/180'i, büyüğü olan mina yani metinlerdeki yazılışıyla mana 60 katı, mina'nın büyüğü olan GÚ(N) {biltum) ise onun 60 katıdır. Yani mina takriben 480 gr'lık bir ağırlığa tekabül atığına göre 1 bitum hemen hemen 29 kg'dır.

Genellikle GÚ ideogramı ile yazılan biltum= talent yer yer GÚ(N) bazen de **bi-il-tim** ayrıca aynı forma ait olmak üzere GU(N) yazılışlarıyla görülmektedir. MA.NA geçtiği bütün metinlerde Sumerce olmaktan çıkıp Akadcalaşmıştır. Eski Babil metinlerinde sı-iq-lum, ši-iq-li, ši-qı-il yazılışlarıyla görülen şıqlu(m), Kültepe metinlerinde GÍN ideogramı ile geçmektedir.³⁸⁰ Metinlerde geçen suqlum'un 60-75 mina ağırlığında nepisum ve riksum'a oranla daha küçük bir paketi oluşturduğu anlaşılmaktadır.

AKT I'de 7 nolu metinde nēpīšum ve riksum ölçüleri geçmektedir. Nēpīšum "işlenmiş, şekil verilmiş bir külçe demektir", Bu külçe genellikle 15 mina ağırlığındadır. Ancak 7-30 mina arasında değiştiği görülmektedir."riksum" ise daha küçük paketleri ifade eden bir tabirdir ve gümüşle birlikte altın ve kalay içinde geçer.

AKT I'de 17 nolu metnin 5. satırında geçen muttatum(=yarım) kelimesi de bir ağırlık ölçüsünü göstermektedir. Bu metinde her bir mattatum'un 1 biltum ve her bir elitum'un 30 mina olduğu, EL 146'da ise 1 mattatum'un 16 mina olduğunu göstermektedir. O halde mattatum'un ağırlığı 8-30 kg arasında değişen denk

³⁷⁹ Bilgiç, 1982: 120

³⁸⁰ Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram, 1990:15-16

(yarım yük), elitum ise birkaç tanesi denk teşkil eden ve ağırlığı 15 kg' dan , normal nēpišum ağırlığı olan 7,5 kg'a kadar değişen bir ağırlığa denk olabilir.³⁸¹

Kültepe metinlerinde ayrıca hacim ölçüsü olarak Anadolu'da yerliler arasında kullanıldığı ve belli bir ölçüyü gösterdiği anlaşılan "memleketin ölçüsü" anlamında bir hububat ölçüsü olan karpāt mātīm tabiri de AKT I 79 nolu metnin 2-3. satırında geçmektedir. Bu tabir aynı zamanda ağırlık ölçüleri için kullanılan yerli aban mātīm "memleketin taşı" tabiri ile tamamen paralel bir ifade olduğu açıktır. Nitekim Kültepe (=Kanis)'de Karum alanında yapılan kazılarda büyük çoğunluğu hematitten yapılmış ağırlık taşları bulunmuştur. Bunların ağırlıkları 817 gr, 8-10-8,5 gr olanlarının bir seqel olması gerekir. 475 gramlık ağırlığın 1 mina olması gerekir. Ayrıca 4250 gram 8.8 mina olabilir. 8-16-24 gr seqelin 2 veya 4 katı yani 2 seqel, 4 seqel olabilecek ağırlıklar mevcuttur. Ayrıca 81 ve 82 gramlık taşların 10 seqel gelen bir ağırlık taşı olması gerekir.³⁸²

Tahıl ürünlerini tartmada kullanılan ve "deri çuval" anlamına gelen naruqum ile bunun dörtte birine karşılık gelen ve "kil çömlek" karşılığında olan hacim ölçüsü karpattum da borç miktarını belirtirken kullanılan elemanlardır. Naraqum için, başlıca eserlerde ve lügatlerde "çuval, torba" anlamlarından ayrı olarak "ticari sermaye" karşılığı da verilmektedir.

³⁸¹ Bilgiç-Sever-Günbattı-Bayram, 1990:36

³⁸² Özgüç, 1986: 75

SONUÇ

İnsanlar tabiat şartlarına karşı kendilerini koruyabilmek ve temel ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla topluluk içinde yaşamışlardır. İnsanların topluluk içinde yaşamayı sürdürülebilmesi toplum düzeninin sağlanmasına bağlıdır. Toplum düzenini sağlayan kurallara din, ahlak, görgü ve hukuk kuralları olarak sınıflandırabiliriz. Hukuk kurallarının amacı toplum içinde yaşayan insanların ilişkilerini düzenlemek ve toplum hayatının devamını sağlamaktır. İşte bu nedenle toplumda huzuru sağlamak ve asayiş korumak için, en eski devirlerden itibaren kanunlar yapılmış ve uygulanmıştır. Her kanun kendisinden önceki kanunlardan etkilendiği gibi, kendisinden sonraki kanunlarında temelini oluşturmuştur.

Tezimizin konusunu oluşturan Mezopotamya'daki sosyal ve ekonomik hayatı değinirken, hukuk ve iktisat alanında yazılmış vesikalardan faydalanarak, mevcut kanunlar, kanun yerine geçen reform talimatnameleri, kira mukaveleleri, hesap listeleri, borç mukaveleleri, ticari antlaşma metinleri inceleyerek sosyal ve ekonomik hayatı açıklamaya çalıştık. Toplumda hayatlarını belirli bir düzen içerisinde devam ettirme çabalarının ilk yazılı örneklerini Sumerler göstermiştir. Sosyal hayatı yaşanabilir hale getirmek için ilk düzenlemeleri yapan ve bunu hayata geçiren ilk reformcu Kral Urukagina'dır.(M.Ö. 2350) Bunu Ur-Namnu kanunları, Ana ittisü kanunu, Lipit İştur kanunu, Eşnunna kanunu, Hammurabi kanunu, Ammi-Şaduqa kanunları Orta Asur kanunları, Yeni Babil kanunu oluşturur.

M.Ö 2000'li yıllardan hemen sonra Mezopotamya'daki mülkiyet anlayışı değişmiş, Babil'de olduğu gibi Asur'da da Sumerlilerin eski devlet mülkiyeti sistemi yerine şahsi mülkiyet sistemi yerleşmiştir. Bunun sonucunda Asur'un iktisadi hayatı canlanmıştır. Bu canlılık ticareti doğurmuş, Hindistan'dan, İran'a, Anadolu'ya hatta Mısır'a kadar bir ticaret ağı oluşturmuşlardır. M.Ö 1950 – 1750 yılları arasında 200 yılı bulan ticari faaliyetler neticesinde Anadolu'da Asur ticaret kolonileri kurulmuştur. Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de bu devri aydınlatan vesikalar 25 bine ulaşmıştır. Çoğunluğu ticari vesikalar olan bu tabletler Mezopotamya'daki gündelik yaşam ve hukuk hakkında bilgiler vermesi dolayısıyla tezimizde bu tabletlerden istifade ettik.

Başlangıçta yazı, gündelik hayata ait kayıtları yapmak ve hesapları tutmak gibi, tamamıyla pratik maksatları karşılamak için icat edildiği anlaşıyor. Şehir devletleri halinde yaşayan Sumerlilerin var ettikleri kültür ve sanatın tesirleri, yazınında etkisiyle Sumerlilerin M.Ö 1900-1800 yıllarında ortadan kalkmasından sonra bile bu kuvvetli kültürün ve Sumerlilik izleri bütün Mezopotamya, Suriye-Filistin, Anadolu kısmen Mısır'a yayılmış bu memleketler üzerinden Yunanlılara, dolayısıyla da Avrupa uygarlığının gelişmesinin temelinde yer almıştır.

Araştırmamızın birinci bölümünde Sumer-Akad, Babil ve Asur dönemi sosyal yaşamı, toplumsal hayatı ve toplumun en küçük yapı taşı olan Aile hayatı üzerinde durmaya çalıştım. Aile hayatını da incelerken de en çok karşılaştığımız evlenme, boşanma, miras ve evlatlık alma gibi konuları da alt başlıklar halinde ele aldım. Bu başlıkları araştırmamıza eklerken de mevcut kanunları inceleyip, ardından Sumer, Akad, Babil ve Asur'un zamanla birbiriyle etkileşimini, kültürel yakınlaşmayı ve mirasını kanunlar çerçevesinde açıklamaya çalıştım.

Araştırmamızın ikinci kısmında ise incelemiş olduğum devletlerin ekonomik faaliyetlerini ele aldım. Bunu da ziraat, hayvancılık, madencilik ve ticaret safhasında alt başlık olarak inceleyip araştırmamıza bir bütünlük kazandırdım.

Erkeklerin ve kadınların olağan yaşam biçimiydi evlilik, bu yasal birleşmede amaç, soyun sürmesini ve mirasın aktarılmasını güvence altına almaktı. Bu temel kurumun yapısı doğal olarak koşullara göre değişiyordu; Yeniden evlenenler, kendi aralarında birleşen dullar, hür insanlar ve köleler olduğu gibi, kimi zaman bir erkek bir fahişeyle bile yuva kurabiliyordu. Bu sonuncusu rivayet edildiğine göre pek tavsiye edilen bir durum değildi. Çünkü bir eşte aranan ağız sıkılık ve itaatkârlık bu kadınların doğasına uymuyordu.

Evlilik önce iki aşamada gerçekleşiyordu. Birinci aşamada daha küçükken aile büyükleri çocukları birleştirmek için anlaşıyorlar, antlaşma yazıya dökülüyor. Damadın ailesi kızın ailesine Tirhatu denilen başlık parası ödüyor, o andan itibaren sözlü oluyorlardı. Erkek tarafı daha sonra evlenmekten vazgeçerse verdiği başlık parasını geri alamıyor, kız tarafı vazgeçerse başlık parasının iki katını ödemek zorundaydı. İkinci aşamada ise evlilik çağına gelen gençler, gelinin evinde, damadın hazırladığı bir ziyafette bir araya geliyor ancak damatla gelinin arasındaki bağı mühürleyen bu şölenin ayrıntılarını tam olarak bilemiyoruz. Evlenme olayı

gerçekleştirdiği andan itibaren kadının başını örtmesi şart koşuluyordu. Başını örtmesi günümüzdeki gibi dini sorumluluk olarak değil evli olduğunu ifade etmek içindi. Evlenebilmek için ailenin iki tarafında rızası şarttı. Evlilik akdi (sözleşmesi) yapılmadığı takdirde eş olarak kabul görmemektedir. Gelin taşınır ve taşınmaz mallarından oluşan şeriktu'sunu (mirasını) yanında getirip, daha sonra babası ölünce mirastan hak elde edemiyordu. Sumer, Babil ve Asurlularda tek eşle evlilik yaygındı. Ancak eş çocuk doğuramadığı ya da sakat olduğu zaman, koca neslinin devamını sağlamak amacıyla ikinci bir kadınla evlenebilirdi. Ancak ikinci eş, birinci eşe bakmakla yükümlüydü.

Gerçek anlamda boşanma diye bir şey yoktu. Sadece kocanın karısından boşanma hakkı vardı. Koca ölürse miras çocuklara geçiyordu ancak idaresi çocuklar büyüyene kadar annesinin kontrolünde bir sözleşmeyle sağlanabilirdi, bu şartla kadın başka biriyle de evlenebilirdi. Kadın boşanmışsa çocuklarını büyütene kadar bekleyip daha sonra evlenmesine izin verilmektedir. Sonrasında evlatlar babaya verilecektir. Boşanmış kadın çeyizini de geri alabilecektir. Rahibelerinde evlilik yapabildiği ancak çocuk doğurmalarının yasak olduğu görmekteyiz. İstenmeyen çocuklarında köpeklere verildiği vesikalarda geçmektedir. Kadın iffetini koruyamaması üzerine ölüm cezası verildiği nehre atıldığı görülmektedir. Nehir bir tanrıdır, başka bir deyişle yüksek hâkimdir. Dolayısıyla da bu tür durumlarda nehre atılan kadın suçluysa nehir onu zapt eder ve suda boğardı. Suçsuz ise kadını üste çıkarmakta ve böylece kadın temize çıkmaktadır.

Toplum düzeninin sağlanması gayesi ile Mezopotamya devletlerinde toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin korunması ve ailevi sorunların çözüme kavuşturulmasına gayret edilmiştir. Evlatlık alma hususunda tarafların muhtemel mağduriyete uğramaması için evlatlık veren ile evlatlık edinenin davranış ve hakları kanun hükmü ile garanti altına alınmıştır. Kocanın ölmesi ile çocuklara geçen mirası hak edebilmeleri için çocukların meşru evlilik sonrasında olması şarttı. Ancak baba sağlığında “ benim çocuklarım” diye hitap ederse mirastan talep edebilmektedirler. Kız çocukları da evlenirken haklarını göturdüklerinden, sonrasında mirastan mahrum olurlardı. Ayrıca büyük evlat miras paylaşımında iki hisse alabilmekte ve ilk seçimi kendi yapmaktadır.

Tezimizde Sumer, Babil ve Asur dönemi kadınlar hakkında araştırma yapıp, sadece çocuk doğurup bakmakla yükümlü olmadıkları bunun yanında bira yapımı, buğday öğütümü gibi ağır işleri de yüklendikleri görülmektedir. Bu yüzdendir ki erkek kölelere göre kadın köleler iki katı ücretle satılmaktaydı.

Araştırmamızın ikinci kısmında ise ekonomik faaliyetler adı altında ziraat, madencilik, hayvancılık ve ticaret alt başlıklarında incelememizi devam ettirdik. Gördük ki en eski yıllardan beri insanlar tarım faaliyetlerini devam ettirmişler, temel besin olan arpa, buğday üretimine yer verilmiştir. Zamanla tarlaların tuzlanması, güneydeki suların çekilmesi sonrasında Kuzey Mezopotamya'dan Güney Mezopotamya'ya göçler başlamıştır. Güney Mezopotamya şehir devleri olan Ur,Uruk, Lagaş, Babil gibi şehirlerin ön plana çıktığı görmekteyiz. Sumerde topraklarını koruma ve sel sularına karşı set yapımı için insanların birlikte hareket ettiği "ortak mülkiyet" fikrinin yayıldığı ancak Babil ve Asur Döneminde Şahsi mülkiyet kavramının yaygınlaştığını gördük.

Bireyler arasındaki iktisadi ve ticari vesikaları ticaret hukukuyla açıkladık. Çünkü bireyler arasındaki ticari ilişkiler neticesinde ortaya çıkan kurallar Mezopotamya'daki mevcut kanunlara yansımıştır. Bu nedenledir ki çivi yazılı belgelerin büyük çoğunluğu iktisat konusunda olanlar teşkil etmektedir. Mezopotamya bereketli topraklar üzerinde olmasına karşın maden bakımından "yoklar ülkesi" durumundaydı. Mezopotamya'ya taş bile kuzeyden geliyordu. Bu yüzden çevre toplumlarla ticari faaliyetler içinde olmuşlardır. İran, Afganistan, Hindistan Üzerinden getirdikleri malları kendi ülkesine ve Anadolu'ya taşıyıp, ticaret ağını genişletmişlerdir.

Çalışmamızda Mezopotamya da ekonomi sisteminin bir ögesi durumuna gelmiş borç ilişkilerini de sınıflara ayırarak inceledik. Ayrıca sözleşmelere uymama ve keyfi olarak yerine getirmediğinde ağır sorumluluklar onları bekliyordu. Sumerde, Asur'da ve Babil'de borç ilişkileri içinde faiz önemli yer tutuyordu. Gümüş ödünç vermede tutarının % 20'sinden, tahılda ise ödünç verilen miktarın %33'den söz edilmesi, bununla birlikte özel koşullara göre faizinde değiştiği görülmektedir. Kanunlardaki oranların aşıldığı durumunda Hammurabi Kanunlarında ödünç verilen her şeyin yitirileceği hükmü de konulmuştur. Ticari faaliyetleri tüccarların seçtiği "kese taşıyıcılar" "samallum" denilen temsilciler yapmaktaydı.

Anadolu ve Mezopotamya arasında Asurlu tüccarların komisyonculuk yaptıkları ve ticari malların nakliyesinden büyük kazançlar sağladıkları görülmüştür. Anadolu Asurlu tüccarlar için en karlı yerd . Mesela kalayın fiyatı Asur  ehrinden iki kat daha fazlaydı. Kuma lar ise alı  fiyatının iki üç katına çıkıyordu.

Sumerler işlenen suçlara maddi cezalar verirken, Babil ve Asur Kanunlarının ceza müeyyidesi daha ağır olup ölüm cezaları uygulanmaktadır. Sonuç olarak Mezopotamya da geniz düzlükler içinde kurulan bu devletler birbirleriyle etkileşim içinde olmuşlardır. Şehir devletleri olarak yaşamını sürdüren krallar g   bulduklarında diğer şehirleri ele geçirmeye  alı mı lardır. Maden yokluğu da bu devletleri ticarete sevk etmiş bazen sava la uzak ülkelere yayılmı lar, bazen de geniş bir ticaret ağı kurarak özel mülkiyeti, serbest ticareti geli tirmi lerdir.

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, İrfan Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kurumlar ve Fonksiyonları A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2000

ALBAYRAK, İrfan “Kültepe’den Yeni Bir Vasiyetname”, Archivum Anatolicum 4 Ankara 2000

ALPMAN, Adil M.Ö XX-XII Yüzyıllarda Anadolu’da Evlatlık Alma Müessesesi DTCF Dergisi XXVIII,3 Ankara, 1977

ANDRE , Beatrice-Salvani Babil, Dost Yayınevi ANKARA 2006

APRIM ,Frederick Asurlular Yaba Yayınları 2008

BALKAN, Kemal M.Ö. İkibin Yıllarında Mezopotamya-Anadolu Arasındaki Ticari ve İktisadi Münasebetler, 9. Coğrafya Meslek Haftası Ankara 1954

BALKAN, Kemal “Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşta Nişanlanması” Belleten C.51Sayı: 200, Ankara 1987

BAYRAM, Sebahattin “Taşınmaz Mallar Hakkında Yeni Kültepe Vesikaları” Belleten, LV, 213’den ayrı basım 1991

BAYRAM, Sebahattin “Kültepe’den Bir Borç Senedi, Bunun İptaline Ait İkinci ve Mahkemeye İntikal Ettiğine İlişkin Üçüncü Bir Belge” Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildiriler, 4-26 Nisan 1996 Ayrı Basım, Ankara 1998

BAYRAM, Sebahattin (Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kadın)Hacettepe Üniversitesi’de verilen Konferans metni 12 Nisan 2000

BAYRAM, Sebahattin “Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri” DTCFD, 369. sayı Ankara 1993

BAYRAM, S. - ÇEÇEN, S. Yayınlanmamış Kültepe Vesikalarına Göre Anadolu Halkının Aile Hukukuna Ait Yeni Tespitler. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Prof. Dr. Zafer Taşlıkılıoğlu

BAYRAM, Sebahattin- ÇEÇEN, Salih “Yeni Belgeler Işığında Eski Anadolu’da Kölelik Müessesesi” Belleten, C.LX Aralık 1996

BİLGİÇ, Emin M.Ö. İki bin Yıllarında Mezopotamya – Anadolu Arasındaki Ticari İktisadi Münasebetler Türk Coğrafya Kurumu ANKARA 1941

BİLGİÇ, Emin “ Asurca Vesikalara Göre Etilerden Önce” DTCF. Dergisi 1941

BİLGİÇ, Emin “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu” DTCF Dergisi VI, 5 Ankara 1948

BİLGİÇ, Emin “Çivi Yazılı İktisadi Metinlerde <faiz> Meselesi” Belleten,XV,57-60 1951

BİLGİÇ, Emin “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi” DTCFD, XXI,3-4 Ankara 1963

BİLGİÇ, Emin - SEVER, Hüseyin - GÜNBATTI, Cahit - BAYRAM, Sebahattin Ankara Kültepe Tabletleri 1 TTK Ankara 1990

BİLGİÇ, Emin “Atatürk Fakültemiz Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih ve Kültür medeniyetleri” Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, Ankara 1982

BİLGİÇ, Emin “Çivi Yazılı Hukuki ve İktisadi Kaynaklar Mahiyet ve Muhtevaları” Belleten XI,44 Ankara 1947

BİLGİÇ, Emin Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları, DTCF Dergisi, c. IX, Şayi: 3, 1951

BİLGİÇ, Emin “Umum İktisadi Meseleler ve Borçlanma Bakımından Eski Babil ve Kapadokya Vesikaları Arasındaki Benzerlik ve Farklar” , Belleten, XV, 57-60, 1951

BLACK, Jeremy Mitoloji Sözlüğü Aram Yayıncılık 2003

BOTTERO , Jean Sumer'den Kutsal Kitap'a Dost Yayınevi ANKARA 2005

BOTTERO, Jean Mezopotamya (yazı ,akıl ve tanrılar) Dost Yayınları ANKARA 2003

BOTTERO, Jean Evvel Zaman İçinde Mezopotamya Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2002

BOTTERO, Jean Kültürümüzün Şafağı Babil YKY yayınları İstanbul 2006

CİZİRİ , Şerefhan Anadolu'dan Mezopotamya'ya Tarih ve Uygarlık Doruk Yayıncılık ANKARA 1997

COŞKUN Üçok- MUMCU, Ahmet Türk Hukuk Tarihi Turhan Kitapevi 11.basım Ankara, 2006

ÇEÇEN, Salih Usur-sa İstar Asur Kralı Sargon'un oğlu mu? XII.Türk Tarih Kongresi'ne sunulan bildiri, Ankara, 1997

ÇEÇEN, Salih "Kültepe Metinlerinde Bulunan Yeni Waklum Mektupları", A.U. D.T.C.F.D., (1990) XXXIV/1-2.

ÇEÇEN, Salih "Yeni Kültepe Metinlerine Göre Yerli - Asurlu Münasebetleri", Uluslararası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri, (1990).

ÇEÇEN, Salih "Kültepe II. Tabaka Vesikalarına Göre Anadolu'nun Siyasî Tarihî İle İlgili Yeni Gelişmeler", XI. Türk Tarih Kongresi Bildirisi, (1990)

ÇEÇEN, Salih "Koloni Devri Anadolu'sunda Tarih ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı" DTCF Dergisi, XXXV,I Ankara 1991

ÇEVİK, Özlem Tarihte ilk Kentler ve Kentleşme Süreci, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul 2005

ÇİĞ, Muazzez İlmiye İnanna'nın Aşkı (Sumerde İnanç ve Kutsal Evlenme) Kaynak Yayınları 2006

ÇİĞ , Muazzez İlmiye Kur'an , İncil ve Tevrat'ın Sumerdeki Kökeni Kaynak Yayınları 20.basım 2009

ÇİĞ, Muazzez İlmiye Ortadoğu Uygarlık Mirası 2002

ÇİĞ ,Muazzez İlmiye Bereket Kültü ve Mabet Fahışeliği Kaynak Yayınları 2009

ÇİĞ, Muazzez İlmiye –KIZILYAY (BOZKURT) Hatice-F. R. KRAUS "Eski Babil zamanına ait Nippur hukuki vesikaları İSTANBUL 1952

EREN, Fikret Borçlar Hukuku Genel Hükümler I, İstanbul 1994

DEVELİOĞLU, Ferit Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat 14.Baskı Ankara 1997

DIAKOV, V. İlkçağ Tarihi I, V yayınları Ankara, 1987

DOMANIC, Hayri Babil: Ödenmeyen vergilerden devletin sorumluluğu,bankacılık kanunlarındaki ağır ve inanılmaz hatalar Arıkan Yayıncılık İSTANBUL 2008

DONBAZ, Veysel Ninurta-Tukulti-Assur Zamanına ait Orta Asur İdari Belgeleri TTK ANKARA 1976

ECKHARD, Under Tiglatpileser III. Ün oğlu Asur Kralı Sargon II İstanbul 1933

ENGİN, Arın Atatürkçülük Savaşımızda Türk Uygarlık Tarihi: Sümer Türkleri Gün Matbaası İstanbul 1968

ERKUT, Sedat: Kültepe Metinlerinde Geçen amūtu(m) Üzerine Belleten, 2007 (Nisan) , Sayı : 260 - Cilt : LXXI, Türk Tarih Kurumu Yayınları

FRANGİPANE, Marcella (Yakındoğu'da Devletin doğuşu)arkeoloji sanat Yayınları,İSTANBUL 2002

FRANKFORT, Henri Uygarlığın doğuşu İmge Yayınevi Ankara 1989

FRIEDEL, Egon Mısır ve Antik Yakındoğu'da Kültür Tarihi Dost kitapevi 2006

GALANTI, Avram Asur Kanunu Bankalar Matbaası İSTANBUL 1933

GÖKALP, Suat Mezopotamya Siyasal Tarihi Belge Yayınları 2007

GÖKÇEK ,L. Gürkan “Koloni Devri Anadolu’sunda Faaliyet Gösteren Asurlu Tüccar aileler” ANKARA 2002

GÖKÇEK, L.G “Kültepe Vesikalarında Geçen Nesnelerin Fiyatları” II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri Kayseri 1998

GÜNALTAI, Şemseddin Yakınşark (Elam Mezopotamya) ANKARA : TTK yayını , 1987

GÜNBATTI, Cahit “ Ev Satışı ile ilgili Beş Kültepe Tableti ve Bunlardan Çıkan Bazı Sonuçlar” belleten, LIII, 206- 208 1989

GÜNBATTI, Cahit, Kültepe tabletlerine Göre, Kadınların Ticari Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler, XI. T.T. Kongresi, Ankara, 1994

GÜNBATTI, Cahit “Eski Babil Devrinde Tımar ve Devlet Arazisinin Tahsisi Hakkında Bazı Görüşler” Belleten, LV,212 Ankara 1991

GÜNDÜZ, Altay (Mezopotamya ve Eski Mısır) Büke Yayınları, İSTANBUL 2002

GÜRİZ, Adnan Hukuk Başlangıcı Siyasal Kitapevi Ankara 1996

HENRY , Austen Ninova ve Kalıntıları : Kürdistanın Kelkani Hristiyanları,Yezidiler yada şeytan tapanların ülkesine bir gezi,Eski Asur’un töre ve sanatlarının araştırılması. Diyarbakır Auesta , 2000

KILIÇ,Yusuf “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Aile Hukuku(Asur- Babil-Hitit)” G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora tezi

KINAL, Füzuan “Eski Anadolu’da Kadının Mevkii” Belleten, XX, 79 Ankara 1956

KINAL, Füzuan Eski Mezopotamya Tarihi Ankara Üniversitesi DTCF 1983

KINAL, Füzuan Eski Anadolu Tarihi TTK Ankara 1991

KIZILYAY H. , Muazzez İlmiye ÇİĞ Eski Babil zamanına ait Nippur Menşeli iki okul kitabı TTK ANKARA 1959

KLENGEL, Horst (Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü) Telos yayıncılık Ankara 2001

KOCAMAN, Arif Temel Hukuk Bilgisi Tesmer Yayınevi Ankara 2003

KORKMAZ, Yasemin Mezopotamya'da Ticaret Hukuku (Eski Asur ve Eski Babil Dönemleri) G.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi

KOZBE, Gülriz "Mezopotamya'da Aile ve evlilik" Arkeoloji ve Sanat Dergisi İSTANBUL ,2001

KÖROĞLU, Kemalettin -Eski Mezopotamya Tarihi- iletişim yayınları İstanbul 2006

KRAMER, Samuel Noah Tarih Sümer'de Başlar TTK 1999

KURT, Mehmet M.Ö I Binde Mezopotamya – Anadolu İlişkileri 2007

KUZUOĞLU, Aliye Koloni Çağında Anadolu ve Asur'da Kadın G.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi 2004

LANDSBERGER, Benno "Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu" DTCF Dergisi II, 3'ten ayrı basım 1944

MAISELS, C.K Uygarlığın Doğuşu: Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş (çev. A.Şenel), İstanbul 1999

MANSEL, A. Müfit, Eski Yakındoğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları İstanbul 1945

MEMİS, Ekrem Eskiçağda Mezopotamya Ekin Kitapevi 2007

MEMİŞ, Ekrem Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi Ekin Kitapevi 2006

MEMİŞ, Ekrem "Asur Devleti'nin Anadolu Politikası" XXI Türk Tarih Kongresi I, 1999

MIEROOP, Marc Van De Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İ.ö 3000-323) Dost Yayınları 2006

NISSEN, Hans J. Ana Hatlarıyla Mezopotamya Arkeoloji ve Sanat yayınları İstanbul 2004

OATES , Joan (Babil) Arkadas Yayınevi , ANKARA 2004

OKANDAN, G. Recai "Hammurabi Mecellesi" İstanbul Üni. Hukuk Fak. Mecmuası, XVII, 1951

ÖNEN, Turgut Borçlar Hukuku Ankara 1999

ÖZÇELİK, Nazmi İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı Nobel Yayınları 2009

ÖZGÜÇ, Tahsin Kültepe-Kanis: Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Araştırmalar TTK ANKARA 1959

ÖZGÜÇ, Tahsin Kültepe- Kanis II, Ankara 1986

ÖZKAN, Süleyman Kültepe Mühür Baskılarında Eski Asur Uslubü A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü 1991 doktora Tezi

PARMAKSIZOĞLU, İsmet – ÇAĞLAYAN, Yaşar Genel Tarih 1 Ankara 1976

ROSENBERRY, Donna Dünya Mitolojisi İmge Kitapevi 2006

SEVER, Erol Asur Tarihi Kaynak Yayınları 1993

SEVER, Hüseyin Sargonid'lerden Önceki Yeni Asur Çağı Tarihi Kaynakları ve Çıkan Sonuçlar A.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü , Doktora Tezi 1976

SEVER, Hüseyin Asur Siyasi Tarihinin Ana devreleri Cumhuriyetin 60.yıl Armağanı DTCFD Cilt:31 sayı:1-2 Ankara 1987

SEVER, Hüseyin Yeni Kültepe Tabletlerinde Geçen “Kima awat narua'im” Tabiri ve Değerlendirmesi D.T.C.F Dergisi XXXIV, 1-2, 1990'dan ayrı basım Ankara 1990

SEVER, Hüseyin “Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kanis Karumu Kararı” Belleten LVI, 217'den ayrı basım Ankara,1992

SEVER, Hüseyin Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö. 1970-1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler, Belleten, c. LIX, Sayı: 224, 1995

SUGIYAMA, Tsuyoshi Eski Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Ticareti Nadir Yapılan Mallar, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksel Lisans Tezi 1997

ŞAHİN, H. Ali “Asurlu Tüccarların M.Ö. ikibin yılın İlk Çeyreğinde Anadolu'da Faiz Uygulaması” Belleten, LXIX, 255 Ankara, 2005

ŞAHİN, Tülay “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Ulaşım ve Haberleşme” G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Ankara 2007

ŞENEL, Alaaddin Siyasal Düşünceler Tarihi Ankara 1990

TOSUN, Mebrure Mezopotamya Silindir Mühürlerde Hurri – Mitani Uslûbü Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları 1956

TOSUN, Mebrure “Hammurabi’nin Toprak Kanunları” DTCF Dergisi XXI/1-2 ANKARA 1963

TOSUN, Mebrure – Kadriye YALVAÇ Sumer , Babil , Assur Kanunları ve Ammi – Şaduqa Fermanı TTK ANKARA 2002

TOSUN, Mebrure “Sumer ,Babil ve Asurlularda Hukuk ,Kanun ve Adalet Kavramı ve Bunlarla ilgili Terimler” Belleten ANKARA 1973

TURANI, Adnan Dünya Sanat Tarihi Remzi Kitapevi İSTANBUL 2007

UHLIG, Helmut Tarihin Başlangıcında Bir Halk Sumerler Telos Yayınları 2006

ÜÇÖK, Coşkun-MUMCU, Ahmet, Türk Hukuk Tarihi Sevinç Matbaası Ankara 1976

ÜNAL, Ahmet Hitit Devrinde Anadolu

YAĞCI, Remzi Geç Asur Kabartmalarında Kült Eşyaları A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1985

YILDIRIM, Recep Uygarlık Tarihine Giriş Asil Yayın Ankara 2004

YILDIRIM, Recep, Ön Asya Tarih ve Uygarlıkları, İzmir 1996

ÖZET

Tezimizin konusunu oluşturan Mezopotamya'daki Sosyal ve Ekonomik hayatı değinirken, hukuk ve iktisat alanında yazılmış vesikalardan faydalanarak, mevcut kanunlar, kanun yerine geçen reform talimatnameleri, kira mukaveleleri, hesap listeleri, borç mukaveleleri, ticari antlaşma metinlerini inceleyerek sosyal ve ekonomik hayatı açıklamaya çalıştık. Sosyal hayatı yaşanabilir hale getirmek için ilk düzenlemeleri yapan ve bunu hayata geçiren ilk reformcu Kral Urukagina'dır.(M.Ö. 2350) Bunu Ur-Nammu kanunları, Ana ittişu kanunu, Lipit İştur kanunu, Eşnunna kanunu, Hammurabi kanunu, Ammi-Şaduqa kanunları Orta Asur kanunları, Yeni Babil kanunu oluşturur.

Araştırmamızın birinci bölümünde Sumer-Akad, Babil ve Asur dönemi sosyal yaşamı, toplumsal hayatı ve toplumun en küçük yapı taşı olan Aile hayatı üzerinde durmaya çalıştım. Aile hayatını da incelerken de en çok karşılaştığımız evlenme, boşanma, miras ve evlatlık alma gibi konuları da alt başlıklar halinde ele aldım. Bu başlıkları araştırmamıza eklerken de mevcut kanunları inceleyip, ardından Sumer, Akad, Babil ve Asur'un zamanla birbiriyle etkileşimini, kültürel yakınlaşmayı ve mirasını kanunlar çerçevesinde açıklamaya çalıştım.

Araştırmamızın ikinci kısmında ise incelemiş olduğum devletlerin ekonomik faaliyetlerini ele aldım. Bunu da ziraat, hayvancılık, madencilik ve ticaret safhasında alt başlık olarak inceleyip araştırmamıza bir bütünlük kazandırdım.

Anahtar Sözcükler

1. Aile Hayatı
2. Gündelik Hayat
3. Toplumsal Yaşam
4. Ticaret
5. Ekonomik Hayat

ABSTRACT

When mentioning our thesis subject which is formed by social and economical life in mesopotamia, we tried to explain social and economic life by researching trade pack texts, dept contracts financial records, renting contracts, reform regulations booklets which can be accepted as a law, present laws and writings about law and economics. Sumerians were the first ones who showed the first written examples of their effort in living in an order in society. King Urukagina, who arranged and practised social life in order to make it be able to be lived, was the first reformer. (B.C 2350) It is formed by Ur-Nammu laws, Ana Ittišu law, ešnunna law, Hammurabi law, middle Asur law, new Babylon law, Ammi-Šaduqa laws

I tried to mention Sumer-Akad, Babylon and Assyrian period's social life and society's family life in the first part of the research. I mentioned the subjects such as marriage, devorcement, herritage and adopting child while researching family life. I tried to explain cultural closeness and herritage within the laws which are interacted eachother in a time with Sumer, Akad, Babylan and Assyrian.

I mentioned on the economical activities of the states that I have studied in the second part of the research. I have also studied agriculture, stock raising, mining and trade as subtitles.

Key Words

- 1.Family
- 2.Daily life
- 3.Social Life
- 4.Economic Life
- 5.Trade